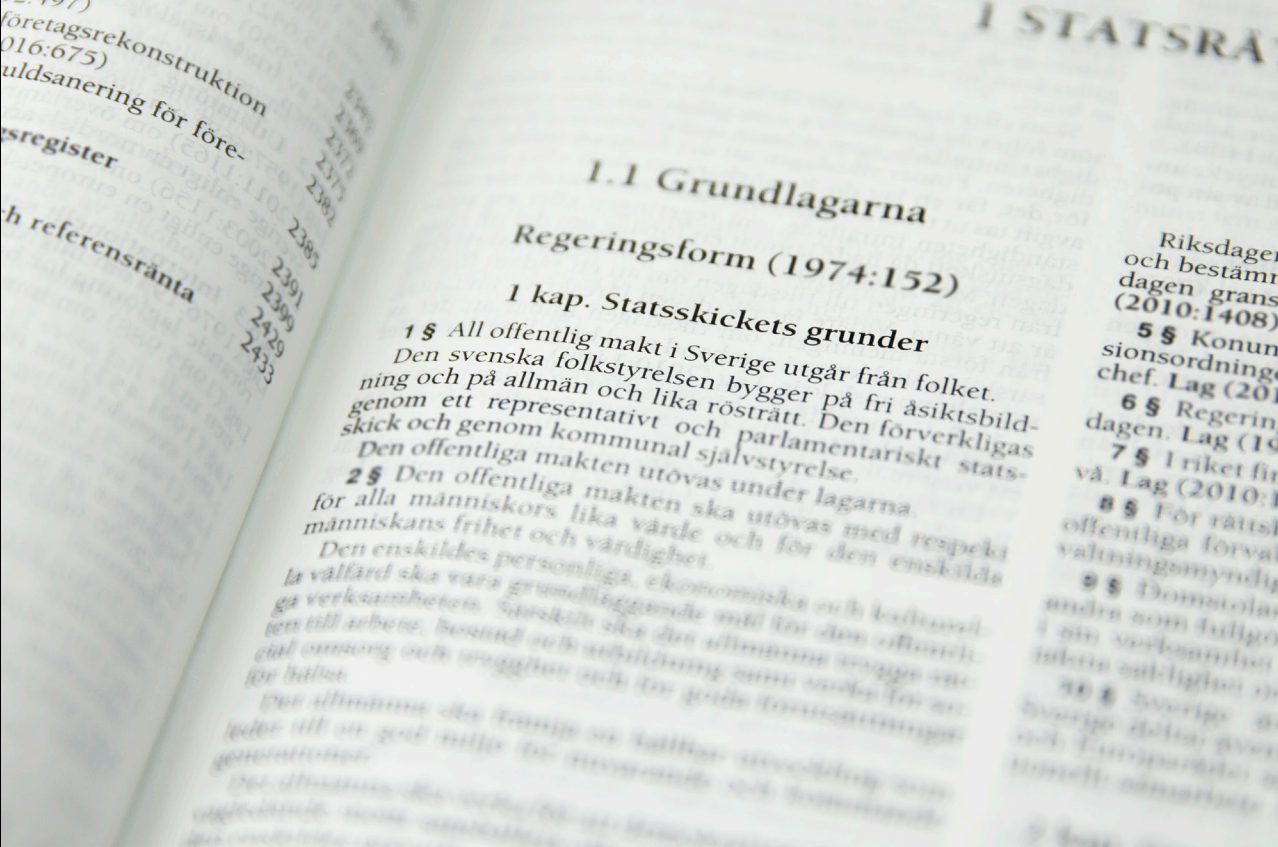

Demokratisk säkerhet

En antologi

Anders Strindberg & Erik Svensson (red.)

Anders Strindberg & Erik Svensson (red.)

Demokratisk säkerhet

En antologi

Titel	Demokratisk säkerhet – En antologi
Title	Democratic Security: An Anthology
Rapportnr/Report no	FOI-R--5233--SE
Månad/Month	Mars
Utgivningsår/Year	2022
Antal sidor/Pages	149
ISSN	1650-1942
Forskningsområde	Krisberedskap och civilt försvar
FoT-område	Inget FoT-område
Projektnr/Project no	A12152
Godkänd av/Approved by	Malek Khan
Ansvarig avdelning	Försvarsanalys

Bild/Cover: FOI/Linda Björkvall Köling

Detta verk är skyddat enligt lagen (1960:729) om upphovsrätt till litterära och konstnärliga verk, vilket bl.a. innebär att citering är tillåten i enlighet med vad som anges i 22 § i nämnd lag. För att använda verket på ett sätt som inte medges direkt av svensk lag krävs särskild överenskom-melse.

This work is protected by the Swedish Act on Copyright in Literary and Artistic Works (1960:729). Citation is permitted in accordance with article 22 in said act. Any form of use that goes beyond what is permitted by Swedish copyright law, requires the written permission of FOI.

Sammanfattning

Föreliggande rapport har tagits fram inom ramarna för ett forskningsprojekt på området *Demokratin och dess antagonister* och är en delredovisning av ett pågående arbete vid Totalförsvarets forskningsinstitut (FOI). Rapporten innehåller en samhällsvetenskaplig översikt och analys av hot och utmaningar mot demokratin. Rapportens centrala teman är demokratis skyddsvärden; förutsättningarna för skada och angrepp på dessa skyddsvärden, samt hur en förbättrad förståelse för denna dynamik i sin tur kan operationaliseras i syfte att stärka samhällets demokratiska värnkraft.

Rapporten har utformats som en antologi med fristående kapitel författade av medarbetare med olika samhällsvetenskapliga bakgrunder och inriktningar. Dessa kapitel diskuterar demokrati och demokratihot; tillit, korruption och organiserad brottslighet, samt konspiratoriska narrativ och politiskt våld. Rapporten presenterar och diskuterar demokratisk säkerhet, det begrepp som utvecklats inom projektet för att förstå demokratis skyddsvärden. Den miljö där dessa skyddsvärden angrips och försvaras förstås som en mångdimensionell gränssnittszon inom vilken traditionella maktmedel kan vara ineffektiva eller kontraproduktiva. För att möta dessa utmaningar krävs en bred ansats som ser både skyddsvärden och hot som sammanhängande storheter. De perspektiv, begrepp och modeller som presenteras i rapporten är avsedda som underlag för fortsatt diskussion bland forskare, praktiker och en intresserad allmänhet.

Nyckelord: demokrati, demokratihot, demokratisk säkerhet, gränssnittszon, hybridhot, extremism, tillit, korruption, organiserad brottslighet, konspirations-teorier, säkerhetsstudier

Summary

This report has been produced within a research project titled *Democracy and its antagonists* and is a partial account of ongoing work at the Swedish Defence Research Agency (FOI). The report is a social science-based overview and analysis of threats and challenges against democracy. Its key themes are the critical assets of democracy; the conditions under which these assets can be attacked and harmed; and the ways in which an improved understanding of this dynamic can be operationalized in order to strengthen society's democratic defences.

The report is an anthology with independent chapters authored by colleagues working within a range of social scientific disciplines. These chapters discuss democracy and threats to democracy; trust; corruption and organised crime; and conspiratorial narratives and political violence. The report also presents and discusses the concept Democratic Security, which has been developed within the project as a model for conceptualizing the critical assets of democracy. The environment within which these assets are attacked and defended is understood as a multidimensional interface zone where traditional tools of security policy may be ineffective or counterproductive. It is suggested that these perspectives require a comprehensive approach within which both the critical assets and the threats are seen interconnected. The perspectives, concepts and models presented in the report are intended as a basis for further discussion in the academic and practitioner communities, and among the interested general public.

Keywords: democracy, democratic security, interface zones, hybrid threats, extremism, trust, corruption, organised crime, conspiracy theories, security studies

Innehållsförteckning

1	Inledning	9
1.1	Syfte, fokus och bakgrund.....	10
1.2	Demokrati och säkerhet.....	11
1.3	Demokratisk säkerhet.....	12
1.4	Struktur och läsanvisningar	13
2	Demokrati och demokratihot.....	15
2.1	Demokrati som begrepp	16
2.2	Demokrati i praktiken.....	18
2.3	Demokratihotande verksamhet	21
2.4	Demokratihot i praktiken.....	23
2.5	Kan demokratin skydda sig?	25
2.6	Frågor för framtida forskning	27
3	Demokratisk säkerhet: en utmaning i gränssnittszonen	29
3.1	Demokratins skyddsvärden	30
3.2	Gränssnittszonen.....	33
3.3	Relevanta hot.....	36
3.3.1	Främmande makter och hybrida hot.....	36
3.3.2	Extremism och våldsbejakande extremism	38
3.3.3	Demokratiskadliga företeelser	41
3.4	Sammanfattning.....	42
4	Vikten av tillit.....	45
4.1	Vad är tillit?	46
4.1.1	Olika former av tillit	47
4.1.2	Att mäta tillit	48
4.2	Fördelar och nackdelar med tillit	50
4.3	Vilka faktorer påverkar tillit?	53
4.3.1	Vem litar vi på?	54
4.3.2	Vad litar vi på?	57
4.3.3	Bygga, radera och reparera tillit.....	58
4.4	Slutsatser	61

5	Korruption och organiserad brottslighet	63
5.1	Korruption	63
5.2	Organiserad brottslighet	64
5.3	Korruption i Sverige – ett föregångsland?	66
5.4	Organiserad brottslighet i Sverige	68
5.5	Samverkan.....	69
5.6	Betydelsen av uppfattad korruption	72
5.7	Uppfattad organiserad brottslighet	75
5.8	Avslutande reflektioner	77
6	Konspiratoriska narrativ som våldsideologi.....	79
6.1	Några konspirationsteoretiska teman.....	81
6.1.1	Ersättning och Folkmord	81
6.1.2	New World Order och Kulturmarxismen	83
6.1.3	Den djupa staten och Q'Anon	85
6.2	Från extremt till mittfåran?	88
6.2.1	Allt är planerat, inget händer av en slump – och allt hänger ihop.....	89
6.2.2	Anekdotisk bevisföring	90
6.3	Har konspirationsteorier alltid funnits?	92
6.3.1	Propaganda och rasism: gamla myter i en ny tappning	92
6.4	Det konspiratoriska tänkandets attraktionskraft	94
6.4.1	Varför slår konspirationsteorier rot?.....	95
6.5	Konspirationsteoretiska narrativ och opinionspåverkan.....	96
6.5.1	En historisk vändpunkt?.....	97
6.6	Konspirationstänkande och radikaliseringsprocesser	99
6.7	Konspirationism inom radikalnationalism och jihadistisk salafism	102
6.8	Sammanfattande diskussion och framtida forskning.....	104
7	Avslutande reflektioner	109
7.1	Utmaningar	109
7.2	Intressen	111

7.3	Demokratisk säkerhet och totalförsvar	112
8	Referenser	115
8.1	Kapitel 1: Inledning	115
8.2	Kapitel 2: Demokrati och demokratihot	117
8.3	Kapitel 3: Demokratisk säkerhet.....	122
8.4	Kapitel 4: Vikten av tillit.....	126
8.5	Kapitel 5: Korruption och organiserad brottslighet	133
8.6	Kapitel 6: Konspiratoriska narrativ som våldsideologi.....	139
8.7	Kapitel 7: Avslutande reflektioner	149

1 Inledning

Anders Strindberg & Erik Svensson

”Politik förblir en av de svåraste mänskliga aktiviteterna. Den kompakta världen av intressen, övertygelser, allianser, motsättningar, vänskap, hat, samarbete, konflikt, passion, kalkylering, organiserad makt och institutionella patologier gör att insatserna blir svåra, kostbara och vanskliga. Individer möter motstånd och utmaningar när de försöker åstadkomma det goda i det offentliga livet. Över tiden kan interaktionerna slita ut folk och förändra dem på gott eller ont. Varenda dag utövas och utmanas individers integritet och omdöme.”¹

Totalförsvarets bärande tanke är att försvaret av landet och dess invånare inte enbart är en fråga för Försvarsmakten. Av stor vikt är även civilsamhället; den ”arena, skild från staten, marknaden och det enskilda hushållet, där människor, grupper och organisationer agerar tillsammans för gemensamma intressen.”² Ett robust och välfungerande civilsamhälle är krigsavhållande och fredsbevarande eftersom det ligger till grund för det civila försvaret och därmed för totalförsvaret.³ Dessutom gör ett starkt civilsamhälle det svårare för en antagonist att utnyttja misstro och missnöje i samhället. På ett ännu mer grundläggande plan är befolkningens demokratiska fri- och rättigheter och myndigheternas förmåga att trygga deras säkerhet och hälsa i sig själva nationella intressen; själva kärnan i det som skall försvaras från angrepp.⁴

Dessa nationella intressen är intimt sammankopplade, både som skyddsvärden och genom sina sårbarheter. Civilsamhället och dess demokratiska strukturer och processer ”är av central betydelse för demokratin.”⁵ De är dessutom föremål för angrepp och utmaningar. Det kan handla om främmande makter som genom valpåverkan eller falsk nyhetsspridning försöker skapa samhällelig förvirring i syfte att vinna strategiska fördelar. Det kan vidare röra sig om inhemska extremistgrupper och ytterlighetsrörelser som använder hatpropaganda och konspirationsnarrativ för att splittra samhället eller skapa misstro mot myndigheter. Det kan även röra sig om sociala företeelser (snarare än specifika aktörer) – exempelvis korruption, grov organiserad brottslighet och hedersrelaterat våld och förtryck – som sliter i samhällsväven genom att undergräva och motverka det demokratiska samhällets grundläggande principer och funktioner. Dessa fenomen är i sig själva

¹ Dobel (1999): xiii. Citerad i Lundquist (2001): 264.

² Regeringens proposition 2009/10:55: 1.

³ Försvarsberedningen (2019): 2.

⁴ Regeringskansliet (2017):14.

⁵ Regeringens proposition 2009/10:55: 8.

skadliga men öppnar också upp för aktörer som med fientliga avsikter och otillbörliga medel vill påverka samhället och demokratin.

Var för sig kommer dessa hot och utmaningar från högst verkliga aktörer och företeelser både inom och utanför landets gränser. De är i sig själva viktiga men flyter ofta in i varandra både begreppsmässigt och praktiskt. Gränsdragningar mellan olika hot kan därför vara svåra och samband är ofta dolda eller otydliga. Detta är en utmaning för både forskare och praktiker. En obestämd eller svårgripbar hotbild kan innebära att motåtgärder framstår som antingen överflödiga eller övernitiska och därmed förvärrar snarare än motverkar problemet.⁶ Statens och myndigheters motåtgärder kan vara avgörande för hur demokratin och rättsstaten påverkas.⁷

1.1 Syfte, fokus och bakgrund

Föreliggande rapport tar sikte på hot och utmaningar mot demokratin förutsättningar, principer och processer. Det är alltså inte i första hand en redogörelse för hotens konkreta komponenter utan handlar snarare om myllan i vilken hoten planteras och kan finna den näring som behövs för att de ska slå rot.

Rapporten har tagits fram inom ramarna för ett forskningsprojekt på temat *Demokratin och dess antagonister* och är en delredovisning av ett pågående arbete vid Totalförsvarets forskningsinstitut (FOI).⁸ Bakgrunden är insikten om att enskilda forskningsprojekt med varierande syften och inriktningar – som studerat påverkan operationer, terrorism och våldsbejakande extremism, organiserad brottslighet, hybridkrigföring, hedersrelaterat våld och förtryck – föreföll uppvisa vissa grundläggande gemensamma nämnare; psykologiska och sociala beröringspunkter som i sin tur blev föremål för analys och utgjorde fröet till denna rapport.

Frågan om hur dessa företeelser kan förstås och hur en sådan förståelse i sin tur kan stärka civilsamhällets demokratiska värnkraft har legat till grund för rapportens inriktning. Detta är även orsaken till att den utformats som en antologi med bidrag från medarbetare som var för sig arbetat inom skilda projekt och med olika ansatser.

Rapporten är avsedd som ett underlag för vidare diskussion bland forskare, praktiker och en intresserad allmänhet. I ett demokratiskt samhälle bör principer, ansatser och strategier för ett demokratiskt hållbart skydd av demokratin vara föremål för öppen debatt. Som Olof Petersson påpekar: ”demokratin självförsvar kan []

⁶ Se exempelvis Cormac & Aldrich (2018). Jfr. Office of the Director of National Intelligence (2017): 2. Se även Asmussen, Hansen & Meiser (2015).

⁷ Myndigheten för samhällsskydd och beredskap (2014): 45, 46–47.

⁸ En översikt av projektet publicerades i Lundén m.fl. (2021).

bara bli verkligt effektivt när det är demokratiskt, det vill säga när demokrati-försvaret har en stark folklig förankring.”⁹ Rapporten gör en ansats att beskriva problemställningen ur ett nytt och förhoppningsvis konstruktivt perspektiv och mynnar ut i ett antal frågor som är både principiellt och strategiskt viktiga; frågor som enligt denna rapport bör beaktas i syfte att inte bara säkra men även stärka de demokratiska processer och funktioner som hotas och utmanas.

1.2 Demokrati och säkerhet

Hur och på vilka grunder kan man motverka demokratiskadlig verksamhet utan att samtidigt begränsa eller inskränka demokratiska funktioner och principer? Svaret på denna fråga är givetvis nära knutet till hur man förstår begreppen demokrati och säkerhet. Vad demokrati är – vad ett demokratiskt samhälle tillåter och kräver – är en pågående filosofisk diskussion som är synnerligen viktig: ur folkbildningsperspektiv, inom och utanför akademien och inte minst för att utbilda och vägleda myndigheter och makthavare.¹⁰ I kapitel 2 diskuteras demokrati och säkerhet mer ingående och kapitlet kan sägas sätta ramarna för rapportens filosofiska ansats. Några kortare observationer är dock här på sin plats.

En klassisk diskussion inom statsvetenskaplig forskning rör demokrati som en balans mellan process och substans. *Processdemokrati* avser det demokratiska förfarandet. Det centrala är att systemet tillåter befolkningen att med regelbundenhet hålla makthavare ansvariga samtidigt som frågan om eller hur medborgarna faktiskt använder sig av denna möjlighet är mindre väsentlig.¹¹ *Substansdemokrati* ser den demokratiska processen som viktig men menar dessutom att specifika värderingar måste prägla det politiska beslutsfattandet för att processen ska kunna fungera.¹² Det förefaller kanske självklart att en hållbar demokratisk process kräver att deltagarna accepterar grundläggande demokratiska värderingar. Detta kan dock innebära att de som inte delar dessa värderingar – de som inte ”tycker rätt” – ställs utanför den demokratiska processen, vilket i sig själv riskerar att underminera processens hållbarhet. Spänningen mellan process- och substansdemokratiska ideal i det praktiska arbetet att skydda demokratin är en återkommande aspekt i denna rapport.

Av stor vikt för denna diskussion är antagandet att åtgärder som vidtas i demokratins namn kan ha långtgående konsekvenser för demokratin; avsiktliga såväl som oavsiktliga.¹³ Detta mynnar ut i en syn på demokrati som en pågående process som saknar en statisk eller definitiv slutpunkt. Ekman, Linde och Sedelius påpekar

⁹ Myndigheten för samhällsskydd och beredskap (2014): 47.

¹⁰ Se exempelvis Lundquist (2001). Jfr. Said (1996); Bleich (2011).

¹¹ Ekman, Linde & Sedelius (2014).

¹² För en numera klassisk framställning, se Dahl (1982): 35–80.

¹³ Ekman, Linde & Sedelius (2014).

att ”demokratin kräver ständigt underhåll.”¹⁴ Detta underhåll, inklusive åtgärder för att skydda och säkra demokratin, blir en del av demokratin. Annorlunda uttryckt, hur vi väljer att skydda demokratin återverkar på vad demokratin faktisk är.

Inom säkerhetsstudier pågår sedan länge en debatt om fältets grundläggande begrepp och dess definitioner.¹⁵ Perspektiven på vad säkerhetsbegreppet innefattar har breddats, i synnerhet sedan det kalla krigets slut.¹⁶ Från ett relativt snävt fokus på stater och militära styrkeförhållanden har säkerhetsstudier kommit att innefatta perspektiv som betonar exempelvis miljö, hållbarhet, mänsklig hälsa samt jämställdhets- och genusfrågor. Denna utveckling hänger bland annat samman med att fler teorier har kommit att ta plats inom fältet. Under lång tid var realismen helt tongivande men sedan 80-talet har kritiska, konstruktivistiska, postkoloniala, feministiska och andra teoribildningar tagit större utrymme.¹⁷ Mångfalden av teorier och deras olika förståelser av säkerhetsbegreppet har berikat fältet samtidigt som begreppets ”mångdimensionella natur” enligt Malik ”har skapat stor förvirring bland de som ägnar sig åt säkerhetsstudier.”¹⁸ Föreliggande rapport ser den teoretiska och begreppsmässiga mångfalden inom säkerhetsstudier som värdefull eftersom den speglar en komplex, mångdimensionell och globaliserad verklighet inom vilken vedertagna skiljelinjer – mellan det civila och militära, det territoriella och det globala, det privata och offentliga, det virtuella och det fysiska – blir alltmer otydlig.¹⁹

1.3 Demokratisk säkerhet

I ett öppet och demokratiskt samhälle måste samhällsmålen demokrati och säkerhet balanseras mot varandra för att ingendera ska komma till skada. Demokratisk säkerhet är det begrepp som används i rapporten för att beskriva:

En ansats för att förstå hot och utmaningar mot demokratis principer och rättsstatens processer, inom vilken dessa principer och processer inte bara ses som centrala skyddsvärden utan även grundläggande för tillbörliga skyddsåtgärder.

Demokratisk säkerhet som det presenteras i kapitel 3 kan i någon mån förstås som ett koncept – eller grunderna till ett koncept – i betydelsen ”bärande idé och ett utvecklat sätt att tänka”²⁰ i fråga om behov av förändring eller förnyelse. Det utgår från rådande förutsättningar i omvärlden och samhället, identifierar utmaningar

¹⁴ Ekman, Linde & Sedelius (2014): 15.

¹⁵ Se Malik (2021): 3–11.

¹⁶ Malik (2021): 6–7. Se även Collins (2019).

¹⁷ Banbrytande i detta sammanhang var Barry Buzan (1983). För en introduktion till kritiska säkerhetsstudier, se Peoples & Vaughn-Williams (2021): 131 ff. För en översikt av andra ansatser, se Hough, Moran, Pilbeam & Stokes (red.) (2021): 205–312.

¹⁸ Malik (2021): 8.

¹⁹ Se exempelvis Ehrhart (2017). Jfr. Hedtjärn Swaling & Ingemarsdotter (2021).

²⁰ Försvarsmakten (2016): 9, 11, 27, 53.

och beskriver i breda drag ansatser och inriktningar avsedda att bemöta utmaningarna på sätt som inte bara grundas på våra nationella intressen utan även stärker dem. I samband med det svenska totalförsvarets återupprättande förefaller det viktigt att konceptualisera vad det faktiskt innebär att demokratin och den demokratiska värdegrunden är grundläggande nationella intressen. I utvecklingen av nya verktyg, verksamheter och former för samverkan förefaller det viktigt att förstå, inte bara *att* demokratin är ett centralt skyddsvärde utan även *hur* detta påverkar och begränsar den egna handlingsfriheten.

De perspektiv på demokratins behov och krav som kommer till uttryck i föreliggande rapport är avsedda som underlag för fortsatt diskussion. Demokratisk säkerhet skiljer sig från närbesläktade säkerhetsbegrepp – exempelvis mänsklig säkerhet²¹ och institutionell säkerhet²² – genom sitt primära fokus på skydd av demokratin. Genom att fastställa demokratins och rättsstatens grundprinciper som det som ska skyddas och dessutom måste ligga till grund för skyddsåtgärder skiljer sig demokratisk säkerhet även från besläktade praktiska ansatser såsom cybersäkerhet,²³ författningsskydd²⁴ och *homeland security*.²⁵ Dessutom bör det noteras att konceptet demokratisk säkerhet som det avgränsas och definieras i denna rapport inte är relaterat till försöket på tidigt 90-tal utveckla ett globalt säkerhetspolitiskt paradigme med samma namn.²⁶

1.4 Struktur och läsanvisningar

Rapportens kapitel har författats av medarbetare vid FOI vars ansatser återspeglar olika samhällsvetenskapliga discipliner – statsvetenskap, psykologi, kriminologi, sociologi och antropologi. Samtliga kapitelförfattare ombads att oberoende av varandra fokusera på ”grundläggande hot och utmaningar mot civilsamhällets sammanhållning och funktioner” med utgångspunkt i deras respektive forskningsområden. Alla kapitel utom det avslutande kan läsas fristående men förhoppningen är att de tillsammans utgör pusselbitar som kompletterar varandra och blottlägger ett större sammanhang.

Kapitel 2 innehåller en grundläggande begreppsutredning om förhållandet mellan demokrati och demokratihotande verksamheter.

Kapitel 3 ger en närmare presentation av begreppet demokratisk säkerhet, av de demokratiska skyddsvärdenas miljö – gränssnittszonen – samt en kort överblick över aktörer och företeelser som hotar demokratin.

²¹ Andersen-Rodgers & Crawford (2020): 6–9.

²² Bossong & Rhinard (2020): 104–123.

²³ Se exempelvis Czaplewski m.fl. (2021).

²⁴ Gusy (2011): 1–14.

²⁵ Morag (2018): 1–9.

²⁶ Johansen (1991). Jfr. Tatlow (2020).

Kapitel 4 diskuterar de för demokratin helt centrala begreppen tillit och tilltro, med fokus på hur dessa kan skapas och förverkas.

Kapitel 5 ger en översikt över korruption och organiserad brottslighet och dessas samhälleliga effekter.

Kapitel 6 diskuterar konspiratoriska narrativ, deras ursprung, syfte, attraktions- och genomslagskraft, samt koppling till politiskt våld.

Kapitel 7 innehåller avslutande reflektioner och frågeställningar med utgångspunkt i rapportens övriga kapitel.

2 Demokrati och demokratihot

Ida Lewenhaupt

Sveriges demokrati utmanas idag av ett antal aktörer som utnyttjar de demokratiska fri- och rättigheterna för antidemokratiska syften. Av detta följer frågor om hur demokratin bäst möter den här typen av hot för att skydda sig själv och sina medborgare, men även frågor om vad som då sätts på spel. För att kunna utforska den här typen av komplexa frågeställningar krävs en förståelse för vad vi menar med de grundläggande begreppen. Om vi inte reder ut såväl vad vi avser med begreppen i sig, som hur de förhåller sig till varandra, finns det en risk för att de åtgärder som vidtas inte åstadkommer det vi önskade utan istället reproducerar de förhållanden som utgjorde grunden för hotet eller kränker de rättigheter som demokratin ska värna.

Vid första anblick kan det verka som att det råder konsensus gällande vad som menas med begreppet demokrati. De flesta åsyftar allmän lika rösträtt för de vuxna i en befolkning, återkommande fria och rättvisa val samt att det finns såväl mer än ett parti som mer än en källa för information.¹ Till detta adderas ofta de grundläggande fri- och rättigheter som kännetecknar den liberala demokratin: yttrande-, religions-, mötes-, förenings- och demonstrationsfrihet.² När olika värden inom ramen för detta ställs mot varandra blir det dock tydligt att konsensus om begreppets innebörd knappast existerar – åtminstone inte på ett djupgående plan.

Detta illustreras bland annat av det dilemma som Richard Holbrooke noterade inför valet i Bosnien 1996. Holbrooke ställde sig frågan om vad som skulle hända om valet förklarades fritt och rättvist men de som valdes var rasister, fascister och separatister, vilka öppet skulle motsätta sig fred och återintegrering.³ Utifrån den liberala demokratis idéer är ett sådant scenario i det närmsta otänkbart samtidigt som det belyser frågan om hur mycket de demokratiska friheterna får kosta i termer av jämlikhet. Vad händer om löftet om den liberala demokratin som fredsbringare inte infrias? Bör vi begränsa fri-och rättigheter för att säkerställa jämlikhet och därmed skydda demokratin eller begår vi i det fallet våld på det system vi säger oss vilja skydda?

I den svenska kontexten har dilemmat aktualiserats av bland annat arbetet mot rasism, inte minst då regeringen den 4 juli 2019 tillsatte en parlamentarisk kommitté för att utvärdera om Sverige bör införa ett förbud mot rasistiska organisationer. Detta gjordes med Kommittédirektiv 2019:39 (hädanefter benämnt

¹ Tebaldi (2016): 2.

² Zakaria (1997): 22.

³ Ibid.

”direktivet”) enligt vilket den organiserade rasismen bedöms utgöra ”ett särskilt hot mot samhället som måste tas på största allvar.”⁴ Direktivet har väckt debatt och de röster som hörs tala till dess fördel menar bland annat att det är ett viktigt led i att fullgöra de åtaganden som Sverige har förbundit sig till genom ratificerandet av FN:s konvention om avskaffande av rasdiskriminering.⁵ Ett förbud skulle därmed utgöra såväl en stark signal, som ett instrument i kampen mot rasism. Samtidigt finns en rad invändningar, däribland att ett organisationsförbud skulle inskränka en fundamental demokratisk princip – föreningsfriheten.⁶

Direktivet väcker därmed frågor om vad en demokrati är och vad den ska skydda. Vad i samhället är det som hotas av den här typen av organisationer? Samtidigt väcks frågor om vem som avgör vad som är en rasistisk organisation och vad eventuella åtgärder hotar. I ljuset av Black Lives Matter-protesterna har röster höjts om att de institutioner som ska värna demokratin och rättsstatens principer ibland bidrar till att underminera desamma. Detta gäller inte bara i USA, larmen hörs även här i Sverige och gäller bland annat upplevd rasprofilering, något som återaktualiserades 2013 genom avslöjandet av Skånepolisens register över romer.⁷ Huruvida en lag som förbjuder rasistiska organisationer är förenlig med och skyddar demokratin eller inte blir därmed direkt avhängt hur vi besvarar grundläggande frågor om vad demokrati, rasism och hot mot demokratin är.

Med avstamp i detta kommer det här kapitlet att resonera kring tre huvudsakliga frågeställningar:

- a) Vad menar vi när vi talar om demokrati?
- b) Vad utgör demokratihotande verksamhet?
- c) Till vilken grad är det möjligt att skydda demokratin?

2.1 Demokrati som begrepp

Inom forskningen saknas en entydig definition av demokratibegreppet som sträcker sig bortom den minimidefinition som presenterats i föregående avsnitt. Minimidefinitionen är, som tidigare nämnt, dock inte tillräcklig för att besvara komplexare frågor eftersom det inom den definitionen finns potentiella inneboende värdekonflikter. Utifrån kommittédirektivet kan en sådan konflikt sägas föreligga mellan frihet och jämlikhet. För att avgöra vilket av dessa två värden som bör ge vika för det andra krävs därmed en snävare definition av begreppet.

⁴ Kommittédirektiv 2019:39. *Förbud mot rasistiska organisationer*: 1.

⁵ Svenska FN-förbundet. ”Efterlyses: Hårdare tag mot rasistiska organisationer”. (2020, 20 mars).

⁶ Bull & Cornell (2020): 532–533.

⁷ Orrenius (2013).

Två definitioner som ofta ställs mot varandra inom forskningen är processuell och substantiell demokrati.⁸ I korthet handlar den processuella demokratin om det demokratiska förfarandet och att medborgarna i ett land har möjlighet att agera om de är missnöjda. Mindre vikt fästs vid om medborgarna faktiskt tar tillvara sina fri- och rättigheter, kärnan är att de har dem och respekterar dem.⁹ Den substantiella demokratin, å andra sidan, fäster vikt inte enbart vid den demokratiska processen, utan även vid effekten av den och menar att demokratin definieras av specifika värderingar som ska prägla det politiska beslutsfattandet.¹⁰ Vidare behöver den substantiella demokratin ständigt reproduceras och bör förstås som ett sätt genom vilket maktförhållanden kan regleras för att maximera individens möjligheter till att påverka beslut som rör deras livsvillkor och samhället omkring dem.¹¹ Utifrån den här förståelsen av demokratin uppstår en spänning mellan frihet och jämlikhet eftersom jämlikhet då inte längre enbart handlar om politisk jämlikhet utan även om social och ekonomisk jämlikhet. Spänningen uppstår dock inte om demokratin definieras som processuell eftersom den då inte gör anspråk på social och ekonomisk jämlikhet, utan endast på att garantera politisk jämlikhet.¹² Samtidigt bör den processuella demokratin inte förstås som vitt skild från den substantiella utan snarare som en förutsättning för den och det demokratiska sociala tillstånd som den substantiella demokratin eftersträvar.¹³

Flera forskare menar att demokratier inte är homogena fenomen, snarare varierar de och kan ta sig olika uttryck beroende på en rad faktorer.¹⁴ Leonardo Morlino menar att en ”god” demokrati kännetecknas av en regim som genom en stark legitimitet uppfyller samtliga av dess medborgares behov. Medborgarna åtnjuter frihet och jämlikhet, samtidigt som de håller de styrande ansvariga gällande upprätthållandet av dessa värden. Morlino identifierar fem olika dimensioner inom vilka goda demokratier kan variera. Två av dessa, rättsstaten och ansvarsutkrävande, rör det demokratiska förfarandet. Den tredje handlar om hur systemet bemöter förfrågningar eller krav från medborgarna och civilsamhället. De sista två är mer substantiella och rör fri- och rättigheter samt strävan efter politisk, social och ekonomisk rättvisa. Enligt Morlino kännetecknas demokratier bland annat av tanke- och yttrandefrihet, samtidigt som de värnar såväl psykisk som fysisk hälsa hos sina medborgare.¹⁵ Även Mauro Tebaldi rör sig i ett gränsland mellan de mer hårdtagna definitionerna ovan och menar att demokratin, i processuell mening, är ”en metod för att fatta beslut om kollektiva problem”.¹⁶ Tebaldi påtalar dock att den processuella demokratin, för att fungera effektivt, ”måste underkasta sig

⁸ Ytrube (1997): 385–386.

⁹ Strömbäck (2005): 334.

¹⁰ Ytrube (1997): 386.

¹¹ Kaldor & Vejvoda (1997): 62.

¹² Ytrube (1997): 386.

¹³ Kaldor & Vejvoda (1997): 63.

¹⁴ Morlino (2004): 12–13; Schmitter & Karl (1991): 76.

¹⁵ Morlino (2004): 12–13, 25.

¹⁶ Tebaldi (2016): 5, författarens översättning.

exakta normativa och funktionella krav”, det vill säga ”de regler som gör delegeringen av makt från många till få tolererbar och socialt acceptabel, baserat på ett formellt representativt mandat”.¹⁷ Därmed måste även den demokratiska processen förhålla sig till rådande normer för att den ska kunna verka med såväl effektivitet som legitimitet.

Philippe C. Schmitter och Terry Lynn Karl fokuserar på demokratin som ett system vilket innefattar flera olika processer. Författarna menar att demokratier kommer i många olika former och att den specifika typen beror av bland annat socioekonomiska faktorer och politiska strukturer. I sin definition utgår de från Joseph Schumpeters klassiska definition av demokratin som en process, men de fäster en större vikt vid ansvarsutkrävande och förespråkar fler typer av konkurrens än enbart val.¹⁸ Utifrån detta definierar de den moderna demokratin som ”ett styrelseskick där härskare hålls ansvariga för sina handlingar i den offentliga sfären av medborgare, som agerar indirekt genom konkurrens och samarbete mellan sina valda representanter”.¹⁹ Författarna menar även att det förekommer en tendens att förvänta sig för mycket av demokratin och att det finns en idé om att samhällen, enbart genom att vara demokratiska skulle lösa alla sina problem.²⁰

Denna övertro kan även beskrivas som den demokratiska paradoxen: ”demokratin är eftersträvensvärd samtidigt som den är ouppnåelig”.²¹ Det demokratiska idealet skiljer sig från den demokratiska verkligheten och därmed är det viktigt att separera de två i diskussioner om demokratin. Om vi mäter demokratin utifrån idealet och förväntar oss idealet uppstår lätt besvikelse och cynism. Samtidigt är det nödvändigt att inte använda dagens demokrati som måttstock eftersom demokratin är levande och föränderlig. Att demokratin ser ut som den gör idag beror på att medborgare världen över inte lät sig begränsas av den tidens rådande demokratiska styrelseskick utan istället kämpade för nya ideal.²²

2.2 Demokrati i praktiken

Definitionerna av demokratibegreppet som redogjorts för ovan är i någon mån idealtyper och därmed återfinns de inte i sin exakta form i den sociala verkligheten. Med det sagt är det dock tydligt att de liberala demokratierna i Europa och den svenska demokratin har likheter med den substantiella demokratin genom att de strävar efter mer än bara politisk jämlikhet, alternativt ser att social och ekonomisk jämlikhet i någon mån är förutsättningar för politisk jämlikhet. I och med att de är *liberala* demokratier värdesätts effekten av det demokratiska förfarandet eftersom

¹⁷ Tebaldi (2016): 5, författarens översättning.

¹⁸ Schmitter & Karl (1991): 76, 87.

¹⁹ Ibid.: 76, författarens översättning.

²⁰ Ibid.: 85.

²¹ Rose, Shin & Munro (1999): 146, författarens översättning.

²² Näsström (2021): 17–19.

det finns en inbyggd strävan efter att den liberala demokratis värderingar ska upprätthållas. Huruvida frihet eller jämlikhet bör värderas högst löses därmed inte av att de liberala demokratierna förstås som substantiella demokratier, istället framträder det som bland forskare har identifierats som den liberala demokratis dilemma – ”hur kan vi balansera kärnvärdet av att bevara frihet samtidigt som vi begränsar de skadliga effekterna av rasism?”²³

Liberala demokratier i Europa och våra grannländer i Norden har hanterat det här dilemmat på olika sätt trots att flera länder har liknande lagstiftning. Finland har förbjudit Nordiska motståndsrörelsen (NMR) efter att landets högsta domstol konstaterat att ”verksamheten inte åtnjuter yttrandefrihets- eller föreningsskydd, eftersom föreningens verksamhet till sin natur innebär missbruk av dessa rättigheter”.²⁴ Det finns dock inte någon särskild lag gällande rasistiska organisationer utan verksamheten bedöms istället strida mot lag eller god sed vilket enligt den finska föreningslagen 8 kap. 43 § är skäl för upplösning. I det här fallet grundades beslutet bland annat på att NMR ”idealiserar fascism, antisemitism, kränker sexuella minoriteters rättigheter och att den inte anser att alla raser är lika värda”.²⁵

Den norska föreningsfriheten är skyddad i den norska grunnloven 101 § efter en reform 2014 och det saknas ett förbud mot rasistiska organisationer. Däremot reglerar straffeloven hatbrott (272 e. §) och hatfulla yttringar (185 §). I likhet med Sverige har Norge kritiserats av FN för att brista i uppfyllandet av artikel 4.b. i konventionen om avskaffande av rasdiskriminering och ett förbud har diskuterats flertalet gånger men avslagits lika många.²⁶ Den senaste utredningen som gjorts kring frågan tog avstamp i att olika mänskliga rättigheter alltid bör betraktas som lika mycket värda och om två rättigheter kolliderar måste det alltid ske en rimlig avvägning mellan de båda. Utredningen rekommenderade därför inte ett förbud mot bakgrund av bland annat det ingrepp i föreningsfriheten som ett förbud skulle innebära. Utredaren menade att föreningsfriheten är central för en fungerande demokrati och att odemokratiska åsikter bör mötas med argumentation snarare än förbud.²⁷ Därmed är det ”grupperingenens rasediskriminerande aktiviteter som bør motarbeides ved forbud og straffeforfølgning, ikke deres eksistens i seg selv”.²⁸ Slutligen rekommenderade utredaren att se över kriminalisering av deltagande i grupper vars verksamhet syftar till att begå eller uppmuntra till brott som kan ge minst 6 månaders fängelse.²⁹ Den norska regeringen har således lagt fram en

²³ Bleich (2011): 3, författarens översättning.

²⁴ Brunell, Hellström & Ekholm (2020).

²⁵ Lindström & Lindroos (2018).

²⁶ UN Committee on the Elimination of Racial Discrimination (2006): 3.

²⁷ Mujezinović Larsen (2016): 11, 78, 80.

²⁸ Ibid.: 80.

²⁹ Ibid.

proposition som föreslår ett förbud mot att delta i kriminella sammanslutningar men propositionen innehåller inga hänvisningar till rasistiska organisationer.³⁰

Den aktuella utredningen kom dock fram till att en ny lag skulle kunna appliceras på rasistiska organisationer ”som tar i bruk relativt grove virkemidler i sin rasistiske virksomhet”.³¹

I Danmark saknas ett förbud mot rasistiska organisationer och inte heller deltagande i rasistiska organisationer är kriminaliserat. Enligt 78 § 2 st. i den danska grundloven kan föreningar ”der virker ved eller søger at nå deres mål ved vold, anstiftelse af vold eller lignende strafbar påvirkning af anderledes tænkende” upplösas genom domslut.³² Ett förbud mot nazistiska organisationer diskuterades i slutet av 1980-talet men förslaget röstades ner i Folketinget mot bakgrund av att förbudet enbart skulle kunna tillämpas om en förening tillämpar våld systematiskt. Jakob Nielsen som skrivit en avhandling inom området menar att det här är ett exempel på den tillbakahållenhets som förekommit i Danmark kopplat till 78 § 2 st.³³ I de nordiska länderna verkar det därmed som att organisationer vars verksamhet till stor del utgörs av brottsliga handlingar kan upplösas. Till dags dato är det dock endast Finland som har tillämpat lagstiftningen mot en rasistisk organisation.

Den belgiska högsta domstolen slog i november 2004 fast att partiet Vlaams Blok var rasistiskt baserat på att de uppviglat till rasism och segregation vilket strider mot en belgisk lag som antogs 1981. Till följd av domen förlorade partiet tillgång till statlig finansiering och utrymme i TV-sändningar vilket ledde till att de skapade ett nytt parti vid namn Vlaams Belang.³⁴ I landets senaste val år 2019 hade det nya partiet stora framgångar trots att belgisk media avslöjat att en av partiets kandidater varit involverad i flertalet rasistiska och antisemitiska chattgrupper på olika medieplattformar. Detta gör det rimligt att ifrågasätta hur effektivt förbudet var.³⁵

Andra europeiska länder menar att ett förbud mot rasistiska organisationer inskränker yttrande- och föreningsfriheten. De tolkar skrivningen i FN:s konvention om avskaffande av rasdiskriminering som att inskränkningarna som ett förbud mot rasistiska organisationer skulle medföra måste vägas mot grundläggande friheter, i vilket fall friheterna väger tyngre.³⁶ Bland dessa länder återfinns bland annat Frankrike och Österrike vilka senare kritiserats av Amnesty International för att ha föreslagit inskränkningar i föreningsfriheten som ett led i att bekämpa den anti-rasistiska organisationen *Collective contre l'islamophobie en France* (CCIF)

³⁰ Prop. 190 L (2020–2021).

³¹ NOU 2020:4: 103.

³² Folketinget (2017): 82.

³³ Nielsen (2015): 15.

³⁴ BBC News. ”Court rules Vlaams Blok is racist”. BBC News, (2004, 9 november).

³⁵ Cerulus (2019).

³⁶ Irish Human Rights and Equality Commission (2019); United Nations Treaty Collection (2021), se Frankrike, Italien, Schweiz och Österrike.

respektive politisk islam och terrorism.³⁷ I tillägg förbjöd Frankrike under våren 2021 organisationen *Génération Identitaire* genom ett dekret från ministerrådet.³⁸ Lagstiftningen för upplösande, *Code de la sécurité intérieure*, Article L212-1, täcker in flera typer av organisationer och hänvisar bland annat till grupper som diskriminerar baserat på ras eller etnicitet. Samtidigt har lagen kritiserats eftersom den ger regeringen möjlighet att upplösa organisationer utan rättslig granskning.³⁹

Debatten om förbud mot olika typer av organisationer förefaller ha fått nytt liv under de senaste åren. Å ena sidan visar materialet att det pågår ett skifte där flera länder svänger i den principiella frågan om att förbjuda verksamheter. Å andra sidan är det centrala i de förbud som diskuteras i många länder idag brottslig verksamhet snarare än rasistiska åsikter vilket blir tydligt genom till exempel Norges hänvisning till kriminella organisationer och de förbud mot deltagande i terroristorganisationer som diskuterats i Sverige och som redan finns i många andra Europeiska länder.⁴⁰ Därmed blir frågan om vad som ses som ett hot mot demokratin central för vår förståelse av såväl den liberala demokratins dilemma som hur det bör hanteras.

2.3 Demokratihotande verksamhet

Frågan om vad som utgör ett hot mot demokratin går att besvara på många olika sätt utifrån synen på demokratin som substantiell. Eftersom det i den substantiella demokratin är av vikt att upprätthålla såväl politisk som ekonomisk och social jämlikhet kan både den demokratiska processen och värdet av demokratin hotas. Vilken typ av hot som ses som hot mot demokratin varierar och flera forskare framhåller att säkerhet bör förstås som en politisk praktik vilken skapar hot genom diskurser.⁴¹ Därmed är säkerhet och vår uppfattning av hot tätt knuten till befintliga maktstrukturer, vilket kan förklara varför vissa typer av händelser eller verksamheter ses som hot mot demokratin och andra inte.

De formella delarna av demokratin menar Ko Maeda kan upphöra på två olika sätt, antingen genom en kraft utifrån, exempelvis genom en militärkupp, eller genom en kraft inifrån demokratin. I det fallet handlar det om att demokratiskt valda ledare bryter ner den demokratiska processen genom att utnyttja densamma, vilket Nazityskland är vår tids kanske tydligaste exempel på.⁴² Tendenserna går dock att se även i till exempel Ungern.⁴³

³⁷ Amnesty International (2020).

³⁸ Willsher (2021).

³⁹ Amnesty International (2020).

⁴⁰ SOU 2021:15: 27 samt kap. 7.

⁴¹ Se Buzan, Wæver & Wilde (1998); Huysmans (2014).

⁴² Maeda (2010): 1130.

⁴³ Se exempelvis Bozóki & Hegedüs (2018).

Mot bakgrund av att den substantiella demokratin strävar efter social och ekonomisk jämlikhet följer synen på rasism som ett hot mot demokratin naturligt, eftersom rasism leder till sämre förutsättningar när det kommer till socialt och ekonomiskt deltagande.⁴⁴ I tillägg förekommer ofta olika typer av antihumanism, däribland rasistiska idéer, i antidemokratiska miljöer, såsom olika politiska extremistorganisationer.⁴⁵ Vad som är och kännetecknar rasism råder det dock skilda uppfattningar om, och likt demokratibegreppet saknas det inom forskningen en entydig definition för vad som utgör rasism.⁴⁶ Därmed behöver vi i relation till direktivet ställa oss frågan om vem som avgör vad som utgör en rasistisk organisation. Utifrån vems uppfattning om vad rasism är bestäms detta? Inom feministiska säkerhetsstudier framhålls ofta en problematik kopplad till att staten ses både som det som ska skyddas och som den som erbjuder skyddet, vilket har medfört att individers säkerhet har åsidosatts.⁴⁷ För de individer som marginaliseras innebär detta, trots det skifte som skett mot en betoning på individers säkerhet, begränsade möjligheter i att påtala de osäkerheter som de drabbas av.⁴⁸ Om en individ dessutom tillhör flera marginaliserade grupper försvåras detta ytterligare.⁴⁹

I en rapport skriven av Mångkulturellt centrum på uppdrag av Arbetsmarknadsdepartementet uppmärksammas ”en rasism som för många afrosvenskar är vardag, men som det sällan pratas om i politiska sammanhang”.⁵⁰ I rapporten lyfts vittnesmål från afrosvenskar gällande bland annat rasprofilering och negativ särbehandling från polisen samt andra typer av diskriminerande handlingar utförda av personer i myndighetsställning.⁵¹ För den som utsatts för detta utgör kanske polis eller annan samhällsinstitution en typ av ”sammanslutningar vars verksamhet innebär förföljelse av en folkgrupp på, sammanfattningsvis, rasistisk grund”.⁵² Sammantaget verkar det finnas en diskrepans mellan den svenska regeringens syn på rasism och den rasism som afrosvenskar uppger att de är utsatta för; det vill säga, mellan fokus på individuell och strukturell rasism. Vidare förefaller det rimligt att anta att diskrepansen inte är unik för afrosvenskar utan även skulle kunna återfinnas bland andra grupper i samhället som utsätts för rasism. Det här gör dock inte att direktivet skulle vara inkompatibelt med olika definitioner av rasism, däremot ställer det frågan om vad vi vill uppnå med direktivet på sin spets. Viktigt att uppmärksamma är att avsaknaden av en entydig definition inte i sig är problematisk, snarare skapar det utrymme för olika uppfattningar genom att det dominerande perspektivet inte cementeras. Utifrån det är en entydig definition inte något

⁴⁴ Berman & Paradies (2010): 221.

⁴⁵ Petersson (2015): 18.

⁴⁶ Carter & Murphy (2015): 269–271; Berman & Paradies (2010): 216–218.

⁴⁷ Se Cooper-Cunningham (2019): 383–384.

⁴⁸ Hansen (2000): 285–287.

⁴⁹ Crenshaw (1989): 140.

⁵⁰ Mångkulturellt centrum (2014a).

⁵¹ Mångkulturellt centrum (2014b), ss. 31–33, 64–67, 80.

⁵² Kommittédirektiv 2019:39: 13.

vi bör sträva efter och problematiken ligger därmed i föreställningen om att den egna uppfattningen om vad som är rasism skulle vara den enda.

2.4 Demokratihot i praktiken

Regeringsformen (SFS 1974:152) ger rätt till fri åsiktsbildning och yttrandefrihet. Detta innebär att rasistiska åsikter inte är brottsliga även om specifika handlingar kan utgöra lagbrott. I liberala demokratier är det idag mycket vanligt att det finns möjligheter att dela ut hårdare straff för brott med rasistiska förtecken.⁵³ I Sverige kan detta göras genom straffskärpningsregeln (29 kap. 2 § BrB). Denna tillämpas dock mycket sällan vilket Brottsförebyggande rådet menar skulle kunna leda till att lagstiftningen ”uppfattas som närmast symbolisk”.⁵⁴

Medborgarskap i en demokrati innebär inte enbart rättigheter utan även skyldigheter. Någon entydig definition för dessa skyldigheter finns dock varken inom forskningen eller genom någon samlad reglering. I en rapport från Myndigheten för samhällsskydd och beredskap används istället begreppet samhällssolidaritet. Med begreppet menas det förtroende, samtycke och den lojalitet, vilka i någon mån måste prägla medborgarandan för att demokratin ska fungera.⁵⁵ Därmed riskerar bristande tillit och misstro att skada demokratin och utifrån den här förståelsen skulle en skyldighet kunna tänkas vara att inte sprida rasistiska åsikter, även om de i sig inte är brottsliga.

Gällande demokratibrott saknas det i Sverige brottsrubricering eller hänvisning i brottsbalken till den typen av brott. Polisen arbetar dock utifrån en egen definition för att signalera allvar. De definierar då ett demokratibrott som ”ett brott som hotar någons grundlagsskyddade rätt att utöva sin yttrande-, informations-, mötes-, demonstrations-, förenings- och religionsfrihet”.⁵⁶ Utifrån den definitionen skulle direktivet kunna tolkas som att det hotar demokratin. Samtidigt hänvisar polisen inte till brott som begås med rasistiska förtecken utan endast till ”när politiker och andra åsiktsbildare som journalister och konstnärer utsätts för angrepp i sin yrkesroll”.⁵⁷ Andra typer av brott kan utgöra ett hot mot grundlagen. I Sverige är det Säkerhetspolisen (Säpo) som ansvarar för författningsskyddet och i det ingår det att

förebygga och förhindra terrorism och andra ideologiskt motiverade brott som utgör ett säkerhetshot eller som hotar våra grundläggande demokratiska funktioner, oavsett om de bakomliggande orsakerna är religiösa eller politiska. Det kan handla om personer, grupper

⁵³ Bleich (2011): 107.

⁵⁴ Brottsförebyggande rådet (2021): 11.

⁵⁵ Myndigheten för samhällsskydd och beredskap (2014): 14–16.

⁵⁶ Polisen. (2018).

⁵⁷ Ibid.

och organisationer som uppmanar till eller själva använder våld, hot och trakasserier för att förändra samhället.⁵⁸

Om extremistmiljöerna i Sverige skriver Säpo att det inte enbart är terrorbrott och grova våldsbrott som utgör hot mot demokratin. Istället bör även ”systematiskt våld, hot och trakasserier eller brott som var för sig inte behöver betraktas som grova, men som har för avsikt att avskaffa eller ändra det demokratiska styrelseskicket” förstås som hot mot demokratin.⁵⁹ Samma resonemang återfinns även i direktivet: ”Verksamheten inom vit makt-miljön och den autonoma miljön handlar i mindre utsträckning [än den islamistiska miljön] om storskaliga grova våldsbrott med omfattande skadeutfall och mer om att använda hot, trakasserier och ibland våld som medel för att nå målet att avskaffa eller ändra vårt demokratiska styrelseskick”.⁶⁰ Säpo betonar utöver detta att hotet på lång sikt måste tas på allvar och att det är avgörande för demokratin att stoppa tillväxten och rekryteringen till grupperna.⁶¹ Bedömningen som görs idag är dock att ingen av de extremistmiljöer som Säpo följer har förmågan att ändra samhällsordningen.⁶²

Mot denna bakgrund skulle deltagande i rasistiska organisationer kunna förstås som ett hot mot demokratin eftersom det är ett sätt att rekrytera nya medlemmar på. Samtidigt är deltagande i en organisation ett av få lagliga sätt att uttrycka den här typen av åsikter. Ett av problemen som Säpo ser är att många av grupperna inom de svenska extremistmiljöerna ”ser brott som en legitim del av den ideologiska kampen” och att ”det inte går att förändra samhället genom det demokratiska systemet”.⁶³ Därmed skulle direktivet ta bort den del av den demokratiska processen som grupperna idag nyttjar. Till följd av att en utförligare diskussion om direkta respektive indirekta hot saknas i Säpos skrivelser är det inte möjligt att utröna hur resonemanget kring detta har förts. Baserat på dessa definitioner tycks dock brott med rasistiska förtecken mot enskilda individer inte utgöra demokrati-hotande verksamhet i Sverige, om de inte hotas i egenskap av sin yrkesroll som någon form av åsiktsbildare, snarare verkar det som att direktivet i sig skulle kunna hota demokratin.

Frågan om rasism som ett hot mot svenska medborgare eller den svenska staten är värd att uppehålla sig vid ytterligare. Om vi återgår till det norska resonemanget där två individers rättigheter kolliderar ses rasism som att en medborgare hotar en annan. I det svenska direktivet förefaller rasism snarare ses som att en organisation hotar den svenska staten och frågan handlar då inte längre om vilken individs

⁵⁸ Säkerhetspolisen (u.å.b.).

⁵⁹ Säkerhetspolisen (u.å.a.).

⁶⁰ Kommittédirektiv 2019:39: 7.

⁶¹ Säkerhetspolisen. (u.å.a.).

⁶² Säkerhetspolisen (2021): 57.

⁶³ Säkerhetspolisen (u.å.a.).

rättigheter som bör prioriteras utan istället om statens rätt att försvara sig.⁶⁴ Risken med ett resonemang likt detta är det som påpekats av bland annat Lene Hansen – individer som avviker från normen ges inte möjlighet att påtala de osäkerheter som de upplever och utsätts för när staten ses som referensobjekt.⁶⁵ Därmed riskerar vi genom den här förståelsen av problemet att åsidosätta de personer som faktiskt drabbas av rasism och frågan blir då vad syftet med ett förbud är eftersom organisationerna som skulle omfattas av förbudet idag inte bedöms utgöra ett reellt hot mot statens överlevnad.

2.5 Kan demokratin skydda sig?

”Grundlagarna är inte en självmordspakt,” menar Bull och Jonsson Cornell, ”utan måste ge utrymme för demokratin att försvara sig”.⁶⁶ Den problematik de brottas med är spänningen mellan processuell och substantiell demokrati. Den substantiella demokratin innehåller en strävan mot att upprätthålla specifika värden för att säkerställa såväl ekonomisk som social jämlikhet, samtidigt som den vilar på samma grundfundament som den processuella demokratin. Men de processuella, innehållsneutrala, delarna av demokratin kan därmed förstås som att de äventyras, inte bara genom dilemmat som det här kapitlet resonerar kring, utan även av den substantiella demokratin som sådan. Själva grundidén med demokratin är att den skyddar folket från tyranni genom att tillåta olika åsikter. Samtidigt finns det de som försöker utnyttja detta för att med demokratiska medel verka för en nedmontering av demokratin. Frågan är därmed till vilken grad den liberala demokratin kan skydda sig mot olika typer av hot utan att våldföra sig på den egna värdegrunden.

Den här frågan har besvarats på olika sätt av forskare genom åren. Somliga menar att demokratin inte ska tolerera de som är intoleranta och att inskränkningar i grundläggande fri- och rättigheter därför kan vara nödvändiga för att skydda demokratin mot de som hotar den.⁶⁷ Andra menar att skydd av demokratin som bygger på undantag inte utgör något skydd, istället menar de att demokratin genom detta underminerar sig själv.⁶⁸

Det spår inom forskningen som förespråkar begränsningar i rättigheter för de som utgör ett hot mot demokratin, lutar sig mot konceptet militant demokrati vilket myntades av filosofen Karl Loewenstein på 1930-talet. Den militanta demokratin är sprungen ur den handfallenhet Loewenstein kände inför att Nazistpartiet så enkelt kom till makten i Weimarrepubliken. För att skydda demokratin från att

⁶⁴ Baserat på att Kommittédirektiv 2019:39: 1 hänvisar till den organiserade rasismen som ”ett särskilt hot mot samhället” respektive att vikt makt-miljöns aktiviteter ”utgör ett hot mot enskilda individer”. Aktiviteterna utgör redan brottsliga handlingar till skillnad från organiserad rasism.

⁶⁵ Hansen (2000): 285–287.

⁶⁶ Bull & Jonsson Cornell (2020): 521.

⁶⁷ Se Kirshner (2014): 94.

⁶⁸ Se Derrida (2003): 99.

möta samma öde igen menade Loewenstein att särskilda undantag måste införas. Enligt dessa undantag har den som inte verkar för demokratin inte heller rätt att ta del av den.⁶⁹ De som förespråkar militant demokrati idag erkänner dilemmat i att de åtgärder som vidtas för att skydda demokratin i sig riskerar att skada den, men de ser även försvar av demokratin som en rättighet.⁷⁰ Alexander Kirshner förespråkar därför en variant av militant demokrati som ger demokratin rätt att försvara sig samtidigt som den så långt det är möjligt ska bevara rättigheterna hos de som vill demokratin illa.⁷¹ I relation till militanta åtgärder menar Erik Bleich att medborgarna i demokratier skulle behöva diskutera frågan om frihet kontra rasism mer, även utanför politiken, för att politiken och lagarna ska kunna sägas vara förankrade i samhällets värderingar.⁷²

Flera forskare som studerat västvärldens agerande i kriget mot terrorismen menar att alla undantag från ordinarie förfarande utgör ett hot mot demokratin eftersom det innebär att demokratin förvandlas till det som den försöker skydda sig mot.⁷³ Det vill säga, för att skydda sig mot de som bryter mot de demokratiska principerna bryter demokratin själv mot desamma. Enligt Jacques Derrida kan detta närmast liknas vid en autoimmun process där demokratin förgör sig själv.⁷⁴ Därmed riskerar de åtgärder som vidtas att, istället för att ge skydd, reproducera de villkor som lagt grunden för motsättningarna.⁷⁵ Slavoj Žižek menar att det här beror på att den liberala demokratin inte är tillräckligt stark för att försvara varken sig själv eller sina värderingar.⁷⁶ Grunden till detta kan sägas ligga i västvärldens förståelse av terrorism som något exceptionellt och regelbrytande där västvärlden är de goda och terroristerna de onda.⁷⁷

Enligt Jef Huysmans är det här svartvita tänkandet problematiskt i en demokrati.⁷⁸ Huysmans tar avstamp i Franz L. Neumanns resonemang om att ett demokratiskt system är omöjligt om rädsla och fiender är det som driver systemet.⁷⁹ I tillägg till detta menar dock Huysmans att det inte endast är de hot vilka uppfattas som existentiella som kan skada demokratin. Snarare har gränserna för vad som utgör säkerhetshot luckrats upp och därmed riskerar såväl förutsättningarna för som demokratins legitimitet att urholkas.⁸⁰ Den här förståelsen medför att säkerhet till sin natur ses som odemokratisk, eftersom säkerhet bygger på ”införandet av demokratins gränser”.⁸¹ Säkerhetspraktiker bör därmed inte reduceras till att förstås

⁶⁹ Maddox (2019): 490–492.

⁷⁰ Kirshner (2014): 2.

⁷¹ Ibid., ss. 4, 164–168.

⁷² Bleich (2011): 152–153.

⁷³ Derrida (2003): 93, 99.

⁷⁴ Ibid.: 94.

⁷⁵ Butler (2004): 8, 16–17.

⁷⁶ Žižek (2015).

⁷⁷ Derrida (2003): 93; Butler (2004): 4–6.

⁷⁸ Huysmans (2014): 3, 40–41, 190.

⁷⁹ Neumann (1953): 935.

⁸⁰ Huysmans (2014): 181–182.

⁸¹ Ibid.: 190, författarens översättning.

enbart som metoder vilka tillämpas för att skydda demokratin, eftersom de ofrånkomligen underminerar det demokratiska systemet genom att tillåta undantag från ordinarie förfaranden vilket går emot demokratins kärnvärden, såsom transparens, öppenhet och kontradiktorisk process.⁸²

Varken Huysmans eller de andra författarna som omnämns här ger något svar på frågan om hur vi löser grundproblematiken med att det trots allt finns saker i samhället som utgör hot mot såväl medborgarna som demokratin. Därmed kvarstår dilemmat om hur demokratier bör hantera hot de ställs inför utan att orsaka skada på demokratin eller dess medborgare. En sak som är säker är att demokratin kommer att ställas inför liknande utmaningar i framtiden, något som blev tydligt inte minst i och med det förslag som lades fram under våren 2021 om att förbjuda förintelseförnekelse. En sådan lag skulle innebära ett starkt ställningstagande, samtidigt som det, likt ett förbud mot rasistiska organisationer, skulle innebära inskränkningar i grundläggande fri- och rättigheter. Förslaget har även kritiserats för att ett förbud inte kommer åt grundproblematiken och att ett åtal som inte leder till fällande dom skulle kunna vara kontraproduktivt.⁸³

2.6 Frågor för framtida forskning

Frågan om vilket värde som bör väga tyngst av frihet och jämlikhet i den liberala demokratin, har hittills inte blivit löst av forskningen och kanske är det heller inte önskvärt. Demokrati förefaller vara ett så kallat *essentially contested concept*; det vill säga, ett begrepp om vilket det finns en bred konsensus i fråga om dess innebörd men inte i fråga om hur det omsätts eller uppnås i praktiken.⁸⁴ Till syvende och sist är det en politisk fråga där det inte finns något rätt eller fel. Därmed bör forskningen snarare fokusera på centrala frågor rörande rasism. I det här fallet verkar det föreligga en rädsla för att ökad rasism i samhället leder till ökad brottslighet och forskningen bör därför reda ut det sambandet och hur stort det hotet är. Därefter bör eventuella åtgärder utredas för att problemet ska kunna hanteras så effektivt och ändamålsenligt som möjligt. Detta skulle kunna minska risken för åtgärder som på pappret är viktiga ställningstaganden men som saknar evidens. Vidare uppstår rasism inte i ett vakuum och som nämnts föreligger en diskrepans mellan olika aktörers uppfattningar om vad rasism är. Därmed behövs mer forskning om den bredare rasismen i samhället och kopplingen mellan den och de mer extrema delarna.

Ett annat spår för forskningen är att studera hur andra frågor som rör liknande dilemman har hanterats. Detta skulle kunna göras exempelvis genom studier av coronapandemin och de efterföljande restriktionerna. Eftersom Sverige saknar undantagslagar och har en smittskyddslagstiftning (SFS 2004:168) som delegerar

⁸² Ibid.: 3–4, 190.

⁸³ Mattsson (2021).

⁸⁴ Se Gallie (1956); Hart (1961).

mycket ansvar till individen har Sverige förhållandevis litet utrymme att införa restriktioner jämfört med många andra länder i vårt närområde. I och med den nya pandemilagen (SFS 2021:4) har det dock införts vissa möjligheter till inskränkningar av befolkningens friheter för att minska smittspridningen. Samtidigt bör det tas i beaktande att jämförelser mellan olika frågor ofta är svåra att göra rakt av. Hänsyn behöver därmed tas till den enskilda frågans natur och de parametrar inom vilka frågorna varierar. Med det sagt så kan den typen av studier ändå ge en uppfattning om hur medborgarna i en demokrati resonerat kring situationer och dilemma som, beroende på vilken fråga som ställs, kan uppfattas som likartade.

Centralt bland flera forskare som har diskuterats i detta kapitel är förståelsen av demokratin som levande och föränderlig. Det faktum att demokratin inte är immun mot hot skapar utrymme för förändring och om den liberala demokratin, så som den ser ut idag, inte har möjlighet att upprätthålla sina kärnvärden när den hotas så är kanske vägen fram just genom upprättandet av ett nytt demokratiskt ideal. Detta är bara möjligt genom ständig dialog om vad demokratin är, såväl som vad den borde vara.

3 Demokratisk säkerhet: en utmaning i gränssnittszonen

Anders Strindberg

Varje stat är en sorts gemenskap och varje gemenskap upprättas i syfte att uppnå något gott (eftersom människans alla handlingar syftar till att uppnå det som de tror är gott). Men om alla gemenskaper syftar till att uppnå något gott, så är obestridliga syftet med den högsta gemenskapen – den som innefattar alla de andra gemenskaperna – det högsta goda. Detta är den gemenskap som benämns staten, den politiska gemenskapen.¹

Strateger, statsvetare och filosofer inom olika skolor har sedan antiken förstått att ett hållbart samhällsprojekt både bygger på och stärker en grundläggande gemensam själv- och världsbild: en gemensam uppfattning om vilka vi är, vad som binder oss samman, hur vi löser gemensamma problem – och om det gemensamma som värdefullt nog att försvara. Detta har direkta säkerhetspolitiska konsekvenser.

I *Om kriget* beskrev Carl von Clausewitz hur en stats motståndskraft grundas på en kombination av disponibla resurser och ”viljestyrka.” Viljestyrka, menade han, är svårbedömd eftersom den ”kan bara uppskattas i förhållande till styrkan i motiven.”² I ett öppet demokratiskt samhälle handlar ”styrkan i motiven” till stor del om just denna gemensamma själv- och världsbild. Om vår uppfattning att vi hör samman och har anledning att hålla samman. För att vilja bygga, underhålla och försvara det gemensamma måste vi värdesätta det.

Denna samhälleliga ömsesidighet är svår att greppa och ännu svårare att analysera. I en rapport för Myndigheten för samhällsskydd och beredskap (MSB) använder Olof Petersson begreppet *samhällssolidaritet* för att beskriva det förtroende och den ömsesidiga tillit och lojalitet som i någon mån måste prägla medborgarandan för att demokratin ska fungera och ses som viktig.³

Det civila samhällets nätverk av sociala relationer, organisering, och ömsesidig tillit är därför en viktig del av ett demokratiskt samhälle... En utbredd fruktan, misstro och bristande tillit bland medborgarna innebär ett hot mot den demokratiska rättsstaten. En demokratisk samhällsordning har därför ett subjektivt element som kan leda över till faktiskt beteende. Bristande respekt och ömsesidig misstro kan alstra konflikter som kan ta sig våldsamma uttryck och ytterst leda till inbördeskrig. Bristande samhällssolidaritet och tilltagande polarisering kan känneteckna beslutsfattare, avgränsade grupper men också hela befolkningen.⁴

¹ Aristoteles, *Politiken* I.1 (egen översättning).

² von Clausewitz (1991): 32.

³ Myndigheten för samhällsskydd och beredskap (2014).

⁴ Ibid.: 15.

Samhällssolidariteten – vad vi tycker och tror om det gemensamma goda och huruvida vi anser att det är värt att försvara – handlar ytterst om föränderliga föreställningar och känslor. Om individers subjektiva uppfattningar om sina medmänniskor, samhället och staten. Om hur vi bedömer information, avgör vad vi tror på, och utformar våra attityder till de strukturer inom vilka våra gemensamma angelägenheter diskuteras och formas. Det vill säga, aspekter av individens liv som myndigheterna i en öppen demokratisk rättsstat inte kan styra eller kontrollera – men som icke desto mindre är grundläggande beståndsdelar av ett politiskt och strategiskt behov. Petersson menar att ”en fungerande folkstyrelse förutsätter en medborgaranda som präglas av samhällssolidaritet.”⁵ Samtidigt kan denna samhällssolidaritet även förstås som en konsekvens av en fungerande demokratisk ordning. Ur båda perspektiven utgör den en viktig del av totalförsvarets sammanlagda styrka.

Av precis denna anledning är samhällssolidariteten och demokratin i sig själva föremål för hot och angrepp från en rad olika aktörer. Detta behandlas mer utförligt nedan men det kan till exempel röra sig om främmande makter som genom otillbörlig påverkan försöker undergräva befolkningens förtroende för staten eller samhället för att på så sätt försvaga Sverige på den internationella arenan. Det kan handla om extremistrelser som vill skapa bättre förutsättningar för den egna agendan genom att driva på förvirring eller osämja mellan grupper inom samhället. Det kan även handla om sociala företeelser – såsom korruption, hedersrelaterat våld och förtryck eller grov organiserad brottslighet – där den skada som tillfogas demokratin är en biverkning av verksamheten, snarare än dess huvudsyfte. Sådana företeelser är i sig själva skadliga men kan dessutom utnyttjas av antagonistiska aktörer, inhemska och utländska, för att förstärka demokratiskadlig propaganda eller desinformation. Därutöver kan missriktade eller dåligt underbyggda försök av staten att stärka och skydda demokratin vara skadliga för samhällssolidariteten och försvaga demokratin.⁶

3.1 Demokratins skyddsvärden

I kapitel 1 definierades begreppet demokratisk säkerhet som

”en ansats för att förstå hot och utmaningar mot demokratins principer och rättsstatens processer, inom vilken dessa principer och processer inte bara ses som centrala skyddsvärden utan även grundläggande för tillbörliga skyddsåtgärder.”⁷

Men vilka är då dessa principer och processer? Hur avgör man vad som är centralt i en fungerande demokrati? Dessa frågor både kan och bör vara föremål för fortsatt

⁵ Ibid.: 14.

⁶ Ibid.: 45.

⁷ Se diskussionen i kapitel 1.3.

diskussion och forskning men detta kapitel tar avstamp i Robert A. Dahls klassiska framställning av demokratins grundkriterier:

1. **Effektivt deltagande:** att alla medlemmar i lika mån bör ha verkningfull möjlighet att företräda sina åsikter inför andra medlemmar
2. **Lika rösträtt:** att alla medlemmar i lika mån bör ha en verkningfull möjlighet att rösta, och att alla röster är lika mycket värda
3. **Upplyst förståelse:** att alla medlemmar i lika mån måste ha verkningfull möjlighet att förstå konsekvenserna av, och alternativen till olika förslag
4. **Makt över beslutsprocessen:** att medlemmar tillsammans har den slutgiltiga rätten att avgöra om eller huruvida ett ärende skall tas upp till beslut.
5. **Alla vuxnas medverkan:** att alla eller de flesta permanent bosatta vuxna har full tillgång till ovanstående fyra kriterier.⁸

Dahl menade att dessa hör samman i ett system; att samtliga kriterier är nödvändiga för den politiska jämlikheten och att ”i den mån som någon av dessa kriterier inskränks är medlemmarna inte politiska jämlikar.”⁹ Dahl var naturligtvis medveten om att detta är en idealbild och att det inte finns några historiska exempel på en perfekt fungerande demokrati.

Om så är fallet, är dessa kriterier användbara? Eller är de bara tomma löften, utopiska förhoppningar om det omöjliga? Svaret är, enkelt uttryckt, att de är så användbara som en idealbild någonsin kan vara och de är mer relevanta och praktiska än många andra. De tillhandahåller en standard som gör det möjligt att mäta prestationen bland verkliga samman slutningar som påstår sig vara demokratiska. De kan tjäna som vägledning för att skapa och omforma konkreta upplägg, författningar, praxis och politiska institutioner. För alla de som eftersträvar demokrati kan de även alstra relevanta frågor och ge hjälp i sökandet efter svar.¹⁰

Det är i detta syfte som Dahls kriterier används här: en vedertagen och praktisk idealbild av den demokratiska processen som ipso facto utmålar den demokratiska rättsstatens centrala skyddsvärden.¹¹

Till Dahls fem formella kriterier fogas även samhällssolidariteten; den ömsesidiga tillit och lojalitet som krävs för att demokratin ska fungera och ses som viktig. ”Krävs” är ett nyckelord. Som citatet ovan från Petersson understryker är samhällssolidariteten en *förutsättning* för en fungerande demokrati.¹² Samtidigt är samhällssolidariteten även en *konsekvens* av en fungerande demokratisk ordning.

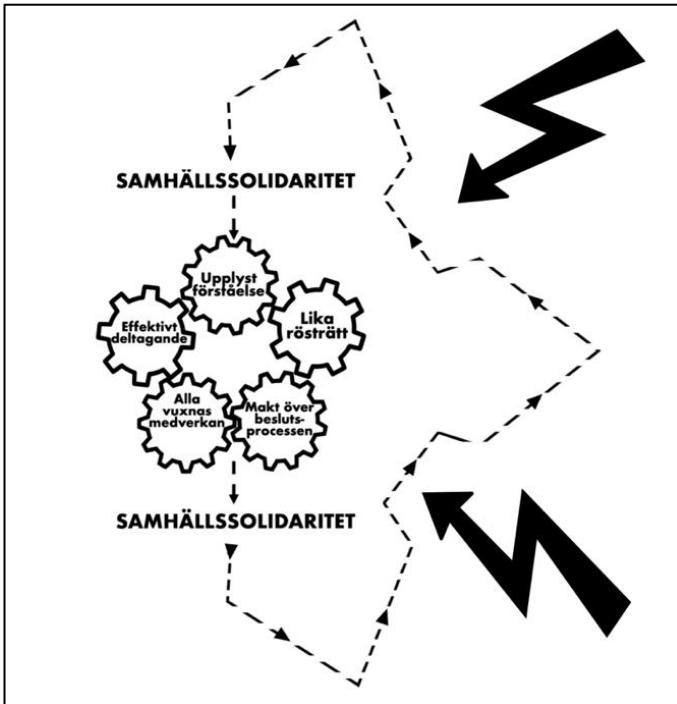
⁸ Dahl (2020): 38.

⁹ Ibid.

¹⁰ Ibid.: 42.

¹¹ Naturligtvis är dessa kriterier inte ovedersägliga. Tvärtom efterfrågas en kritisk diskussion bland forskare och praktiker om demokratins komponenter och sammansättning. Just denna framställning kan ses som ett underlag för fortsatt diskussion.

Denna återkopplingsloop, eller självförstärkande effekt, innebär att samhällssolidariteten kan ses både som den demokratiska processens inre princip och dess yttre försvarsverk mot hot och utmaningar.

Figur 1. Demokratins grundkriterier förutsätter, alstrar och skyddas av samhällssolidariteten. Tillsammans utgör de demokratins centrala skyddsvärden. Efter Dahl (2020) och Petersson (2014)

Ur perspektivet demokratisk säkerhet förstås demokratins fem grundkriterier tillsammans med samhällssolidariteten som centrala och oskiljbara skyddsvärden. Det vill säga, de utgör ett system; när en komponent skadas innebär detta skaderisk för hela systemet. Relevanta hot och utmaningar är, ur detta perspektiv, de som riktas mot, skadar eller hotar att skada demokratins centrala skyddsvärden. Samtidigt innebär detta att verksamhet som inte inskränker eller hotar något av skyddsvärdena faller utanför ramarna för demokratisk säkerhet. Dessutom, i den mån statens och samhällets egna motåtgärder skadar eller hotar att skada någon av dessa skyddsvärden är även de att betrakta som hot mot den demokratiska säkerheten.

I kapitel 7 återges några reflektioner om de praktiska tillämpningarna av denna ansats. Här är det dock på sin plats att påpeka, i Dahls anda, att denna förståelsemodell baseras på ett ouppnåeligt, men inte därför oanvändbart idealtillstånd. Den tillhandahåller mätvärden för både hot och motåtgärder. Att inför både angrepp och skyddsåtgärder ställa sig frågan ”för detta oss närmre eller längre bort ifrån

det demokratiska idealet?” är precis den fråga som myndigheter, lagstiftare och befolkning i en demokratisk rättsstat bör ställa sig. Att *inte* ställa den frågan är i sig själv en utmaning mot den demokratiska ordningen.¹³

3.2 Gränssnittszonen

Var finns demokratins skyddsvärden? Hur ser den miljö ut där dessa icke-materiella principer och processer måste värnas och säkras? Förenklat kan man säga att det huvudsakligen handlar om civilsamhället. Demokratin bejakas eller förkastas, utmanas och försvaras, i alla de sammanhang där individer och grupper möter varandra, tar och ger intryck, påverkar och påverkas, verkar, samverkar och organiserar. Men civilsamhället är inte endimensionellt och inte heller isolerat. Det innefattar kognitiva aspekter och sociala processer, digitala och fysiska relationer, privatliv och offentliga förbindelser, lokala och globala intryck. Hot och utmaningar mot demokratin kan komma från aktörer och företeelser både inom och utanför Sveriges geografiska gränser – och från de sätt på vilka samhället och staten utformar motåtgärder – vilket innebär att det innefattar både civilsamhällets dynamik och säkerhetssektorns logik. Även om detta kapitel har ett väl avgränsat intresse – det handlar om demokratin i Sverige – så kan den miljö där demokratin och samhällssolidariteten växer fram snarast beskrivas som gränslös.

Den snabba digitaliseringen har i väst resulterat i samhällen som är sammanlänkade på djupet och dessutom uppkopplade mot och tillgängliga för omvärlden på ett tidigare helt otänkbart sätt. De nationella gränserna och avgränsningarna, både fysiska och digitala, korsas i till synes ständigt tilltagande grad. Transnationella företeelser som pandemier, svält och krig har resulterat i betydande folkförflyttningar. Ökad interaktion och informationsutbyte mellan kulturer och tankegodis har lett till både nya allianser och nya spänningar. Samtidigt har informationsteknologi och andra former av globalisering aktivt trotsat och underminerat nationella gränssdragningar.

Inom cyberdomänen förefaller aktörer och företeelser ofta frikopplade från sedvanliga geografiska eller politiska skiljelinjer. Politiska rörelser kan bedriva aktivitet på internet som får konsekvenser i en helt annan del av världen. Stater kan bedriva desinformation och propaganda som konsumeras och kommer till uttryck som skadar en motståndare på andra sidan jordklotet. Förvirring, osämja, missnöje och rädsla kan manipuleras av både lokalt och fjärran belägna aktörer. I en sådan verklighet kan inte bara traditionella militära maktmedel, utan även nationalstaten och dess politiska och territoriella gränssdragningar, förstås som mindre centrala – och mindre effektiva – än de tidigare varit.

Denna verklighet har stora konsekvenser för hur vi förstår den miljö där vi måste värna och säkra demokratins skyddsvärden. Redan 1999 observerade två kinesiska

¹³ Dahl (2020): 42–43.

strategier, Liang Qiao och Wang Xiangsui, att ”i en värld av ömsesidigt penetrerande politiska, ekonomiska, ideologiska, tekniska och kulturella influenser... är det mycket svårt att förverkliga förhoppningar om att garantera säkerhet och intressen ur ett renodlat nationellt perspektiv.”¹⁴ Liang och Wang hävdade att den teknologiska utvecklingen – som inte bara lett till globalisering utan även integrering av olika samhällssektorer i enskilda länder – har gjort militära maktmedel förhållandevis ineffektiva. Följaktligen, menade de, kan krigföring inte längre uteslutas, eller ens primärt handla om militära angrepp på militära mål; ur strategisk synvinkel vore detta suboptimalt och därför oansvarigt. Krig måste istället föras med en ”ändamålsenlig kombination av maktmedel” - militära, ekonomiska, diplomatiska, sociala, kulturella, religiösa, mediala - genom angrepp på en ”ändamålsenlig kombination av samhällssektorer.”

Den eller de sektorer som är mest ändamålsenliga att angripa beror på angriparens målsättning. Det kan vara finansmarknaden eller tech-sektorn, men det kan också handla om aktörer och företeelser i civilsamhället; politiska partier och processer, religiösa samfund eller media.¹⁵ Varje samhällssektor ses som ett slagfält och alla sektorer är länkade till varandra.¹⁶ Dessa ”icke-militära krigshandlingar” vidgar vår uppfattning om vad krigstillstånd är till att omfatta alla former av mänsklig verksamhet.¹⁷ I detta synsätt är det öppna demokratiska civilsamhället ett slagfält; en miljö eller ett utrymme som måste säkras och värnas med vaksamhet.

Ett sätt att åskådliggöra denna komplexa miljö är att ta avstamp i Ahmet Davatoğlu tanke om en *gränssnittszon*. I en kritisk analys av de strategiska paradig som växte fram efter det kalla krigets slut beskrev den turkiske statsvetaren och sedermera premiärministern Davatoğlu den ökade betydelsen av geopolitiska gränssnittszoner. Det stora flertalet militära och politiska kriser efter det kalla krigets slut, noterade han, ägde rum i gränssnittszonerna mellan områden under stormakternas kontroll.¹⁸ Detta var en återgång till det tidiga nittonhundratalets geopolitiska logik, där omtvistade gränsområden var ständigt återkommande föremål och skådeplats för konflikter mellan stater – i många fall exakt samma gränsområden som efter kalla kriget. Davatoğlu lyfte bland annat fram Bessarabien, Kashmir och de kurdiska områdena i Turkiet, Irak och Iran som exempel på beständiga konflikthärddar i dessa maktpolitiska gränssnittszoner.¹⁹

Davatoğlus geografiska gränssnittszoner delar viktiga särdrag med den miljö där de demokratiska skyddsvärdena måste värnas och säkras: 1) De är strategiskt

¹⁴ Liang & Wang (2015): 157.

¹⁵ Ibid.: 161–168.

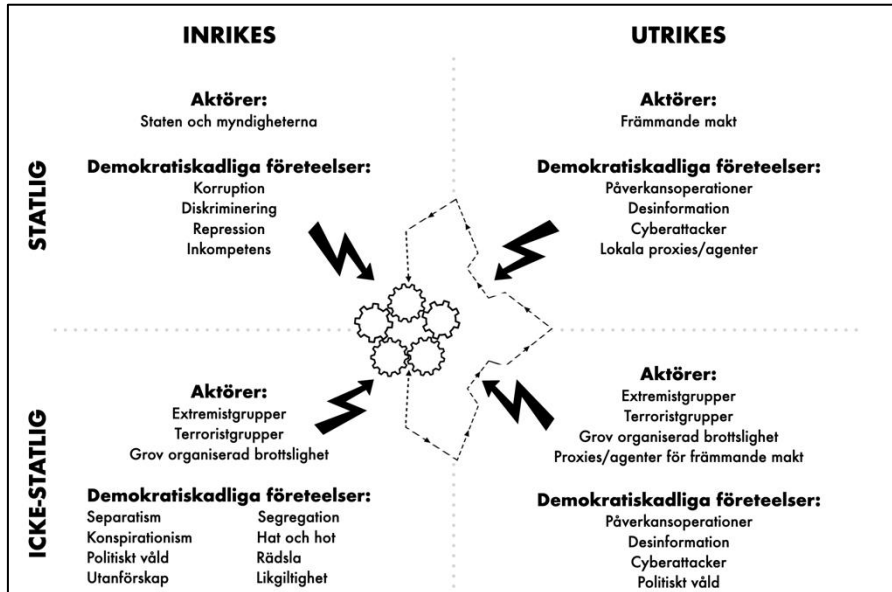
¹⁶ Ibid.: 163, 162.

¹⁷ Ibid.: 38. Kursivering tillagd.

¹⁸ ”The vast percentage of the military crises in the Post-Cold War era are in this zone where the passes from the Heartland to the Rimland (e.g. the Balkans, Caucasus, and Central Asia) and choke points of the coasts of the Rimland (e.g. the Persian Gulf and Bab al-Mandeb/Red Sea) are located.” Davatoğlu (1994): 115.

¹⁹ Davatoğlu (1994): 115–117.

viktiga för en stats försvar, stabilitet och/eller välstånd, men 2) staten saknar den styrka och de verktyg som krävs för att neutralisera andra aktörers strategiska intressen och aktiviteter. Följaktligen, även om det finns en vilja och ett behov av att bemäktiga sig och kontrollera en gränssnittszon saknas förmågan till detta.²⁰

Figur 2. Demokratins centrala skyddsvärden hotas och utmanas i en gränssnittszon där en rad företeelser och aktörer är verksamma. Förmågan att skada dessa skyddsvärden, och därmed förmågan att säkra och värna dem, beror inte på relativ styrka i en traditionell maktbalans. Figurens fyra sektorer åtskiljs inte av vattentäta skott; aktörer och företeelser kan påverka, samverka och utnyttja varandra.

Den komplexa och mångdimensionella miljö där demokratins skyddsvärden existerar är, för det första, strategiskt viktig för både försvarare och angripare. Detta gäller oavsett om det rör sig om otillbörlig påverkan från främmande makt eller en extremistgrupp som bedriver hets mot folkgrupp. För det andra, i denna miljö saknas de maktmedel och verktyg som krävs för att enkelt slå tillbaka antagonisters utmaningar och hot mot demokratin. Demokratiska stater konkurrerar inte med icke-demokratiska stater på lika villkor. En försvarande stat kan inte kontrollera miljön i traditionell mening; oavsett vilja eller behov finns inte förmågan att bemäktiga sig gränssnittszonen – genom exempelvis övervakning, censur eller andra tvångs- och maktmedel – med mindre än att man därigenom själv riskerar att skada de demokratiska skyddsvärdena.

²⁰ Davatoğlu (1994): 124. Kursivering tillagd.

I Davatoğlus geopolitiska analys förflyttas strategiskt perspektiv och analytiskt fokus från staters relativa styrka i en maktbalans till deras förmåga att manövrera effektivt i utrymmet mellan staterna.²¹ På liknande sätt beror både angrepp och värnkraft i den demokratiska gränssnittszonen, inte på kontrahenternas relativa maktpolitiska styrka eller strukturella position, utan på förmågan att manövrera på ett trovärdigt och effektivt sätt i miljön. Huruvida en antagonist är en stormakt med betydande resurser eller en inhemsk extremiströrelse är inte nödvändigtvis avgörande för den skada som kan tillfogas de centrala skyddsvärdena. I dagens digitala och uppkopplade verklighet krävs snarare en kombination av teknisk skicklighet, en förmåga att konstruera trovärdiga narrativ, uppmärksamhet på strömningar i det offentliga samtalet, skicklighet att manipulera existerande missnöje eller misstänksamhet – och inte minst förmågan att identifiera och utnyttja den försvarande statens egna vagheter.

3.3 Relevanta hot

De traditionella maktmedlen består; stater skyddar sina territorier, övervakar sina gränser och vakar över lag och ordning i samhället. Men gränssnittszonen – och därmed demokratins skyddsvärden – förblir sårbar för angrepp från en rad aktörer och företeelser. Som nämnts ovan kan det röra sig om främmande makter såväl som inhemska extremiströrelser, men även demokratiskadliga företeelser och statens egna missriktade eller dåligt underbyggda motåtgärder.

3.3.1 Främmande makter och hybrida hot

Främmande makter tillhör de aktörer som kan utnyttja eller angripa det demokratiska samhället och samhällssolidariteten. Detta kan göras i kombination med militära maktmedel i syfte att uppnå maktpolitiska målsättningar utan att genomföra militära krigshandlingar.²² Verksamheten studeras ofta under rubriken *hybridkrigföring*, vilket sägs beskriva ”ett synkroniserat användande av militära och icke-militära medel mot specifika sårbarheter i syfte att påverka sin motståndare... olika verktyg mot olika mål, överallt i samhället.”²³ Rysslands agerande i Georgien 2008 och i Ukraina sedan 2014 lyfts ofta fram som exempel på denna verksamhet.²⁴ I litteraturen råder stor enighet om att hybrida hot inte följer en strategisk mall utan används med ett specifikt samhälles sårbarheter och svagheter i åtanke.²⁵

Hybridkrigföring som begrepp fångar dock inte företeelsens bredd. Stater genomför regelbundet icke-militära angrepp på processer och relationer i civilsamhället

²¹ Gaddy (2016): 36.

²² Treverton m.fl. (2018): 3. Egen översättning.

²³ Cullen & Reichborn-Kjennerud (2017): 25.

²⁴ Se exempelvis, U.S. Senate. Committee on Foreign Relations (2019); Mölder & Sazonov (2018).

²⁵ Se exempelvis Monaghan (2019): 21–22.

i syfte att förvirra och försvaga en motståndare utan att dessa aktioner är direkt förknippade med militära kampanjer. Ett klassiskt exempel är ”Operation Denver,” den sovjetiska underrättelsetjänsten KGB:s konstruktion och spridande av den falska nyheten att HIV/AIDS-viruset hade skapats av den amerikanska militären, som ett biologiskt vapen för att besmitta och försvaga icke-vita minoriteter.²⁶ Att den globala stormaktsrivaliteten låg bakom operationen är klart men samtidigt hade den inget omedelbart militärstrategiskt syfte.²⁷ I sammanhanget är det värt att påpeka att även västmakter sedan länge har ägnat sig åt liknande verksamhet.²⁸

Bland mer aktuella exempel kan nämnas rysk inblandning i USA:s valrörelse 2016²⁹ samt kinesisk och iransk desinformation kring COVID-19 pandemin.³⁰ Ett annat exempel är möjligheten för transitländer att reglera flyktingströmmar i syfte att hota eller skada mottagarländer. Flyktingarnas humanitära behov och den politiska, sociala och ekonomiska påfrestning de kan tänkas utgöra i de slutliga mottagarländerna kan manipuleras av transitländer för maktpolitisk vinning.³¹ Vissa forskare och praktiker menar följaktligen att det kan vara mer korrekt att tala om *hybrida hot*, *hybrid påverkan* eller *hybrid interferens*, än hybridkrigföring³² Samtliga dessa begrepp saknar vedertagna definitioner och debatten om definitioner och ramverk pågår alltså bland forskare och institutioner.³³ Oaktat debatten om definitioner innebär dessa verksamheter att allt fler grupper i samhället riskerar påverkas av antagonistiska hot även under fredstid.

Även för Sverige och de övriga nordiska ländernas del är främmande makters försök att skapa och/eller manipulera polarisering och missnöje ett strategiskt faktum.³⁴ Säkerhetspolisen har konstaterat att det ständigt pågår försök till otillbörlig påverkan mot Sverige och att den tekniska utvecklingen har gjort oss mer sårbara.³⁵ Främmande makter har till exempel producerat och spridit falska nyheter om brottsstatistik och integrationsproblem som konsumerats och återgetts av olika aktörer i Sverige, ibland intet ont anande, i syfte att förvirra och polarisera samhället.³⁶ En betydande del av genomslagskraften i otillbörlig påverkan i form

²⁶ Selvage (2019).

²⁷ Boghardt (2009).

²⁸ Ibid. Jfr. U.S. Central Intelligence Agency (inget datum).

²⁹ Se exempelvis New Knowledge (2017); U.S. Department of Justice (2019).

³⁰ Lim, Bergin & Lidberg (2021); Dubowitz & Ghasseminejad (2020); Matthews, Migacheva & Brown (2021).

³¹ Se exempelvis Grzywaczewski (2021).

³² Wigell (2019a); Wigell (2019b).

³³ Treverton m.fl. (2018): 10.

³⁴ Kragh & Åsberg (2017); Pynnöniemi (2019). Jfr. Politiets sikkerhetstjeneste (2021): 7–8.

³⁵ Säkerhetspolisen (2019).

³⁶ Se exempelvis Europeiska utrikestjänstens projekt ”EU versus Disinformation” där ryska påverkansoperationer och falska nyheter redovisas och analyseras. Tjänsten är tillgänglig på <https://euvsdisinfo.eu>.

av falska nyheter och konspirationsteorier består av enskilda individer som konsumerar falsarierna och tror (eller vill tro) att de är sanna och sprider dem vidare i sina sociala media och kretsar.³⁷ Denna sorts angrepp kan vara tvetydiga och möjliga för stater att förneka, något som i sig själv kan skapa förvirring i det angripna samhället angående vem som angriper, vad som angrips, och varför – eller om ett angrepp ens ägt rum.³⁸ Detta kan exempelvis uppnås genom att angreppet genomförs på uppdrag av en stat av ickestatliga aktörer; en kriminell organisation, ett hacker-kollektiv, eller en vänligt sinnad lokal aktör.³⁹ Enligt Säkerhetspolisen har framförallt Ryssland har utökat sin förmåga att agera dolt i syfte att påverka andra stater men även Kina har visat tydliga ambitioner att agera mot Sverige.⁴⁰

3.3.2 Extremism och våldsbejakande extremism

Tankar och idéer trotsar ofta gränser och begränsningar. Extremistiska tankegods och grupperingar som utmanar den svenska demokratin kan vara inhemska, utländska eller gränsöverskridande. I takt med de senaste årtiondenas digitalisering har extremistiska rörelser kunnat skapa nya propagandakanaler, kontaktytor och allianser.⁴¹ Extremistiska rörelser och grupperingar kan dessutom utnyttjas av främmande makter, aktivt och öppet eller passivt och dolt; okänt kanske till och med för extremisterna själva.⁴²

Forskning visar att våldsbejakande extremism inte sällan växer fram som en distinkt ansats inom ett bredare extremistiskt narrativ som delar världsbilden men inte bejakar våldet.⁴³ Säkerhetspolisen har varnat för allt otydligare skiljelinjer mellan våldsbejakande och icke-våldsbejakande ansatser inom extremistiska miljöer.⁴⁴ Vad detta innebär kräver ytterligare forskning, men det förefaller som om utmaningen mot den demokratiska ordningen inte bara kommer från den våldsbejakande metoden, utan från extremismen som företeelse. Detta är dock inte en okomplicerad observation i en demokratisk rättsstat.

Att främja eller utöva våld i syfte att påverka samhällsordningen är per definition en direkt utmaning mot samhällssolidariteten och demokratins grundläggande principer. Men hur ska man förstå *icke-våldsbejakande* extremism? Och hur

³⁷ Bodine-Baron, Helmus, Radin & Treyger (2018): 11. För en djuplodande analys av problematiken, se Kavanagh & Rich (2018).

³⁸ Cormac & Aldrich (2018).

³⁹ Säkerhetspolisen (2020): 18.

⁴⁰ Säkerhetspolisen (2020): 28.

⁴¹ För en översikt av den svenska våldsbejakande extremismens internationella kontaktytor, se Ranstorp m.fl. (2021).

⁴² För en översikt av Sovjets utnyttjande av grupperingar i väst under det kalla krigets slutskede, se U.S. Department of State (1987). För en mer samtida analys av rysk påverkan genom bl.a. ”proxies,” se Conley m.fl. (2016).

⁴³ Se exempelvis Malthaner & Waldmann (2014).

⁴⁴ Säkerhetspolisen (2021).

hänger våldsbejakande och icke-våldsbejakande extremism samman? Säkerhetspolisens beskriver företeelsen på följande sätt:

Med extremistmiljö avser Säkerhetspolisen individer, grupper och organisationer som hålls samman av en ideologi och betraktas som våldsbejakande genom att de utifrån denna förespråkar, främjar, eller utövar våld, hot, tvång eller annan allvarlig brottslighet för att uppnå förändringar i samhällsordningen; påverka beslutsfattandet eller myndighetsutövningen eller hindra enskilda individer från att utöva sina grundlagsfästa fri- och rättigheter.⁴⁵

Enligt denna beskrivning avser begreppet extremism ”individer, grupper och organisationer som hålls samman av en ideologi.” Men vilken sorts ideologi? I en demokratisk rättsstat finns inga enkla sätt för staten och samhället att utvärdera åsikters innehåll eller avgöra vilka tankegodts som är politiskt acceptabla. Petersson har konstaterat att ”rättsstaten innebär att alla handlingar som inte är förbjudna är tillåtna. Så länge antidemokrater håller sig inom lagens ramar har de samma rättigheter, och skyldigheter, som alla medborgare...”⁴⁶ Detta gör frågan om vad som kan eller bör klassas som extremism mycket laddad.

Ett vanligt förekommande perspektiv är att extremism handlar om ”avståndet” till majoritetssamhällets konsensus.⁴⁷ Ju större eller mer uttalat avståndet är, desto mer extremistiskt är tankegodset att betrakta. Extremism är alltså inget ”i sig själv” utan snarare en funktion av avståndet till majoritetssamhällets normer.⁴⁸ Det finns uppenbara problem med detta perspektiv. På det teoretiska planet innebär det bland annat att vad som är extremistiskt är helt beroende av vad som ses som normen. I klassiska versioner av detta perspektiv är liberal demokrati den självklara centrala samhällsnormen – men vad händer när så inte är fallet? Stöd för rasistisk lagstiftning i ett sammanhang där samhällsnormen är demokratisk är varken mer eller mindre extremistiskt än stöd för demokratisk lagstiftning i ett land där samhällsnormen stöder raslagstiftning. Dessutom innebär detta synsätt att om samhällets normer närmar sig den extremistiska positionen blir den positionen automatiskt mindre extremistisk. Förenklat uttryckt: att kategorisera en individ eller grupp som extremistisk blir detsamma som att säga, ”*just här* och *just nu* är dina åsikter alltför avvikande från majoritetsnormen.”

Även de praktiska tillämpningarna av detta perspektiv är potentiellt bekymmersamma då begreppet extremism kan komma att innefatta åsikter och agendor som ses som skadliga eller förhatliga av den rådande maktstrukturen. Problemet var

⁴⁵ Säkerhetspolisen (2019): 60.

⁴⁶ Myndigheten för samhällsskydd och beredskap (2014): 47.

⁴⁷ Detta perspektiv förefaller nära besläktat med de begreppsmässiga ansatser som presenterades av Schlesinger (1949) och Hoffer (1951).

⁴⁸ Se Sotlar (2004).

uppenbart under det kalla kriget då demokratiska såväl som icke-demokratiska stater var snara att kategorisera normavvikande åsikter som ”subversiva” och ”extremistiska.”⁴⁹ Det torde vara uppenbart i exempelvis dagens Ryssland, där en formellt demokratiskt vald folkförsamling har klassificerat verksamheter som uttalar stöd för HBTQ-personer som normavvikande propaganda.⁵⁰ Men det är kanske mindre uppenbart att även demokratisk ”centrism” i sig själv kan leda till en form av extremism som slår mot rättsstatens principer och funktioner genom försök att begränsa demokratiska fri- och rättigheter till de som ”tycker rätt.”⁵¹

Mer allmänt; i en demokratisk rättsstat med grundlagsstadgad yttrandefrihet och fri opinionsbildning är det synnerligen problematiskt att myndigheter och lagstiftare granskar och dömer olika tankegodts. Att individers åsikter och uppfattningar föranleder lagstiftning eller andra tvingande åtgärder från staten och myndigheterna är i sig något som kan underminera och skada demokratin, bland annat genom att illustrera demokratin begränsningar. Extremistiska åsikter kan uppenbarligen vara farliga för demokratin, bland annat genom att utgöra en grogrund för våldsbejakande verksamhet. Icke desto mindre är de, som Petersson påpekar, en grundläggande demokratisk rättighet.⁵² Att avgöra vad som är extremistiskt och därför oacceptabelt är själva kärnan i den substantiella demokratin dilemma.

En demokratiskt hållbar ansats kan vara att fokusera på gruppers förhållningssätt till de som står utanför den egna gruppen, snarare än individers specifika åsikter och idéer. Extremism uppstår aldrig i ett socialt vakuum; det är nästan undantagslöst en reaktion på något som uppfattas som en förestående kris.⁵³ Något man identifierar sig med och ser som viktigt – landet, folket, regionen, klassen, rasen, religionen – uppfattas som hotat i grunden. Förenklat kan man säga att extremister ser en annan grupp (eller alla grupper utom den egna) som ansvarig för krisen samtidigt som de ser sig själva som del av krisens lösning.⁵⁴ Följaktligen uppfattas den egna gruppen som sårbar och ”de andra” som ett hot.

I en social konfliktsituation kan ett sådant mobiliserande ”krisnarrativ” växa fram inom en grupp oavsett dess ursprungliga syfte eller ideologi. För att hårdra saken, när stadsdelsnämndens kulturstöd krymper kan extremistiska narrativ växa fram mellan frimärks- och myntsamlare som båda ser sin sårbara verksamhet som hotad på grund av ”de andra,” vilket i sin tur kräver motåtgärder. Beroende på omständigheterna och det sociala sammanhanget kan både sårbarheter och hot

⁴⁹ Se exempelvis U.S. Congress, House Committee on Foreign Affairs (1963); UK Security Service (2005).

⁵⁰ Se Article 19 (2013).

⁵¹ För en problematisering av ”centerns extremism,” se Lipset (1963): 131–177.

⁵² Myndigheten för samhällsskydd och beredskap (2014): 47.

⁵³ Se Berger (2018); Berger (2017). Jfr. Moghaddam (2006).

⁵⁴ Berger (2017): 8.

uppfattas på en skala från ringa till katastrofala, och lösningen som gruppen påbjuder för att ta itu med hotet kan vara allt ifrån marginalisering eller assimilering av ”de andra” till terrorism eller folkmord.

Mot denna bakgrund definierar sociologen Berger extremism som ”uppfattningen att den egna gruppens framgång eller överlevnad aldrig kan särskiljas från behovet av antagonistiska handlingar mot en annan grupp.”⁵⁵ Våldsbejakande extremism utmärker sig som ena änden av ett bredare extremistiskt spektrum: de antagonistiska handlingar som ska säkra den egna gruppens framgång ses som nödvändigtvis och ovillkorligen våldsamma.⁵⁶ Ur detta perspektiv handlar extremism alltså inte om ett specifikt tankegodt eller åsikt utan om hur man uppfattar och hanterar andra grupper i samhället. Här kan man skönja skiljelinjer mellan åsikter och handlingar, och mellan det grundlagsskyddade och det olagliga. Detta kan ge oss möjlighet att återknyta till Olofssons observation att så länge som extremismen inte mynnar ut i handlingar som är olagliga så måste de, i en demokratisk rättsstat, vara tillåtna.

3.3.3 Demokratiskadliga företeelser

Främmande makter och extremistiska rörelser som medvetet och uttalat angriper eller motverkar samhällssolidariteten är kanske uppenbara utmaningar; de är aktörsdrivna och antagonistiska och i den meningen ”klassiska” säkerhetshot, även inom den samtida fysisk-digitala miljön. Mindre uppenbara i sammanhanget, men inte därför mindre viktiga, är sociala företeelser som kan skada tilliten till myndigheter och staten, ge näring åt frustration och ilska, och undergräva tanken om det gemensamma goda.

Konspiratoriska narrativ som främjar politiskt våld och extremism, och korruption och organiserad brottslighet som tär på tilliten och samhällssolidariteten är två exempel som behandlas mer utförligt i kapitlen 4 och 6. Dessa företeelser utgör inte bara konkreta hot mot enskilda individer; de har dessutom som ”biverkning” att de kan urholka förtroendet för myndigheter, öka avståndet till medmänniskan eller skapa osäkerhet och otrygghet. Detta kan föranleda eller fördjupa polarisering, vilket i sin tur kan ge näring åt extremism och våldsbejakande extremism samt utgöra enkla mål för främmande maktens desinformations- och påverkanskampanjer.

Ytterligare ett exempel på denna sorts demokratiskadliga företeelse är hedersrelaterat våld och förtryck som enligt forskningen har två distinkta verkningar: det drabbar och skadar enskilda individer direkt, samtidigt som det indirekt slår mot rättsstatens principer och samhällssolidariteten.⁵⁷ Företeelsen innefattar våld, hot, tvång eller annan allvarlig brottslighet i syfte att hindra enskilda individer från att

⁵⁵ Berger (2018): 44.

⁵⁶ Berger (2018): 46.

⁵⁷ För en utförlig genomgång, se Strindberg (2021).

utöva sina grundlagsfästa fri- och rättigheter. Det är dessutom ett sätt att hävda den egna gruppens normativa tankegods gentemot samhällsordningens normer och lagar. Hedersrelaterat våld och förtryck ”kränker och begränsar” brottsoffrens ”grundläggande fri- och rättigheter”⁵⁸ och grundas i en syn på individens rättigheter och möjligheter som är oförenligt med det svenska samhällets demokratiska och rättsliga principer. Bland dessa återfinns tvång och våld som kan slå mot regeringsformens grundprinciper när individers frivilliga deltagande i allmänna val aktivt motverkas, försvåras eller förhindras. Andra begränsningar kan slå mot en rad grundlagsfästa fri- och rättigheter som exempelvis yttrandefriheten, informationsfriheten, mötesfriheten, föreningsfriheten och religionsfriheten. Hedersrelaterat våld och förtryck kan dessutom aktivt motverka, förhindra eller försvåra individers utnyttjande av en rad lagstadgade rättigheter, exempelvis enligt skollagen då barn begränsas i sitt deltagande i skolans verksamhet.

Forskning visar att korruption och grov organiserad brottslighet kan orsaka slitningar i samhällsväven.⁵⁹ I likhet med de narrativ och debatter som omgärdar hedersrelaterat våld och förtryck är det inte bara företeelserna själva som påverkar samhället och befolkningen. De sätt på vilka företeelserna uppfattas och inramas, hur orsaker identifieras och motåtgärder formas kan vara djupt problematiska.⁶⁰ När sociala missförhållanden blir föremål för en polariserad och polariserande politisk debatt – och möjligtvis politiskt betingade och/eller illa genomtänkta insatser – kan dessa i sig själva bidra till att öka misstänksamhet och osämja. Konspiratoriska narrativ, korruption och hedersrelaterat våld och förtryck inte ”klassiska” säkerhetshot, men icke desto mindre potenta utmaningar mot samhällssolidariteten och demokratin.

3.4 Sammanfattning

En rad aktörer, statliga och icke-statliga, inhemska och utländska, ägnar sig redan idag åt angrepp mot demokratin och samhällssolidariteten i Sverige. Dessutom kan skada åsamkas av en rad demokratiskadliga sociala företeelser, samt av dåligt underbyggda eller missriktade försök av myndigheter att skydda demokratin. Begreppet demokratisk säkerhet har utvecklats som del av en ansats att synliggöra demokratins oundgängliga skyddsvärden och den miljö i vilken dessa skyddsvärden existerar och hotas.

Demokratins skyddsvärden hotas och angrips i en komplex och mångdimensionell miljö som är både digital och fysisk och där relevanta processer är både sociala och kognitiva; det vill säga, de berör individens interaktioner med andra men även hans eller hennes egna tankemönster. Denna miljö är nationellt avgränsad men samtidigt uppkopplad och sammanlänkad i informationssystem som gör den

⁵⁸ Regeringens proposition 2019/20:131: 1.

⁵⁹ Erlingsson & Linde (2011); Rostami m.fl. (2018).

⁶⁰ Se exempelvis Forattini (2021).

global. Denna miljö, gränssnittszonen, är strategiskt viktig för Sverige men samtidigt kan den svårligen bemäktigas eller kontrolleras med traditionella maktmedel, med mindre än att staten själv riskerar att skada skyddsvärdena.

Det är i denna gränssnittszon som staten måste omsätta sina demokratiskyddande och demokratistärkande målsättningar och intressen i handling. Detta kapitel har framställt en modell för att förstå de centrala skyddsvärdena; vad de består av, vad de möjliggör, och hur de begränsar vår handlingsfrihet. Det har även givit en bild av gränssnittszonen; hur den är sammansatt, var dess yttre gränser kan dras, vem som rör sig i den och varför. Förhoppningen är att framställningen i detta kapitel kan utgöra underlag för diskussion bland de forskare och praktiker, och inte minst bland de som är ytterst ansvariga för att bygga och vidmakthålla demokratin: folket.

4 Vikten av tillit

Ida Selbing

De senaste decennierna har flera smittsamma sjukdomar resulterat i kriser av varierad natur. Vi har drabbats av bland annat H1N1-pandemin och AIDS-epidemin, liksom mindre epidemier, exempelvis utbrottet av zikaviruset 2015 eller utbrottet av ebola 2014. I inledningen av ett utbrott av en ny sjukdom förekommer ofta ryktesspridning, rädsla och brist på information. Myndigheter kan behöva fatta snabba beslut baserade på osäkra underlag. Med begränsad information om exempelvis smittvägar och dödlighet är det svårt att uppskatta hur förloppet kommer att utvecklas i framtiden. I ett sådant läge är det svårt att fatta rätt beslut. I samband med spridningen av Sars-Cov2-viruset och den pandemi som bröt ut i mars 2020 har vikten av tillit till myndigheter angetts som en bidragande orsak till svenska myndigheters agerande.¹ Harring med kollegor menar att eftersom Sverige har en hög nivå av myndighetstillit har myndigheterna kunnat använda en mildare taktik för att påverka människors beteende, jämfört med de ofta mycket strikta begränsningar, bland annat så kallade lockdowns som införts i många av de drabbade länderna. Tillit brukar också föras fram som en av grundpelarna för en välfungerande demokrati och anses vara viktigt för såväl ekonomisk utveckling som människors mående.²

Definitionen av begreppet tillit, eller engelskans *trust*, varierar och begreppet används på olika sätt i olika sammanhang och inom olika vetenskapliga discipliner. Man kan tala om tillit mellan människor i ett samhälle eller tillit till information. Tillit är ett viktigt begrepp inom flera forskningsområden, bland annat psykologi, ekonomi och statsvetenskap. Denna text utgår från ett i huvudsak psykologiskt eller beteendevetenskapligt perspektiv och försöker reda ut varför det anses viktigt med tillit till myndigheter, vilka faktorer som påverkar tilliten men också risker förknippade med tillit. Genom att dra paralleller till den pandemi och kris som i skrivande stund fortfarande pågår är förhoppningen att vikten av tillit kan konkretiseras. Texten är dock inte någon analys av myndigheternas agerande under krisen utan snarare ett sätt att förstå möjligheter, utmaningar och risker kopplade till tillit utifrån ett aktuellt sammanhang.

Texten börjar med en definition och beskrivning av vad tillit är, en genomgång av olika former av tillit och hur tillit mäts. Detta följs av en kort genomgång av det som brukar föras fram som fördelarna med tillit, men också nackdelarna, något som vanligtvis inte diskuteras lika flitigt. Sedan följer ett längre stycke som går igenom faktorer som påverkar tillit, exempelvis vem eller vad vi litar på samt hur

¹ Harring m.fl. (2021).

² Zak & Knack (2001); Portela & Neira (2013).

tillit byggs upp, raderas och repareras. Texten avslutas med en kort sammanfattning och slutsats. Förhoppningen är att den här texten ska bidra med nya infallsvinklar på hur man kan förstå och förhålla sig till tillit.

4.1 Vad är tillit?

Tillit (eng. *trust*) är ett viktigt begrepp inom många olika områden, exempelvis ekonomi, psykologi, filosofi och statsvetenskap. Det råder dock ingen konsensus kring vad tillit är och begreppet används på olika sätt inom olika forskningsområden och av olika forskare vilket medför att det finns olika definitioner. Exempelvis kan tillit definieras som ett psykologiskt tillstånd vilket innebär att man accepterar en sårbarhet utifrån en positiv förväntan på en annans beteende eller intention.³ Tillit kan också, som Fehr föreslår, ges en beteendebaserad definition enligt vilken en individ hyser tillit om den frivilligt placerar resurser hos en motpart till dess förfogande.⁴ Grunden till detta skulle då vara en förväntan på att denna ”investering” skulle löna sig. Tillit är här ett beteende där åsikter och uppfattningar, exempelvis om någons tillförlitlighet, kan ligga till grund för tilliten men inte i sig utgöra den. Tillit påverkas här också av riskpreferenser och sociala preferenser, exempelvis en individs aversion mot att bli sviken, så kallad *betrayal aversion*.⁵ Om någon av dessa faktorer, det vill säga uppfattningar om tillförlitlighet, riskpreferenser eller sociala preferenser, förändras så påverkar det också vår tillit.

Den viktigaste poängen med de två definitionerna ovan är att tillit nödvändigtvis inbegriper ett risktagande eller ett slags utelämnande åt någon annan.⁶ Vare sig jag litar på att något en vän berättar för mig är sant eller att ett företag som jag köpt en vara av över Internet levererar varan, så jag tar en risk. Min vän talar kanske inte sanning, antingen med flit eller av misstag. Företaget kanske behåller pengarna utan att skicka min vara.

Denna text utgår främst från Fehrs definition där tillit innebär ett beteende som bara delvis styrs av en uppfattning om tillförlitlighet. Anledningen till detta är att det så gott som alltid är mer relevant vad människor gör än vad de tycker. I en krissituation kan man exempelvis argumentera för att människors uppfattning om myndigheternas tillförlitlighet är relevant främst utifrån effekten på deras beteende, exempelvis följsamhet av rekommendationer.

³ Rousseau m.fl. (1998).

⁴ Fehr (2009).

⁵ Bohnet & Zeckhauser (2004).

⁶ Hong & Bohnet (2007).

4.1.1 Olika former av tillit

Tillit kan sägas utgå från antingen en epistemisk eller en intentionell grund. I den här texten kommer tillit återkommande att refereras till som antingen epistemisk eller intentionell. Epistemisk tillit (*epistemic trust*) definieras här som tillit vilken kan relateras till huruvida något är sant och riktigt. Denna tillit kan kopplas till motpartens kunnande, expertis eller förmåga. Intentionell tillit (*intentional trust*) definieras här istället som tillit vilken utgår från motpartens intention eller välvilja. För att återvända till det exempel som gavs ovan avseende tillit till att något en vän berättar är sant så skulle epistemisk tillit exempelvis innefatta tillit till vännens kunskap eller kännedom om ämnet eller vännens förmåga att avgöra om det den berättar är sant, intentionell tillit skulle exempelvis utgå från vännens intention att berätta sanningen för mig eller hur väl vännen vill mig. Dessa begrepp är inte universella och i andra sammanhang förekommer andra definitioner.

I praktiken existerar epistemisk och intentionell tillit parallellt med varandra, även om placeringen av tyngdpunkten kan variera beroende på situationen så att den ena formen av tillit ibland är mer relevant att diskutera än den andra. Det är också värt att notera att bägge formerna krävs, all världens goda intentioner hjälper inte om den man litar på har fel i sak, och tvärtom. Vissa definitioner av tillit inbegriper i stort sett enbart intentionell tillit och det som jag här definierar som epistemisk tillit refereras istället till som konfidens, tilltro eller reliabilitet.⁷ Givet att vi utgår från en bred definition av epistemisk tillit som utöver tillit till att information är korrekt också inkluderar förmåga, har jag valt att inkludera bägge formerna i begreppet tillit. Det två formerna interagerar med varandra och i sociala sammanhang finns det ytterst sällan tillfällen där enbart den ena formen förekommer. Jag litar på att en vän köper med sig bullar till fikat som han lovat både för att jag litar på att han har en intention att göra det och för att jag litar på att han kommer ihåg att göra det. I en rättegång litar jag kanske inte på ett vittne – antingen för att jag tror vittnet ljugar eller för att jag tror att vittnet minns fel.

Inom psykologi och beteendevetenskap fokuseras ofta på tilliten mellan enskilda individer, interpersonell tillit. Det kan röra sig om personlig tillit till specifika individer man känner eller som man interagerat med tidigare.⁸ Man talar ibland också om generell (social) tillit (eng. *generalized social trust* eller *generalized trust*) vilket kan definieras ungefär som tillit till 'vem som helst'.⁹ Om du exempelvis glömmar din plånbok på bussen, litar du på att den som hittar den lämnar in den till exempelvis busschauffören eller polisen? Generell tillit fungerar då som ett mått på den mer allmänna tilliten mellan individer i ett samhälle. Man har visat att nivån av den generella tillit som människor hyser till andra varierar mellan olika

⁷ Suzann McMurphy (2013).

⁸ Lewicki m.fl. (2006).

⁹ Uslaner (2002).

länder och att högre nivåer av generell tillit i ett samhälle är korrelerat med ekonomiskt välstånd.¹⁰ Generell tillit kan framförallt kopplas till det jag här refererar till som intentionell tillit, det vill säga tillit till att någon annan har goda intentioner. Det är dock sällan denna distinktion uttryckligen görs.

Tillit förekommer inte nödvändigtvis enbart mellan enskilda individer, man talar exempelvis om institutionell, politisk och organisatorisk tillit. Institutionell tillit (eng. *institutional trust*) fokuserar på den tillit som en individ hyser till institutioner eller representanter för institutioner, det kan röra sig om både konkreta och informella institutioner eller representanter därav. Det är alltså ett brett begrepp som innefattar såväl Kungliga Biblioteket som Sveriges domarkår. Politisk tillit (eng. *political trust*) definieras ungefär som det stöd ett politiskt system har från sin omgivning¹¹ och kan i sig påverkas av exempelvis tillit till politiker och demokratiska institutioner men har som begrepp vanligen ett bredare anslag. Organisatorisk tillit (eng. *organizational trust*) innebär tillit relaterad till organisationer eller företag.¹² Organisatorisk tillit innefattar inter-organisatorisk tillit, exempelvis tillit mellan en klient och ett företag, och intra-organisatorisk tillit som behandlar tillit inom en organisation, exempelvis tillit mellan olika organisatoriska nivåer.

Även om dessa olika former av tillit delvis behandlar olika områden finns det kopplingar mellan dem och de utgår från samma generella grunder om vad tillit är. Tillit till myndigheter faller vanligen inom ramen för institutionell eller politisk tillit och behandlas ofta av exempelvis statsvetare. Den här texten kommer som nämnts dock framförallt utgå från tydligare fokus på beteendevetenskap och psykologi, även om det inte alltid är lätt att dra skarpa gränser.

4.1.2 Att mäta tillit

Inom beteendevetenskapen och framför allt beteendekonomin mäter man tillit till andra framförallt i termer av beteende. Man kan till exempel använda sig av det spelteoretiska experimentet *the Trust Game* för att undersöka tilliten mellan två individer.¹³ Detta experiment startar med att individ A får en viss summa pengar. A ska sedan välja hur stor del av dessa pengar den ska ge till individ B med vetskapen om att B då kommer motta den tredubbla summan innan han eller hon kan välja att ge tillbaka valfri summa till individ A (se figur 1). Den tillit som A hyser till att B återgäldar förtroendet är alltså avgörande för den summa som A väljer att ge B. Genom att variera förutsättningarna kan man studera vad som påverkar själva beteendet att lita på någon. Om exempelvis A tror att interaktionen ska upprepas så tenderar summan som ges till B att vara högre eftersom det då finns ett högre incitament för B att visa välvilja och återgälda det förtroende som A visar.

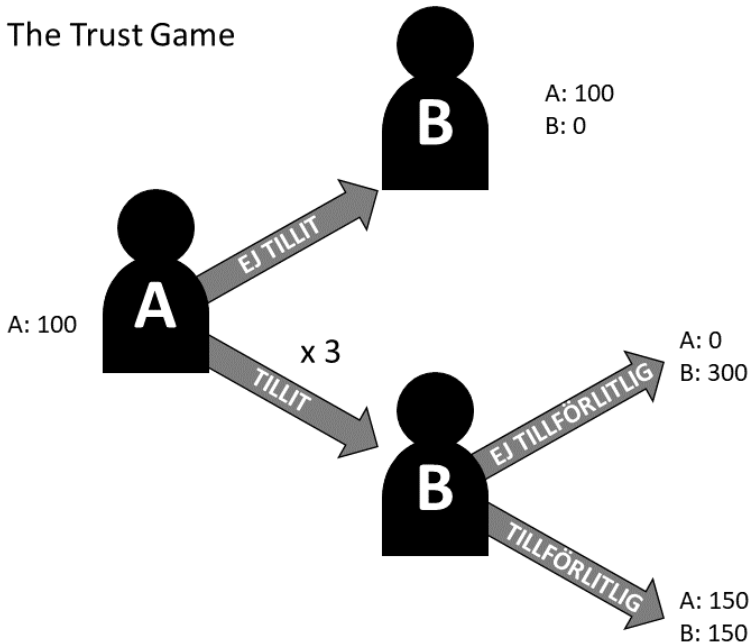
¹⁰ Zak & Knack (2000).

¹¹ Marien & Hooghe (2011).

¹² Morris (2011).

¹³ Berg (1995).

The Trust Game

Figur 3. Exempel på standardupplägg för *the Trust Game* där A startar med 100 kr. Om A inte litar på B och inte ger B några pengar får A behålla 100 kr medan B får 0. Om A litar på B och ger 100 kr till B finns det en risk att B inte är tillförlitlig och behåller allt och därmed får 300 kr medan A får 0 kr eller så är B tillförlitlig och ger tillbaka pengar, exempelvis delar pengarna lika så att bägge får 150 kr.

Människors tillit till myndigheter mäts vanligtvis inte genom beteendeeperiment. Istället brukar man använda sig av enkäter och liknande verktyg där man helt enkelt frågar människor om de litar på, eller har förtroende till, myndigheter. Sådana mätningar görs av exempelvis SOM-Institutet vid Göteborgs universitet eller World Values Survey, med flera. I exempelvis SOM-institutets nationella undersökning från 2019 ombeds de som deltar i undersökningen att ange på en femgradig skala hur stort förtroende de har för att ett antal institutioner (exempelvis Regeringen, Riksbanken och Försvarsmakten) och grupper sköter sitt arbete, från "Mycket stort förtroende" till "Mycket litet förtroende". Detta tillvägagångssätt är framför enkelt och snabbt. Tanken är att dessa typer av frågor ska fånga hur tillförlitlig en viss aktör uppfattas, det kan röra sig om en individ, en grupp av individer, myndigheter m.m.. Dessa enkäter utgår sällan från ett beteendeperspektiv utan försöker fånga just tillförlitligheten. Enkäter som använder alltför generella frågor kan dock istället fånga upp exempelvis den tillfrågades

riskbenägenhet och formuleringen av dessa frågor är därför viktig,¹⁴ också för att säkerställa vilken form av tillit som frågorna mäter.¹⁵

Den tillit vi hyser till någon annan är inte konstant utan varierar mellan olika sammanhang. Vad gäller myndighetstillit kan det vara så att en person kanske litar olika mycket på olika delar av en myndighets verksamhet, något som kan vara relevant att ta i beaktande när det kommer till nyttan av mer generella frågeformuleringar i undersökningar om tillit. Det finns givetvis olika anledningar till varför man är intresserad av att mäta graden av tillit i ett samhälle, mellan människor såväl som medborgares tillit till myndigheter, organisationer och stat. I de fall där man i själva verket är intresserad av ett beteende – det kan handla om allt ifrån villigheten att prata med polisen om man bevittnat ett brott till hur man hörsammar råd och rekommendationer – vore det därför lämpligt att försöka komma åt det specifika problemet och röra sig bort från de bredare och mer generella frågeställningarna om tillit. Dels för att det är sällan som det finns ett värde i sig av att människor upplever exempelvis en myndighet som tillförlitlig, det viktiga är hur detta påverkar deras agerande; och dels för att andra faktorer utöver tillförlitlighet påverkar beteende. Exempelvis beror ett brottsvittnes benägenhet att tala med polisen inte bara på hur tillförlitlig polisen uppfattas utan också på bland annat på förekomsten av hot om repressalier. Förekomsten av vittneshot höjer helt enkelt insatsen av att vittna. Vill man förstå tillit som beteende bör man därför formulera frågor om tillit noga.

Tyvärr är det svårt att mäta tillit till myndigheter eller liknande aktörer utifrån en beteendedefinition. Om vi vill titta på nivån av tillit eller förtroende till myndigheter brett i samhället är därför enkäter och frågeformulär viktiga redskap, så länge man håller i minnet de begränsningar de innebär.

4.2 Fördelar och nackdelar med tillit

Fördelarna med höga nivåer av tillit är många. Tillit möjliggör samarbete mellan människor vilket båda parter vinner på i längden. Brist på tillit och kortsiktigt tänkande leder till sämre utfall för bägge parter jämfört med om det finns ömsesidig tillit och reciprocitet, något som är tydligt i *the Trust Game* där brist på tillit leder till sämre utfall. Tillit ses som ett slags smörjmedel för samhällsekonomin¹⁶ och som tidigare nämnts finns det också korrelationer mellan nivån av generell tillit i ett samhälle och ekonomiskt välstånd.¹⁷ Hög tillit förenklar transaktioner och minskar behovet av kontrollinstanser och kostnaden av rättsprocesser. Man

¹⁴ Fehr (2009).

¹⁵ Naef & Schupp (2009).

¹⁶ Andreasson (2017).

¹⁷ Zak and Knack (2000).

menar ofta att hög tillit är något som utmärker de nordiska länder och detta framställs som något mycket fördelaktigt.¹⁸

Resonemangen kring tillits positiva effekt på möjligheten att samarbeta kan utvidgas och involvera alla nivåer i samhället. Tillit blir därmed viktigt för möjligheten att samverka och främja tillväxt på alla plan, mellan individer, företag, institutioner, myndigheter, stater och så vidare.¹⁹ Höga nivåer av tillit anses också vara kopplat till högre välmående, lycka och tillfredsställelse med livet²⁰, liksom till den demokratiska utvecklingen i samhället.²¹ En annan fördel med tillit anses vara det faktum att i ett samhälle där vi litar på varandra och på myndigheter krävs inte lika utbyggda kontrollsystem och övervakning för att se till att människor följer de regler som finns, jämfört med ett samhälle med mindre tillit.²²

Redan tidigt i pandemin och dess hanterande diskuterades tillit till myndigheter, framförallt när det stod klart att Sverige införde mindre strikta restriktioner än många andra länder. Exempelvis sa Folkhälsomyndighetens dåvarande generaldirektör Johan Carlson i en intervju med Svenska Dagbladet i augusti 2020 att ”folk ska förstå varför saker görs” och drog paralleller till Sveriges framgångsrika arbete med vaccinationer samtidigt som han poängterade att detta inte är görbart i samhällen där det inte finns tillit och där lagstiftning och tvång är viktigare.²³ Carlsons påstående stöds också av forskning på området som exempelvis visar att tendensen att följa rekommendationer rörande hälsa är högre om vi litar på sjukvården och uppfattar den som kompetent och förtroendeingivande.²⁴ En översiktsstudie som specifikt undersöker betydelsen av tillit under en pandemi poängterar också vikten av att arbeta förebyggande med att bygga upp tillit till myndigheter innan en pandemi inträffar.²⁵

I samband med den pågående pandemin är det just efterlevnad som nämns som den främsta fördelen med myndighetstillit. Tilliten förväntas leda till att vi som medborgare följer de rekommendationer myndigheterna för fram och lyder de restriktioner som införts, utan att man behöver ta till striktare, och kanske dyrare, metoder.²⁶ Ur det här perspektivet fungerar myndighetstillit som ett verktyg för effektiv myndighetsutövning. Tillit till myndigheter och politiker ökar också benägenheten att exempelvis betala skatt.²⁷

¹⁸ Andreasson (2017).

¹⁹ Barney & Hansen (1994); Whiteley (2000); Kydd (2007).

²⁰ Portela & Neira (2013).

²¹ Putnam (1995).

²² Tyler & Jackson (2013).

²³ Majlard (2020).

²⁴ Tyler, Mentovich & Satyavada (2014).

²⁵ Siegrist & Zingg (2014).

²⁶ Citrin & Stoker (2018).

²⁷ Ibid.

Tillit innebär dock definitionsmässigt att man gör sig sårbar, att man tar en risk. Tydligast blir detta givetvis när en motpart medvetet utnyttjar någons tillit, exempelvis genom lögn, svek eller bedrägeri. I en förenklad situation som ett *Trust Game* är det enkelt att förstå insatsen, man riskerar helt enkelt att förlora de pengar man ”investerar” hos sin motspelare. I reella vardagliga situationer är det ofta mer otydligt och odefinierat. Vad riskerar man om man väljer att lita till och följa råden om att begränsa sitt sociala umgänge för att minska smittspridningen? Riskerar jag att ha det lite tråkigare än vanligt utan att det kanske har någon större effekt på smittspridningen eller innebär det större uppoffringar som har allvarliga konsekvenser för mig och andra? Kanske är myndigheterna inkompetenta vilket skulle kunna leda till att de rekommenderar något som är relativt verkningslöst. Kanske utnyttjar myndigheterna krisen som ett sätt att öka sina maktbefogenheter, något som många anser har skett i flera länder runtom i världen, exempelvis Kambodja, där regeringen i samband med pandemin har infört nya undantagslagar som bland annat medför kraftiga begränsningar av press- och yttrandefriheten.²⁸ Den risk jag då utsätter mig för om jag litar till myndigheterna är en annan. Givetvis kan man också tänka sig att rekommendationer, kanske framförallt från politiker, kan påverkas av en kombination av politiska syften och inkompetens.²⁹

I ett demokratiskt system finns det också en risk att tillit till myndigheter och det politiska systemet leder till minskat politiskt engagemang och därigenom en försvagad demokrati.³⁰ Minskad granskning av exempelvis myndigheter och politiker på grund av hög tillit innebär givetvis en risk. Till riskerna med hög tillit bör också läggas den negativa upplevelse det för de allra flesta innebär att bli sviken. Detta är något vi helst vill undvika och denna motvilja eller rädsla, så kallad *betrayal aversion*, gör oss ofta mindre benägna att lita på andra och utsätta oss för risken att bli svikna.³¹

Utifrån statens eller myndigheters perspektiv är alltså tillit ett viktigt redskap som leder till ökad efterlevnad av exempelvis lagar och förordningar. Utifrån medborgarens perspektiv är tillit till stat och myndigheter däremot inte ett mål i sig, istället är det viktigt att tilliten är välgrundad. Tilliten bör bygga på korrekta antaganden om motpartens förmågor och intentioner.

²⁸ Grundy-Warr & Lin (2020).

²⁹ Lasco (2020).

³⁰ Gabriel (2017).

³¹ Bohnet & Zeckhauser (2004).

4.3 Vilka faktorer påverkar tillit?

Människan litar vanligtvis inte blint till andra människor eller institutioner. Vår tillit påverkas istället av såväl egenskaper hos oss själva som egenskaper hos den vi förväntas lita på, den kontext vi befinner oss i samt givetvis av vad vi ska lita på.

Det är tydligt att olika individer är mer eller mindre benägna att lita till andra men det finns bara vaga belägg för att variation i tillit skulle bero på genetiska skillnader.³² Det som är viktigare är våra erfarenheter och våra preferenser. Att vi inte föds med en särskild benägenhet att lita på andra återspeglas tydligt i de stora kulturella skillnaderna mellan exempelvis olika länder i graden av generell tillit till andra.³³ På en fråga i World Value Surveys senaste undersökning³⁴ tänkt att mäta generell tillit är det i vissa länder endast omkring 3% som svarar att man kan lita på de flesta människor (Zimbabwe, Albanien och Peru). Som högst ligger andelen som svarar att man kan lita på de flesta människor omkring 60-70% (i de nordiska länderna samt Kina). Även experimentella studier som undersöker tillit utifrån beteende, mätt med hjälp av *the Trust Game*, visar att det finns tydliga kulturella skillnader mellan nationer.³⁵ Naef med kollegor menar att detta bland annat beror på skillnader i riskbenägenhet liksom skillnader i hur tillförlitlig medaktören bedöms vara.³⁶ Vissa studier framhäver vikten av effektiva och rättvisa institutioner, exempelvis rättsliga institutioner, för att nå höga nivåer av generell tillit i ett samhälle.³⁷

Skillnaderna i tillit till myndigheter mellan länder och mellan grupper inom samma land kan troligen delvis förklaras med att erfarenheter av myndigheter varierar. Dels kan myndigheters agerande variera mellan länder men myndigheters agerande mot medborgare i ett land kan också variera mellan olika grupper i samhället, exempelvis en majoritetsgrupp gentemot en minoritetsgrupp.³⁸

Tillit bygger på en förväntan på ett visst beteende eller handlande hos motparten som i grunden är osäkert. Denna osäkerhet eller risk är en förutsättning för tillit. Ett sätt att bemöta problem med bristande tillit är införandet av mer utbyggda system för kontraktskrivande och avtal, lagar, monitorering och bestraffning av regelbrytare med mera, för att samarbete och interaktioner mellan aktörer ska fungera. Detta kräver förstås väldiga resurser vilket kan bli särskilt problematiskt vid kriser där resurserna kanske minskar eller där de behövs bättre på annat håll.³⁹ Det finns dock studier som pekar på att införandet av sanktioner och kontroll,

³² van Lange (2015).

³³ Naef m.fl. (2008).

³⁴ Haerpfer m.fl. (2020).

³⁵ Naef m.fl. (2008); Buchan, Croson & Solnick (2008).

³⁶ Naef m.fl. (2008).

³⁷ Rothstein & Stolle (2008).

³⁸ Citrin & Stoker (2018).

³⁹ Tyler (2006).

liksom också system som belönar tillit, leder till minskad tillit.⁴⁰ Anledningen till detta skulle vara att dessa externa sätt att motivera tillit signalerar att det finns en brist på tillförlitlighet. Tillit tycks alltså inte på enkelt sätt kunna ersättas av lagar, regler och sanktionssystem. Vissa menar att tillit och institutionaliserade former av kontroll, exempelvis lagar, dock kan fungera som komplement till varandra om man gemensamt fattar beslut om lagar och bestämmelser snarare än om detta sker mer ensidigt och så att säga utifrån (eller ovanifrån).⁴¹ Gemensamma beslut om regler och lagar kan alltså förstärka tilliten och främja samarbete. Relaterat till detta är också frågan om legitimitet, vilket kan definieras ungefär som uppfattningen om en aktörs rätt eller auktoritet.⁴² Legitimitet påverkas bland annat av uppfattningen av det demokratiska systemet och människor är generellt mer benägna att följa eller acceptera beslut som uppfattas som legitima.

4.3.1 Vem litar vi på?

Vår tillit till andra människor påverkas givetvis av vem vi förväntas lita på. Vår epistemiska tillit stärks av att vi uppfattar att en individ har egenskaper som tyder på expertis eller kunnande. Det är givetvis inte alltid enkelt att bedöma hur korrekt eller kompetent någon är. Därför är det vanligt att människor utgår från indirekta tecken på kompetens som till exempel yrkestitel eller position. Forskning inom området social inlärning föreslår att prestige, framgång eller ålder kan vara relevanta tecken på kompetens.⁴³ Man menar att det finns en funktion i att lära av framgångsrika individer, eller att vi lär av eller kopierar det som flertalet individer gör eller tycker, särskilt i osäkra situationer.⁴⁴ Forskning har bland annat visat att barn bedömer tillförlitlighet hos en person de fått information ifrån utifrån hur korrekt information personen har gett tidigare, men också huruvida personen tycks följa en rådande konsensus eller norm.⁴⁵ Vi tycks dock ofta ha en tendens att lita för mycket på yttre tecken på kompetens, exempelvis finns studier som visar att vi litar överdrivet mycket på människor vi uppfattar som experter även utan direkt stöd för att de är det.⁴⁶

I enlighet med diskussion kring *the Trust Game* tidigare, litar vi också mer på individer som vi förväntar oss ha upprepade interaktioner med eftersom det vid upprepade interaktioner är mer långsiktigt värdefullt att bygga upp ett förtroende.⁴⁷ Den man interagerar med bör därför återgälda tilliten vilket i sig gör det mer fördelaktigt att lita på den. Även vid tillfällen då det troligen inte kommer förekomma ytterligare interaktioner kan det vara viktigt att bygga upp en bild av sig

⁴⁰ Irwin, Mulder & Simpson (2014).

⁴¹ Ho & Huffman (2017).

⁴² Tyler (2006).

⁴³ Rendell m.fl. (2011).

⁴⁴ Laland (2004).

⁴⁵ Harris & Corriveau (2011).

⁴⁶ Leong & Zaki (2017).

⁴⁷ King-Casas m.fl. (2005); McCabe m.fl. (2001).

själv eller skapa sig ett rykte som tillitsfull. Av liknande anledningar har vi en tendens att lita mindre på andra om dessa är anonyma.⁴⁸ Intressant nog så verkar också tillit fungera som en signal, ett sätt att kommunicera en vilja att följa en tillitsnorm.⁴⁹ Att visa att vi litar på någon kan därför i sig generera tillit.

Eftersom en individs intentioner gentemot oss i en interaktion är viktig för vår tillit, är tecken på goda intentioner viktiga för vår benägenhet att lita på andra. Studier har bland annat visat att generositet kan fungera som ett sådant tecken som stärker tilliten⁵⁰ samt att barn vanligen hyser större tillit till närstående jämfört med främlingar.⁵¹ Enligt samma spår, men kanske inte fullt lika självklart, tycks människor också lita mer på de som de uppfattar att de hör ihop med i en bredare kontext, exempelvis om de tror sig vara studenter vid samma universitet, även om de inte tidigare känner varandra.⁵² Det finns även studier som pekar på att vi bedömer tillförlitlighet utifrån yttre attribut. Som exempel litade deltagare i ett *Trust Game* mindre på män med breda jämfört med smala ansikten.⁵³ Forskarna menade att detta skulle kunna kopplas till sambanden mellan testosteron och såväl ansiktsbredd som aggressivitet. Vår förmåga att korrekt identifiera andras tillförlitlighet utifrån ansiktsdrag tycks dock svag.⁵⁴ Vi har också en tendens att generalisera det vi lärt oss om en individ till andra. Om vi genom interaktion med en individ lär oss att den är tillförlitlig finns också möjligheten att liknande personer uppfattas som tillförlitliga.⁵⁵

Även vad det gäller myndigheter är såklart både kompetens och intention eller välvilja viktiga faktorer för tillit. För att bedöma dessa faktorer spelar tilltro till det demokratiska systemet och processerna en stor roll men även givetvis myndigheters förmågor, exempelvis hur kunniga vi anser att de är inom det område de verkar.

Tilliten till enskilda myndigheter påverkas av flera faktorer. Det kan röra sig om allt ifrån konkreta saker som uppdagande av jäv, korrupktion eller slösaktighet med skattemedel, men också om mindre uppenbart relevanta saker som personligt bemötande vid interaktion med myndigheten eller enskilda individer inom myndigheter. Vår tillit till myndigheten kan också påverkas av vårt förtroende för företrädare för myndigheten, exempelvis chefer eller talespersoner; som redan nämnts kan detta i sin tur ofta påverkas av till synes mindre relevanta faktorer. Exempelvis är det rimligt att anta att förtroendet till Folkhälsomyndighetens hantering av

⁴⁸ Thielmann, Heck & Hilbig (2016).

⁴⁹ Sliwka (2007).

⁵⁰ Klapwijk (2009).

⁵¹ Corriveau m.fl. (2009).

⁵² Foddy, Platow & Yamagishi (2009).

⁵³ Stirrat & Perrett (2010).

⁵⁴ Todorov m.fl. (2015).

⁵⁵ FeldmanHall m.fl. (2018).

pandemin åtminstone till någon del kan förklaras av förtroendet för myndighetens statsepidemiolog Anders Tegnell eller andra företrädare för myndigheten.

Vår tillit till myndigheterna och deras agerande påverkas också av vad som sker i andra delar av världen. I samband med den rådande pandemin har det exempelvis inneburit att vi påverkas av hur andra länder agerar och vilka restriktioner de inför. Att andra länder till viss del har agerat annorlunda jämfört med Sverige har möjligen resulterat i minskat förtroende för Sveriges hantering, om inte annat eftersom vi har en tendens att lita på vad majoriteten gör eller tycker (se ovan). En studie som undersökt olika staters agerande under pandemin visar att även stater har en tendens att på liknande sätt påverkas av varandra och till synes hämma eller ta efter varandras politik.⁵⁶ Studien visar att under den rådande pandemin tycks beslut om interventioner, exempelvis skolstängningar, påverkats till stor del av andra länders beslut, i ett slags kopiering av beslut bortom vad som verkar rimligt givet skillnader mellan länderna vid tidpunkten för besluten, exempelvis skillnad i antal fall, nivå på sjukvård och andra faktorer av vikt för när restriktioner är effektiva.⁵⁷ Studien visade också att länder med starkare demokratier tycktes extra känsliga för hur andra länder agerade.

Den rådande pandemin har påverkat och engagerat människor runt hela världen, inklusive mängder av forskare. Vi behöver givetvis omfattande forskning för att hantera krisen, för att förstå vilket hot viruset innebär, vilka interventioner som är verksamma och givetvis för att utveckla vaccin. Samtidigt tycks det uppskruvade läget i vissa fall ha lett till sämre forskning, och möjligen att dålig forskning fått större spridning då fler ovana läsare intresserat sig för vetenskapliga rön.⁵⁸ Det finns två uppenbara risker med detta. Dels kan dålig forskning, särskilt inom hälsoområdet, vara farligt, framför allt som vi har en tendens att lita på experter.⁵⁹ Ett bra exempel på detta är den ökända studien av Andrew Wakefield från 1998 som hävdade att det fanns en koppling mellan vaccinationer och autism. Dels kan dålig forskning leda till minskad tillit till vetenskap generellt⁶⁰, vilket försämrar möjligheten att få genomslag för bland annat hälsoinformation och -råd. Vissa ansatser har gjorts för att stävja problemet. Ett exempel berör så kallade preprint-serverar. Normalt har preprintserverar, som publicerar vetenskapliga artiklar online, mycket begränsade granskningsförfaranden. I samband med den pågående krisen har dessa dock utökats, bland annat för preprintserverna bioRxiv och medRxiv.⁶¹

⁵⁶ Shipan & Volden (2012).

⁵⁷ Sebhatu m.fl. (2020).

⁵⁸ Scheirer (2020).

⁵⁹ Larson (2018).

⁶⁰ Hendriks, Kienhues & Bromme (2016).

⁶¹ Kwon (2020).

4.3.2 Vad litar vi på?

Epistemisk tillit bygger ofta på tillit till information. Generellt sett litar vi människor på information som vi uppfattar som logisk, tydlig, begriplig och klar. Vi har dock en större tendens att tro på och ta till oss information som ligger i linje med våra tidigare föreställningar, så kallat *confirmation bias*.⁶² Liknande beteenden ser vi i vår tendens att bedöma styrkan hos ett argument eller logiskt resonemang utifrån den uppfattning vi själva har i frågan, så kallat *belief bias*.⁶³ Det finns många teorier kring varför vi har dessa till synes icke-adaptiva sätt att ta till oss information och förstå argument och om de eventuellt fyller någon funktion, men det råder ingen konsensus i frågan.⁶⁴ Vi litar på det som verkar troligt, möjligt och genomförbart, det innebär också att vi litar på andra olika mycket i olika sammanhang.

Vår riskpreferens och vad vi har att vinna eller förlora på vår tillit är också viktigt för vad vi litar på. Det är lättare att lita på något om det inte kostar något, eller om vi har mycket att vinna. Även vad den vi förväntas lita på har att vinna eller förlora på tilliten är givetvis också relevant. Tillit leder här till ett spelteoretiskt resonemang och ett vägande av sannolikheter, vinster och förluster. Jämför man hur människor agerar i enstaka (ej upprepade) omgångar av *the Trust Game* med anonyma individer är det dock tydligt att det inte till fullo går att jämföra beslutet att lita på någon med ett icke-socialt beslut under osäkerhet.⁶⁵

Något som är intressant ur tillitssynpunkt är löften. Ett löfte skulle kunna definieras som en försäkran från en aktörs sida att den är tillförlitlig eller en uppmaning att man kan litas på.⁶⁶ Ett löfte fungerar därför ungefär som ett sätt att höja insatsen för den som avger det, ett sätt att visa att man riskerar något om man bryter löftet. Det finns vissa belägg för att löften påverkar både mottagare och avsändare genom att öka såväl tillit som tillförlitlighet.⁶⁷

I samband med den rådande pandemin har tillit diskuterats framför allt i termer av tillit till rekommendationer och riktlinjer i syfte att uppnå följsamhet. För att uppnå följsamhet krävs bland annat stor tillit till myndigheters kompetens och kunnande. Det innebär också att vi medborgare behöver förstå den information vi får och det är en fördel om vi uppfattar den som logisk, klar och tydlig och helst i linje med vad vi vet sen tidigare. Det är tydligt att krisens komplexitet har inneburit att detta ha varit en utmaning. Dessa utmaningar handlar bland annat om svårigheter att få människor att förstå frågor gällande ansvarsfördelning, myndigheters mandat, juridik och samhällets resurser. Men främst tycks utmaningarna handla om förmågan att förmedla vetenskap och forskning till en bred grupp människor som normalt

⁶² Nickerson (1998).

⁶³ Evans, Barston & Pollard (1983).

⁶⁴ Peters (2020).

⁶⁵ Houser, Schunk & Winter (2010).

⁶⁶ Friedrich & Southwood (2011).

⁶⁷ Ederer & Schneider (2018).

inte använder epidemiologiska facktermer eller är vana att resonera kring smittspridning, testförfaranden och liknande. Tillgången till flera informationskällor har varit enorm vilket komplicerat informationsarbetet även om det inte behöver ha varit negativt. Information har funnits att tillgå från källor som WHO och traditionell media över hela världen, till sociala medier. Det har förekommit riktad desinformation⁶⁸ men också tillgång till vetenskapliga artiklar från preprintserverar och öppna källor. Det har även förekommit initiativ specifikt riktade till att göra forskning och data relaterade till pandemin tillgängliga för allmänheten, exempelvis via UNESCO⁶⁹ eller vetenskapliga tidskrifter som the Lancet.⁷⁰ Människor har dessutom kunnat följa data över registrerade antal smittade och döda i näst intill realtid, utan att alltid ha full förståelse för hur dessa data ska tolkas. Det är också en utmaning att kommunicera information som till viss del är osäker. Bland annat är det osäkert vilka effekter restriktioner och rekommendationer har. På lång sikt, och särskilt inledningsvis, fanns många osäkerheter kring exempelvis dödlighet och smittvägar. Denna osäkerhet medför att ett visst mått av tvivel på den information som förmedlas enbart är rimlig. Det budskap man från myndigheternas sida behöver förmedla är alltså mer osäkert och ibland svagt underbyggt. Att uttrycka sig för säkert om något som i själva verket är osäkert blir i dessa situationer problematiskt, även om det kanske på kort sikt leder till ökad tillit och efterlevnad.

För att vi ska lita på och följa rekommendationer och restriktioner krävs också att vi litar på myndigheternas intentioner. Det kan handla om att man litar på att beslut inte fattas för personlig eller politisk vinning eller att det verkliga syftet med de rekommendationer som ges inte är något annat än det som framförs. Syftet med de åtgärder som svenska myndigheter genomfört har till och från varit omdebatterat under den rådande krisen. Exempelvis har det funnits en diskussion kring huruvida målet med Sveriges åtgärder har varit att skapa flockimmunitet i samhället, kanske framförallt i utländsk media⁷¹, trots att detta aldrig kommunicerats från myndigheternas sida och snarast kan betraktas som misinformation.⁷² Utöver att denna debatt rimligen har försvårat myndigheternas informationsarbete har det troligen påverkat tilliten negativt.

4.3.3 Bygga, rasera och reparera tillit

Tillit förändras över tid. Egna erfarenheter av svek och pålitlighet påverkar tilliten, liksom såklart andras erfarenheter och uppfattningar om vem, vilka eller vad vi bör lita på. Ett enkelt sätt att förstå detta är att se tillit som ett beteende vi lär oss.

⁶⁸ Bay (2020).

⁶⁹ UNESCO (2021).

⁷⁰ The Lancet (2021).

⁷¹ Ward (2020).

⁷² Irwin (2020).

Om vi litar på någon och det faller väl ut stärks tilliten, om vi blir svikna på något sätt försvagas tilliten.

Forskning menar att det vanligtvis tar tid att bygga eller skapa tillit men att den går snabbt att radera.⁷³ Exempelvis uppger människor att de behöver mycket mer belägg för att någon är tillförlitlig än för att den är inte är det.⁷⁴ Det finns även studier som pekar på att det är svårare att reparera tillit än att bygga den initialt, antagligen därför att vi utgår från en lägre startnivå när vi ska reparera tilliten.⁷⁵ Till en viss del kan skillnaden i svårigheten att bygga tillit jämfört med att reparera kanske också härröras från det faktum att vi interagerar mindre med någon vi har en negativ uppfattning av.⁷⁶ Efter ett svek finns det alltså troligen färre möjligheter att reparera skadan genom nya interaktioner.

Hur snabbt tillit och förtroende raderas är till viss del beroende av vilket typ av överträdelse eller svek som föranlett minskad tillit. Om vi uppfattar att sveket beror på inkompetens eller okunskap har det generellt mindre effekt på vår tillit jämfört med om sveket innebär ett avsiktligt utnyttjande av vår tillit.⁷⁷ Anledningen till detta skulle vara att enstaka tillfällen av inkompetens inte nödvändigtvis betyder att aktören är inkompetent medan även ett enstaka avsiktligt svek tyder på att aktören är kapabel att bryta löften.⁷⁸ Detta är också i linje med forskning som menar att skador eller negativa upplevelser som åsamkats av andra upplevs som värre eller smärtsammare om de åsamkas med avsikt snarare än av misstag.⁷⁹ Vår tillit kan också skadas utan att något svek ens ägt rum. Detta eftersom vi är relativt benägna att lita på även relativt ogrundade anklagelser om att fel har begåtts eller att det på något sätt förekommer onda avsikter.⁸⁰ Även en svag misstanke om oärliga intentioner eller onda avsikter kan ha stora negativa effekter på tillit och att på detta sätt så tvivel om en aktörs avsikter är därför ett tämligen effektivt angreppssätt.

Vid händelser som leder till minskad tillit kan den aktör som nu blivit mindre förtroendeingivande agera för att hindra minskningen eller reparera tilliten framförallt genom att antingen förneka eller be om ursäkt. En ursäkt är ett sätt att signalera en intention att undvika liknande överträdelser eller svek i framtiden men innebär också att aktören erkänner en skuld. I en situation utan tydliga bevis kan förnekande vara ett mer effektivt sätt att återskapa tillit medan det är mer effektivt att be om ursäkt när det finns tydliga belägg för ett svek.⁸¹

⁷³ Slovic (1993).

⁷⁴ Rothbart & Park (1986).

⁷⁵ Kim m.fl. (2004).

⁷⁶ Denrell (2005).

⁷⁷ Martijn m.fl. (1992).

⁷⁸ Kim m.fl. (2004).

⁷⁹ Gray & Wegner (2008).

⁸⁰ Kramer (1994); Ferguson, Scholder Ellen & Herrera Piscopo (2011).

⁸¹ Kim m.fl. (2004).

När det kommer till tilliten till myndigheter att hantera en specifik situation, i vårt fall hantering av den kris som uppstår till följd av en pandemi, är tidigare ageranden i liknande situationer av vikt. Här kan exempelvis nämnas hanteringen av H1N1-pandemin som drabbade Sverige för drygt tio år sedan, år 2009 till 2010. Konsekvenserna av H1N1-viruset var inte tillnärmelsevis lika omfattande som dagens SARS-Cov2-virus, globalt uppskattas antalet dödsfall från H1N1-pandemin till omkring 285 000, i Sverige uppskattas antalet dödsoffer till omkring 30 personer.⁸² I Sverige gick Smittskyddsinstitutet (vilket 2014 blev en del av den nybildade Folkhälsomyndigheten) ut med en informationskampanj om vikten av noggrann handhygien och under hösten 2009 inleddes en vaccinationskampanj och i Sverige vaccinerades omkring 5,3 miljoner invånare.⁸³ I efterhand framkom att det vaccin man använde i bland annat Sverige ledde till allvarliga biverkningar i form av den allvarliga sjukdomen narkolepsi. Läkemedelsverket menar att upp till omkring 200 individer drabbats av narkolepsi i Sverige till följd av vaccinering.⁸⁴ I efterhand kritiserades myndigheterna för ha överdrivet faran med pandemin och för att i onödan ha drivit igenom en massvaccinering av befolkningen, inklusive barn och ungdomar, med ett dyrt och dåligt testat vaccin.⁸⁵ Dåvarande Smittskyddsinstitutet bedömde dock att massvaccinationen sparade omkring 100 liv.⁸⁶ Vi vet inte hur hanteringen av H1N1-pandemin har påverkat människors tillit till myndigheternas förmåga att hantera pandemier men det är möjligt att det lett till minskad tillit.

Konsekvenser av pandemin på kort och lång sikt påverkar givetvis också tilliten till myndigheter liksom upplevelser av svek, dolda intentioner eller liknande från myndigheter eller företrädare för myndigheter. På kort sikt påverkar bland annat konsekvenser som antal smittade och avlidna, arbetslöshet och ekonomi och direkta konsekvenser av restriktioner vår uppfattning av myndigheters kompetens och förmåga och tilliten till restriktioner och rekommendationer. Även mer indirekta konsekvenser som omvärldens syn på Sverige eller andra länders reserestriktioner för resor till eller från Sverige har sannolikt spelat roll här.

Vissa effekter av pandemin har eventuellt en tydligare påverkan på människors intentionella tillit till myndigheter. Det kan handla om bristen på vård för vissa covidsjuka äldre, föreställningar om att ekonomiska värderingar fått företräde framför mänskliga eller uppfattningar om att krisen har drabbat vissa grupper i samhället särskilt hårt. Givetvis kan här uppdagande eller misstanke om direkta misshandanden också spela in, exempelvis mörkande av fakta, direkta lögner, beslut fattade för att plocka politiska poäng, korruption med mera. Även överträdelser av

⁸² Smittskyddsinstitutet (2010).

⁸³ Läkemedelsverket (2020).

⁸⁴ Ibid.

⁸⁵ Atterstam (2016).

⁸⁶ Smittskyddsinstitutet (2011).

restriktioner av personer som propagerar för vikten av att följa dem kan minska människors intentionella tillit.

I skrivande stund är det för tidigt att utvärdera effekterna av pandemin och dess hantering på människors tillit till myndigheter. SOM-institutet vid Göteborgs Universitet har dock genomfört en undersökning under några av krisens första månader, april till juni 2020, bland annat med syfte att analysera förtroende för myndigheter, politiker och centrala aktörer i krisen. Denna undersökning visar att förtroendet för flera samhällsinstitutioner stärktes i krisens inledande fas.⁸⁷ Bland annat stärktes förtroendet för Riksdagen och Regeringen, men även för Folkhälso-myndigheten liksom för medier.

Konsekvenserna av pandemin på lång sikt kan vi än så länge inte överblicka. Först och främst handlar det om de direkta hälsokonsekvenserna. Vi vet inte ännu säkert hur många som i slutändan kommer att ha smittats av viruset och dött, fått kroniska besvär eller blivit svårt sjuka. Vi vet inte hur pandemin påverkar sjukvårdens förmåga eller hur kraftiga undanträngningseffekterna blir. Inte heller vet vi hur djupgående de ekonomiska konsekvenserna blir eller vilka restriktioner och åtgärder som slutligen kommer visa sig vara de mest effektiva.

Ännu kan vi alltså inte till fullo utvärdera hanteringen av pandemin och troligen kommer vi nog aldrig helt kunna överblicka konsekvenserna. Däremot kan vi nästan säkert säga att konsekvenserna av pandemin på något sätt kommer att påverka människors tillit till myndigheter. I de fall där konsekvenserna är beroende av myndigheternas hantering av pandemin är detta inte annat än rimligt men tyvärr kommer vår tillit antagligen påverkas även av konsekvenser oberoende av den.

4.4 Slutsatser

Tillit mellan människor, och mellan människor och institutioner, myndigheter och andra framstår som en viktig faktor för ett välmående samhälle. Bland annat är tillit till myndigheter viktigt för samhällets förmåga att driva igenom förändringar och för efterlevnad av lagar, regler och rekommendationer, något som kan vara särskilt viktigt under kriser, exempelvis den pågående pandemin. Samtidigt tycks hög tillit till myndigheter och stat också kunna leda till minskat engagemang och minskat ifrågasättande och granskning av de vi litar till. Dessutom innebär tillit en form av utelämnande, ett risktagande, vilket leder till att tillit kan utnyttjas. Sammantaget utgör tillit både en möjlighet och en risk. Att stärka människors tillit till varandra och till myndigheter kan ses som en viktig pusselbit i vår krisberedskap och i vårt samhällsbygge men bör däremot inte ses som ett mål i sig. Tillit bör motsvaras av nivån på tillförlitlighet så att den risk som tas inte är för stor.

⁸⁷ Andersson & Oscarsson (2020); Andersson (2020a); Andersson (2020b).

Tillit har inget värde i sig och inte heller kan hög tillit ses som ett kvitto på hög tillförlitlighet.

Den här texten har visat betydelsen av att fokusera på tillit som ett beteende. Det hjälper oss förstå vad tillit är och hur tillit fungerar, varför tillit är viktigt och hur tillit påverkas. Detta innebär att begreppet tillit ibland måste brytas ned och nyanseras för att vi ska förstå det och förstå hur vi kan mäta nivåer av tillit.

5 Korruption och organiserad brottslighet

Filippa Jönsson

Korrupsionsforskningen har de senaste åren lagt ökat fokus på korruption i etablerade och ekonomiskt utvecklade demokratier. Parallellt, men oberoende av denna utveckling, har den organiserade brottsligheten åtnjutit mer uppmärksamhet i såväl forskarvärlden som i medier. Både korruption och organiserad brottslighet är ständigt aktuella ämnen som ofta ger upphov till skandaler och sensationella rubriker. Detta kapitel belyser två problemområden – korruption i offentlig sektor och organiserad brottslighet – som i internationella jämförelser får Sverige att se ut som ett relativt förskonat land. Syftet är att ge en överblick över de två företeelserna, hur dessa kan samverka, och hur deras konsekvenser kan påverka förtroendet gentemot samhällsinstitutioner. Kapitlet intresserar sig även för frågan om huruvida detta förtroende kan skadas ytterligare till följd av enbart föreställningar eller uppfattningar om fenomenens utbredning, snarare än deras faktiska förekomst. Detta kommer att göras med hjälp av en beskärdd del av befintlig litteratur.

Kapitlet inleds med en genomgång av begrepp och definitioner. På detta följer en redogörande del som behandlar Sveriges tillstånd gällande korruption i offentlig sektor, organiserad brottslighet, och hur dessa företeelser kan vara sammankopplade och stimulera varandra enligt befintlig forskning. Avsnittet därpå tar fasta på hur utbredd korruptionen är enligt allmänheten, d.v.s. i vilken utsträckning som folket tror att korruption förekommer.¹ I denna del behandlas även hur den uppfattade förekomsten av korruption kan ha en negativ inverkan på allmänhetens förtroende och sociala tillit, och därmed bidra till slitningar i samhällsväven. Detta övergår sedan i en diskussion om ett potentiellt liknande mönster vad gäller uppfattade nivåer av organiserad brottslighet. Kapitlet avslutas med en sammanfattning samt frågeställningar som bör tas i beaktande framöver.

5.1 Korruption

Det finns ingen världsomspännande konsensus kring definitionen av korruption, utan begreppet används oftast i forskarvärlden och av relevanta organisationer som en samlingsbeteckning för handlingar som kan likställas vid maktmissbruk för

¹ "Perceived corruption" är ett etablerat begrepp inom forskningen, mycket på grund av att det är ett av de mest förekommande sätten att mäta korruption med hjälp av "perception index". Vem som tillfrågas i sådana undersökningar varierar. Medan *Transparency International* i sitt CPI tillfrågar bland annat politiska experter och sakkunniga så baseras vissa undersökningar helt och hållet på allmänheten i ett geografiskt område.

egen vinning.² *Transparency International Sverige* påpekar även saknaden av en enhetlig definition, men menar att kärnan i korruption ”är att utnyttja sin ställning för att uppnå otillbörlig fördel för egen eller annans vinning”.³

Korruption associeras ofta med givande och tagande av muta, vilka av bland annat Brå (2007) beskrivs som de tydligaste korruptionsformerna.⁴ Givande och tagande av muta, handel med inflytande och vårdslös finansiering av mutbrott är exempel på brott som ingår i den svenska korruptionslagstiftningen. Brotten regleras i Brottsbalkens tionde kapitel (SFS 1962:700) som i huvudsak innebär att det är straffbart att ge, erbjuda, utlova, begära eller ta emot en muta med syftet att påverka exempelvis myndighetsutövning eller att tillskansa sig själv otillbörliga fördelar.⁵

Ett förekommande begrepp i litteraturen är ”otillåten påverkan”. Otillåten påverkan kan ske i form av hot och våld, men även i form av otillbörliga erbjudanden och relationer.⁶ Hot och våld betraktas inte som korrupta handlingar i sig, men kan tänkas ge upphov till situationer där den utsatte begår en korrupt handling. Det kan även tänkas vara en konsekvens av misslyckade påverkansförsök. Till exempel kan ett avböjt oegentligt erbjudande troligtvis leda till aggression och i förlängningen hot eller våld från påverkaren.

I detta kapitel används en vid definition av korruption; begreppet öppnas upp samtidigt som kärnan bibehålls. Likt *Transparency International Sveriges* definition antas här att kärnan utgörs av maktmissbruk för egen eller andras vinning, vilket ofta sammankopplas med mutbrott. Mutbrott antas i detta kapitel vara den vanligast förekommande associationen till korruption hos allmänheten, då det av diverse myndigheter i Sverige beskrivs som den ”tydligaste formen” av korruption.⁷ Detta har betydelse i avsnittet som handlar om allmänhetens uppfattningar och förtroende gentemot samhällsinstitutioner. Inkluderingen av så kallad otillåten påverkan i denna översikt gör det möjligt att närma sig både orsaker till, och konsekvenser av den organiserade brottslighetens inblandning. Denna del av definitionen understryks eftersom det längre ned i kapitlet kommer att redogöras för hur den organiserade brottsligheten kan verka tillsammans med korruption.

5.2 Organiserad brottslighet

Likt korruption saknar organiserad brottslighet en enhetlig definition, både svenska myndigheter emellan och internationellt. *United Nations Office on Drugs*

² Institutet mot mutor. *Korruption*.

³ *Transparency International Sverige. Hur definierar vi korruption?*

⁴ Brottsförebyggande rådet (2007): 77.

⁵ SFS 1962:700.

⁶ Brottsförebyggande rådet (2016b): 17–19.

⁷ Se t.ex. Brottsförebyggande rådet (2007): 77; Polismyndigheten (2020).

and Crime (UNODC) pekar i *Education for Justice* (E4J)⁸ på denna oenighet kring begreppets betydelse, men urskiljer de saker som majoriteten av de befintliga definitionerna har gemensamt. Dessa kännetecken skapar en definition som lyder:

Organized crime is a continuing criminal enterprise that rationally works to profit from illicit activities that are often in great public demand. Its continuing existence is maintained through corruption of public officials and the use of intimidation, threats or force to protect its operations.⁹

I en myndighetsgemensam satsning har Polismyndigheten och elva andra myndigheter författat en lägesbild av den organiserade brottsligheten i Sverige.¹⁰ I lägesbilden handlar det om organiserad brottslighet då två eller fler individer är inblandade, som i samarbete och över tid begår allvarliga brott med ekonomisk vinning som drivkraft.¹¹ Genom denna bredd fångar lägesbilden in samtliga former av organiserad brottslighet som myndigheterna kommer i kontakt med. På Polismyndighetens webbplats hänvisas det dock även till EU:s 11 kriterier, som är ett gemensamt ramverk för medlemsländer i arbetet att kartlägga organiserad brottslighet.¹²

Till skillnad från dessa breda beskrivningar, bör nämnas att Brå publicerat en rapport med syfte att just specificera innebörden. I rapporten presenteras en begreppsapparat där olika former av kriminella nätverk och grupperingar urskiljs baserat på karaktärsdrag. På så sätt närmar man sig en mer detaljerad bild av hur uttryck och handlingsmönster kan variera beroende på om det rör sig om exempelvis mc-gäng, stadsdelsbaserade ungdomsgäng eller familjenätverk.¹³ I flertalet av de skrivelser från Brå som behandlar organiserad brottslighet, och på deras webbplats, beskrivs den organiserade brottsligheten som nätverksbaserad, flexibel och föränderlig över tid.¹⁴

Sammanfattningsvis går det att säga att de flesta aktörer av betydelse förhåller sig relativt öppet och ödmjukt till begreppets innebörd. Annorlunda uttryckt, det förefaller råda en viss begreppsförvirring till följd av den organiserade brottslighetens mångfacetterade och flexibla natur. Det är vanligt att begreppet ”organiserad brottslighet” används tämligen svepande; som ett paraplybegrepp eller ett samlingsnamn för alla former av kriminella samarbeten. Så kommer begreppet

⁸ E4J är ett initiativ från UNODC vars undervisningsmaterial uppmuntras användas på universitet och akademiska institutioner världen över.

⁹ United Nations Office on Drugs and Crime (2018).

¹⁰ De myndigheter som arbetade med lägesbilden: Arbetsförmedlingen, Ekobrottsmyndigheten, Försäkringskassan, Kriminalvården, Kronofogdemyndigheten, Kustbevakningen, Migrationsverket, Polismyndigheten, Skatteverket, Säkerhetspolisen, Tullverket, och Åklagarmyndigheten.

¹¹ Polismyndigheten (2019a): 5.

¹² För att läsa de 11 kriterierna och hur de ska användas, se Polismyndigheten (2019b).

¹³ Brottsförebyggande rådet (2016a): 9–11.

¹⁴ Brottsförebyggande rådet (2020b).

även att behandlas i detta kapitel, givet fruktbarheten att fånga in samtliga former av organiserad brottslighet som kan tänkas komma i kontakt med myndighetsverige och övrig offentlig sektor.

5.3 Korruption i Sverige – ett föregångsland?

Sverige är av *Transparency International* (TI) rankat som ett av de mest korruptionsbefriade länderna i världen tillsammans med Danmark, Nya Zeeland och Finland.¹⁵ Landet presenterar en hög grad av politisk stabilitet, byråkratisk kvalitet och statlig effektivitet. Enligt världsbanken har Sverige högsta möjliga poäng i mätningen av *Control of Corruption* tillsammans med grannländerna Norge, Finland och Danmark.¹⁶ Vidare är Sveriges välfärdssystem utbrett och den mänskliga utvecklingen mycket hög.¹⁷ Den sammantagna nivån av social tillit (till människor generellt) är hög på 57 %, ¹⁸ vilket är av vikt eftersom individens grad av social tillit kan reflekteras i dennes handlingsmönster. Om individen exempelvis litar på att omgivningen betalar sin skatt korrekt, ökar motivationen till att göra detta själv.¹⁹

I relation till övriga världen går det alltså att betrakta Sverige som ett relativt problemfritt land vad gäller korruption. Ur ett nationellt perspektiv har det däremot funnits, och finns fortfarande, svagheter och förbättringspotential. Erlingsson och Linde (2011) belyser den kritik som riktats mot Sverige under 00-talet från såväl utländska som inhemska aktörer. Ett exempel som lyfts fram är OECD:s kritik mot utredningen av mutbrottsmisstankar i samband med den utländska JAS-försäljningen 2009.²⁰ Dessförinnan konstaterade Riksrevisionen (2006) i sin granskningsrapport att kontrollsystemen i ett antal myndigheter var bristfälliga i relation till den uppskattade risken för otillåten påverkan och korruption.²¹

Mer aktuell kritik går att finna i Riksrevisionens senare granskningsrapport från 2013, där det framgick att rådande okunskap om korruption och omedvetenhet kring risker för korruption på den egna myndigheten, hindrade möjligheterna att implementera effektiva åtgärder. I tillägg till detta påpekades bland annat avsaknaden av rutiner för hur misstankar om korruption ska hanteras, samt avsaknaden

¹⁵ Transparency International (2020): 2.

¹⁶ World Bank (2019).

¹⁷ United Nations Development Programme (2020): 343. För mer om mänsklig utveckling ("human development") och *Human Development Index* (HDI), dess mätvärden samt definitioner, se s. 346.

¹⁸ Jämför med exempelvis Tyskland där ca 40 % av befolkningen känner hög social tillit gentemot människor generellt.

¹⁹ Holmberg & Rothstein (2020): 3, 6.

²⁰ Erlingsson & Linde (2011): 7.

²¹ Riksrevisionen (2006): 9.

av aktivt arbete med grundläggande etiska värdegrunder.²² Enligt en kortare uppföljning av den senare granskningsrapporten har kritiken till viss del omsatts i åtgärdsarbete, men likväl konstateras att korruptionsproblematiken fortsatt bör uppmärksammas.²³ I Brå:s rapport *Korruption i myndighetssverige*, som specifikt belyser korruption genom utnyttjande av insider, konstaterar myndigheten att problemet är ovanligt men allvarligt, bland annat eftersom ”Korruption kan skada myndigheternas förtroende för varandra och medborgarnas allmänna förtroende för myndigheterna.”²⁴

Sverige är sedan 1999 medlem i *The Group of States against Corruption* (GRECO), ett organ under Europarådet vars utvärderande arbete i medlemsländer följs upp med rekommendationer till åtgärder i korruptionsfrågan.²⁵ 2019 utgav GRECO en rapport där Sveriges efterlevnad av befintliga konventioner rörande korruption utvärderades. Rapporten resulterade i 15 rekommenderade åtgärder mot bakgrund av ett antal brister. Exempelvis påpekades:

1. Otillräcklig transparens samt avsaknad av regleringar vad gäller lobbyverksamhet i Sverige,²⁶
2. Utvecklade strategier för högpositionerade offentliga aktörer som kommer i kontakt med intressekonflikter, etiska dilemman eller korruption,²⁷ samt
3. Avsaknad av intern granskning med syfte att exponera korruption inom statlig verksamhet, då den granskning som idag detekterar korruption till största del görs av allmänheten och media.²⁸

Vilka effekter som korruption kan ha på ett samhälle råder det numera en relativt enig bild om.²⁹ En konsekvens av korruption i offentlig sektor är en hämmad ekonomisk tillväxt och statlig effektivitet. Detta beror på att pengar och tid som är menade för det allmänbetjänande arbetet (korrekt myndighetsutövning) istället går till ett fåtal individers fördel (inkorrekt myndighetsutövning).³⁰ Förekomsten av korruption i det offentliga rummet kan även leda till minskat förtroende för samhällsinstitutioner. En effekt av lågt förtroende gentemot kommuner, myndigheter eller staten innebär i värsta fall att demokratiska funktioner ifrågasätts och därmed undergrävs. UNODC fångar in korruptionens breda samhällsliga konsekvenser:

²² Riksrevisionen (2013): 9–11.

²³ Riksrevisionen (2017).

²⁴ Brottsförebyggande rådet (2014): 10.

²⁵ Regeringskansliet (2019a).

²⁶ Group of States against Corruption, GRECO (2019): 14.

²⁷ Ibid.: 10–11.

²⁸ Ibid.: 21, 23.

²⁹ Agerberg (2020): 1.

³⁰ Fritzen m.fl. (2014): 117–118.

Kostnaderna för korruption är större än bara avledningen av resurser från deras rättmätiga syfte - korruption korroderar samhällets sociala struktur, försvagar rättsstatsprincipen, undergräver förtroendet för regeringen, urholkar människors livskvalitet och skapar en gynnsam miljö för organiserad brottslighet, terrorism och våldsam extremism att blomstra.³¹

5.4 Organiserad brottslighet i Sverige

Organiserad brottslighet är ett fenomen som är väldigt svårt att mäta och jämföra internationellt sett, givet de många definitioner som finns av begreppet. Vad som däremot är tydligt är att ämnet aktualiserats i stegrande form i Sverige, då både kriminalpolitiken och medierapporteringen numera ständigt präglas av problematiken kring exempelvis gängkriminalitet och kriminella nätverk. Enligt *World Economic Forum's Global Competitiveness Index*³² låg Sverige på 25:e placering i världen år 2017 vad gäller omfattningen av den organiserade brottslighetens närvaro i privata sektorn (ju mindre omfattning desto högre placering).³³ Detta innebär att Sverige har tappat 9 placeringar i rank sedan 2007. 2017 låg grannländerna Finland och Norge på 1:a respektive 2:a plats i världen, medan Danmark placerades på plats 39.³⁴

Interpol beskriver Sveriges geografiska placering som en av faktorerna till varför landet är attraktivt för den gränsöverskridande organiserade brottsligheten.³⁵ Den potentiella ökningen av organiserad kriminell verksamhet i Sverige, sett utifrån världsrankingen ovan, går hand i hand med trenden i Europa. Enligt EU:s *Serious and Organised Crime Threat Assessment* (SOCTA) ökar den organiserade brottsligheten i hela Europa, både i form av förhöjd kriminell aktivitet och en växande komplexitet i dessa aktiviteter. En betydande orsak till detta är den organiserade brottslighetens förmåga att anpassa sig efter och bygga verksamheter kring den ökande digitaliseringen. Till exempel har e-handeln av illegala gods och tjänster vuxit drastiskt.³⁶

I den myndighetsgemensamma lägesbilden om organiserad brottslighet redogörs för ett flertal av Sveriges nuvarande sårbarheter, vilka i stor utsträckning anses vara resultat av globaliseringen och digitaliseringen. Sådana sårbarheter är till exempel bristerna i e-legitimationsfunktionen, som mynnat ut i ett ökat antal tillvägagångssätt för välfärdsbrottslighet, samt myndigheternas oförmåga att utreda

³¹ United Nations Office on Drugs and Crime (2018): 3. Egen översättning.

³² Med reservation för att detta index baseras på enkätundersökningar, där just data om organiserad brottslighet inhämtas med hjälp av 1 fråga. Denna fråga lyder: "*In your country, to what extent does organized crime (mafia-oriented racketeering, extortion) impose costs on businesses?*" [*1 = to a great extent, imposes huge costs; 7 = not at all, imposes no costs*]." World Economic Forum (2020). Om denna fråga utgör tillräckligt underlag för att ranka alla världens länder kan diskuteras.

³³ World Economic Forum (2020).

³⁴ World Bank (2020).

³⁵ Interpol (2020).

³⁶ European Union (2017): 10.

brottslighet till följd av den organiserade brottslighetens gränsöverskridande rörlighet.³⁷ Det framkommer även att det dödliga våldet med skjutvapen har ökat de senaste åren på såväl lokal som nationell nivå. Förekomsten av skjutvapen bedöms vara sammankopplad med narkotikabrottsligheten, som i sin tur dominerar i utsatta områden.³⁸

Efter en lång tid av minskning sedan 90-talet har det dödliga våldet ökat i Sverige sedan några år tillbaka. I en Brå-rapport från 2020 förklaras ökningen som ett resultat av det ökade dödliga våldet i den kriminella miljön. Brå definierar begreppet på följande sätt:

Med den kriminella miljön menas den vinningsdrivna miljö där personer enskilt eller tillsammans systematiskt begår brott för att tjäna pengar. Det handlar ofta om brott med kopplingar till narkotikahandel eller organiserad brottslighet. Begreppet används i bestämd form singularis för att betona att den kriminella miljön är skild från den vanliga legala miljön, snarare än att det finns olika geografiska områden eller platser som utgör kriminella miljöer...³⁹

I rapporten presenteras ökningen av det dödliga våldet i den kriminella miljön baserat på jämförelse av data från åren 2004–2007 och 2014–2017. Mellan de två datainsamlingsperioderna hade den kriminella miljön gått från att utgöra drygt 12 % av det totala dödliga våldet i Sverige, till 27 %.⁴⁰ Dödligt våld med skjutvapen i samhället i stort börjar närma sig samma användningsgrad som dödligt våld med kniv, och sett till enbart den kriminella miljön visar undersökningen att skjutvapen använts i 78 % av fallen.⁴¹ Det dödliga skjutvapenvåldet uppmärksammades även i en rapport av Brå från 2021, där det konstaterades att ökningen av dödligt skjutvapenvåld som går att finna i Sverige saknar motsvarighet i övriga Europa.⁴² Ytterligare en utveckling som saknar motstycke i Europa är det ökade användandet av handgranater i Sveriges kriminella miljö.⁴³

5.5 Samverkan

Hur hänger korruption och organiserad brottslighet ihop? Kan samverkan mellan dessa två företeelser vara viktig att beakta inom offentlig verksamhet i Sverige? Den internationella litteraturen belyser ofta ett nära samband mellan organiserad

³⁷ Polismyndigheten (2019a): 31.

³⁸ Polismyndigheten (2019a): 21. Polisens definition av utsatta områden är följande: ”Ett utsatt område är geografiskt avgränsat och karaktäriseras av en låg socioekonomisk status där de kriminella har en inverkan på lokalsamhället. Inverkan är snarare knutet till den sociala kontexten i området än de kriminellas utstuderade vilja att ta makten och kontrollera lokalsamhället. Läget anses allvarligt.” Polismyndigheten (2017b): 10.

³⁹ Brottsförebyggande rådet (2020c): 20.

⁴⁰ Ibid.: 12.

⁴¹ Ibid.: 29.

⁴² Brottsförebyggande rådet (2021): 65.

⁴³ Rostami m.fl. (2018): 15.

brottslighet och korruption. Vincenzo Ruggiero har konstaterat att korruption ”kan ses som ett framträdande kännetecken för organiserad brottslighet”⁴⁴ och Alexander Sukharenko har hävdat att ”korruption är ett av de mest effektiva medlen för kriminella grupperingar att slå vakt om och främja sina intressen.”⁴⁵ Enligt Europol använder den organiserade brottsligheten korruption ”för att infiltrera organisationer inom både den offentliga och privata sektorn, genom att förlita sig på mutor, intressekonflikter och handel med inflytande och maskopi, i syfte att främja sin kriminella verksamhet.”⁴⁶ Europol noterar att korruption används för att främja alla sorters kriminalitet men att ”förekomsten och graden av korruption förknippad med olika sorters brottslighet varierar. Vissa kriminella verksamheter använder korruption som en central del av dess modus operandi.”⁴⁷

Sambandet mellan organiserad brottslighet och korruption kan bland annat kopplas till den kriminella organisationens storlek och komplexitet; ju större och mer komplex dess verksamhet är, desto större blir dess behov av korruption i sin sociala och politiska omgivning.⁴⁸ Den kriminella verksamhetens storlek och komplexitet kan dessutom kopplas till nivån eller omfattningen av korruption inom den offentliga sektorn som eftersträvas. Buscaglia och van Dijk har identifierat fem nivåer, från sporadiska mutor och maktmissbruk av lokala tjänstepersoner till infiltration av statsledningen på sätt som påverkar lagstiftning och policy.⁴⁹ Allteftersom den organiserade brottsligheten breder ut sig förefaller risken för mer omfattande korruption att öka, samtidigt som starka institutioner och effektiv myndighetsutövning är bland de faktorer som motverkar korruption.⁵⁰

Forskning om samverkan mellan organiserad brottslighet och korruption i Sverige är relativt begränsad. Merparten av den kunskap som finns har byggts upp genom Brå:s utredningar och rapporter. De två rapporterna *Korruption i myndighets-sverige* (2014) samt *Otillåten påverkan mot myndighetspersoner* (2016) berör båda hur organiserad brottslighet kan utnyttja myndigheter med hjälp av korruption, samt varför detta är eftersträvaransvärt för aktörer inom kriminella grupperingar.

Korruption är en form av otillåten påverkan som framförallt etablerade aktörer inom den organiserade brottsligheten använder sig av för att åtnjuta fördelar. Den otillåtna påverkan kan vara av symbolisk eller instrumentell karaktär. Med symbolisk menas otillåten påverkan med syfte att vinna status och kontakter, vilket är gynnsamt för påverkarens kriminella karriär.⁵¹ Den instrumentella otillåtna påver-

⁴⁴ Ruggiero (2010): 88.

⁴⁵ Sukharenko (2004): 118.

⁴⁶ Europol (2017): 16.

⁴⁷ Ibid.

⁴⁸ Beare (1997): 158.

⁴⁹ Buscaglia & van Dijk (2003): 23–24.

⁵⁰ Center for the Study of Democracy (2010): 330–331.

⁵¹ Brottsförebyggande rådet (2014): 31–32.

kan tar fasta på vilka faktiska fördelar som kan vinnas för den kriminella verksamheten. Sådana fördelar kan vara kvalificerade råd för hur den kriminella aktören kan kringgå myndighetsarbetet, information om pågående utredningsarbeten, hjälp med att undgå eller mildra straff, eller hjälp för att undgå upptäckt av den kriminella verksamheten. Det kan även handla om utbyte av information i hämnsyfte gentemot en annan kriminell aktör, som i den meningen gynnar den påverkande aktörens egen verksamhet.⁵²

Enligt en av Sveriges radios enkätundersökningar förekom hot och påtryckningar mot tjänstepersoner i ca 150 av Sveriges kommuner under 2020.⁵³ I bland annat Södertälje kommun misstänks rättsosäkra beslut ha fattats av de anställda till följd av hot, trakasserier eller rädsla. Vidare framgår att påtryckningarna sällan polis-anmäls.⁵⁴ Det framgår inte i dessa undersökningar huruvida de påverkande aktörerna tillhört den kriminella miljön, men att det verkar finnas en tystnadskultur och tendenser till själv censurering i Sveriges kommuner gör dem sårbara inför sådana påverkansförsök.

Som nämnts ovan innefattar otillåten påverkan en rad metoder såsom trakasserier, hot, våld och skadegörelse, men även nepotism (det vill säga fördelaktiga utfall av släkt- eller vänskapsrelationer i exempelvis yrkessammanhang⁵⁵) och korruption.⁵⁶ Brå har konstaterat att, ”medan främst yngre personer inom gängmiljöer använder hot och våld föredrar aktörer inom de mindre synliga kriminella nätverken korruption.”⁵⁷ Rädsla i sig för att utsättas för otillåten påverkan anses vara en av anledningarna till själv censurering inom offentliga institutioner som kommer i kontakt med individer tillhörande organiserad brottslighet. Tjänsteutövningen kan således påverkas på ett sätt som gynnar den organiserade brottsligheten, utan att individer inom organiseringen nödvändigtvis behöver använda sitt skrämselkapital i direkt mening.⁵⁸ Vad gäller myndigheter konstaterar Brå att otillåten påverkan som leder till korruption förekommer, i synnerhet gentemot tjänstepersoner på Tullverket, Polismyndigheten, Åklagarmyndigheten samt Kriminalvården. Trots att sådana försök bedöms vara mindre förekommande i Sverige än i andra länder, är det en form av påverkan som är viktig att beakta eftersom skadorna av ett enda fall kan vara väldigt stora.⁵⁹

Sverige är, enligt både internationell och svensk forskning, relativt förskonat från korruption med utgångspunkt i organiserad brottslighet. Forskningen visar emellertid att den organiserade brottsligheten skapar förutsättningar för korruption, och att korruptionen i sin tur utgör en grogrund för utökning av kriminella

⁵² Brottsförebyggande rådet (2014): 35–41.

⁵³ Sveriges Radio (2020-11-26a).

⁵⁴ Sveriges Radio (2020-11-26b).

⁵⁵ Bergh m.fl. (2018): 63.

⁵⁶ Polismyndigheten (2017a): 11.

⁵⁷ Brottsförebyggande rådet (2014): 16. Jfr. Brottsförebyggande rådet (2009).

⁵⁸ Polismyndigheten (2019a): 28.

⁵⁹ Brottsförebyggande rådet (2016b): 121.

verksamheter. På så sätt sporrar problemen varandra; i de forum där korruption förekommer eller kan förekomma, ökar risken för en penetration av organiserad brottslighet. Således är korruption både en drivande faktor till, och en konsekvens av den organiserade brottsligheten.⁶⁰ En ökad grad organiserad brottslighet, eller en avancerande sådan, kan förväntas leda till fler påverkansförsök inom både offentlig och privat sektor. På så sätt kan tjänsteutövningen drabbas och felaktiga beslut fattas till följd av antingen rädsla eller otillbörliga erbjudanden. En ond cirkel kan skapas där både korruption och organiserad brottslighet frodas och lever av varandra.

5.6 Betydelsen av uppfattad korruption

Medan *Transparency International's CPI* bygger på undersökningar där framförallt statligt anställda, företagsledare och politiska experter är de svarande, finns det även undersökningar som enbart utgår från allmänhetens uppfattningar om korruption. Enligt en nulägesrapport från *Transparency International Sverige*, ansåg 27 % av de tillfrågade svenska medborgarna att korruptionen hade ökat mellan 2015 och 2016.⁶¹ Även SOM-institutet har undersökt svenskar syn på korruption i landet. På frågan *"Enligt din bedömning, i ungefär vilken utsträckning är följande yrkesgrupper i Sverige inblandade i någon typ av korruption?"*, där svarsalternativen är i form av en skala från 1 (inte alls) till 7 (i mycket stor utsträckning), svarade 23 % mellan 5–7 när frågan rörde offentliga tjänstemän. Gällande politiker svarade 27 % mellan 5–7. Företagare anses vara mest korrupta då 36 % svarat mellan 5-7, medan endast 8 % svarat mellan 5-7 avseende polisen.⁶² På frågan om den svarande själv blivit erbjuden en muta, svarar däremot endast 0.8 % av de offentliga tjänstemännen att så är fallet.⁶³

Diskrepansen mellan den upplevda och den uppfattade korruptionen⁶⁴ skulle kunna bero på att respondenterna inte vet vad korruption är. Det skulle också kunna bero på att givande och tagande av muta enbart utgör en del av vad korruption är. Troligtvis är det betydligt fler som erfarit favorisering eller nepotism. Detta argumenterar åtminstone Bergh et al (2018) för, och hänvisar även till en undersökning av *International Social Survey Programme* (ISSP) som gjordes 2006. I denna undersökning var det 7 % av svenskarna som svarade att de hade blivit erbjudna en muta. På frågan: *"Tror du att man får olika bemötande av offentliga tjänstemän i Sverige beroende på vilka personer man känner?"* svarade 90 % att det förmodligen eller absolut spelar roll vem man känner. Denna höga

⁶⁰ United Nations Office on Drugs and Crime (2018a).

⁶¹ Transparency International Sverige (2016a).

⁶² Bauhr m.fl. (2016): 6.

⁶³ Bauhr m.fl. (2016): 5.

⁶⁴ Upplevd korruption: något som individen varit med om personligen eller bevittnat i direkt bemärkelse. Uppfattad korruption: Till vilken grad man tror att korruption förekommer. Kan baseras på exempelvis rykten.

siffror saknade motsvarighet i övriga Skandinavien, då exempelvis 68 % i Norge och 41 % i Danmark menade att sociala kontakter spelade roll i mötet med offentliga tjänstemän.⁶⁵

I en senare undersökning av EU-kommissionen (2017) kastas ljus på uppfattningen av korruption i medlemsländerna. I faktabladet om Sverige i denna undersökning menar 37 % av respondenterna (1051 svenska medborgare) att korruptionen är utbredd i Sverige. Därtill svarar 39 % att de anser att korruptionen har ökat de senaste tre åren (2014–2017).⁶⁶

Den uppfattade korruptionen och den faktiska korruptionen går inte nödvändigtvis i linje med varandra. Agerberg (2020) pekar exempelvis på att individens svar i sådana undersökningar färgas av ens politiska preferenser, och kan således indikera på ett politiskt missnöje snarare än en uppfattning om att korruption förekommer.⁶⁷ Däremot menar andra att befolkningens uppfattning tenderar att stämma relativt överens med de mätningar som anses mer verklighetsskildrande, exempelvis de undersökningar som bygger på politisk expertis.⁶⁸

Varför är det viktigt att beakta hur befolkningen uppfattar korruptionsnivån? Detta kapitel utgår från att den uppfattade korruptionen kan vara en indikator på ett bristande förtroende gentemot offentligt anställda, statliga myndigheter eller i värsta fall demokratin. Erlingsson & Linde (2011) beskriver problematiken på följande sätt:

Oavsett om den faktiska korruptionen har ökat eller inte, är det centralt hur folk uppfattar problemets omfattning och huruvida gemene man tror att korruption är ett samhällsproblem som blir allt mer utbrett. Det ligger nämligen till på följande sätt: Folk som uppfattar politiker och/eller offentliga tjänstemän som korrupta eller partiska, tenderar också att ha mindre tillit till politiska institutioner och det politiska systemet i allmänhet. Om man tror att de personer som är tillsatta för att på ett opartiskt sätt implementera politiska beslut fattade av det politiska systemet agerar just partiskt, inverkar detta på tilliten till hela det demokratiska systemet.⁶⁹

Med ovanstående citat i åtanke är det intressant att fråga sig hur uppfattningarna om korruption skapas från första början. Medierapportering om korruption spelar en roll i detta. Pressfrihet tillhör demokratins grundvalar och utgör en stor del av den granskning som krävs för korruptionsbekämpning,⁷⁰ vilket i synnerhet stämmer väl in på Sverige givet GRECO:s kritik om brist på övriga kontrollsystem än mediernas granskning.⁷¹ På så sätt är det positivt att korruption i alla kategorier exponeras. Det skulle däremot kunna tänkas räcka med att det sker en skandal i

⁶⁵ Bergh m.fl. (2018): 63–64.

⁶⁶ European Commission (2017): 1.

⁶⁷ Agerberg (2020): 22, 4.

⁶⁸ Pellegata & Memoli (2016): 409.

⁶⁹ Erlingsson & Linde (2011): 15.

⁷⁰ Brunetti & Weder (2001): 1821.

⁷¹ Group of States against Corruption, GRECO (2019): 21, 23.

exempelvis en kommun, där ett fåtal personer är inblandade, för att folk ska övertygas om att korruption är vanligt förekommande.

I själva verket var det just det som hände efter mutbrottsskandalen i Göteborg 2010,⁷² som nådde allmänheten efter Uppdrag Gransknings avslöjande dokumentär. En undersökning som genomfördes 2010 av *Quality of Government Institute Gothenburg* (QoG-institutet) med hjälp av data från SOM-undersökningen 2010 visade att de som bodde i Göteborg uppfattade korruptionen i Sverige som mer utbredd än vad invånare i Stockholm och Malmö gjorde.⁷³ Ett lika intressant fynd från studien var att toleransnivån för korruption i form av mutor visade sig vara högre i Göteborg än övriga Sverige. Den senare upptäckten skulle kunna innebära att en uppfattningsvis hög korruption kan leda till att människor i omgivningen ökar acceptansen för korrupta handlingar och beteenden.⁷⁴ När en liknande undersökning gjordes året därpå visade det sig däremot att invånarna i Göteborg hade en lägre toleransnivå för korruption än invånarna i Stockholm och Malmö. Detta skulle kunna innebära att korruptionsskandaler höjer toleransnivån kortsiktigt men att den sjunker på sikt.⁷⁵

Ett intressant tillägg till litteraturen rörande uppfattad korruption är Holmberg och Rothsteins teoretiska ramverk om social tillit. Ramverket bygger på antagandet att individens uppfattning av hur trovärdiga offentligt anställda är reflekterar hur tillförlitlig omgivningen är generellt. Ramverket utgörs av tre slutledningar:

1. **Slutledningen från offentliga tjänstemän:** om offentliga tjänstemän i ett samhälle är kända för att vara korrupta, partiska eller opålitliga, kommer medborgarna tro att även människor som applicerar lagen i arbetet att agera i allmänhetens tjänst inte går att lita på. Baserat på detta kommer de dra slutsatsen att de flesta andra personer inte går att lita på heller.
2. **Slutledningen från människor i allmänhet:** medborgare kommer se att de flesta människorna i ett samhälle med korrupta offentliga tjänstemän måste delta i korrupta och andra oegentliga handlingar för att själva få det som de anser sig rätt att ha. De kommer därför göra slutsatsen att de flesta andra människorna inte går att lita på.
3. **Slutledningen från en själv:** individen kommer att inse att för att klara sig i ett sådant samhälle kommer han/hon att behöva använda korrupta eller klientliga metoder, och därmed göra sig själv till en opålitlig person. Detta leder till samma slutsats som i 1 och 2, nämligen att de flesta människorna inte går att lita på.⁷⁶

Antagandet är alltså att ett lågt förtroende för offentliga aktörer kan tänkas leda till lägre social tillit, vilket i sin tur gör det intressant att belysa vilka samhällsgrupper

⁷² Sveriges Radio (2013-10-18).

⁷³ Bauhr & Oscarsson (2011): 9.

⁷⁴ Bauhr & Oscarsson (2011): 12.

⁷⁵ Bauhr & Färdigh (2012), s 190–191.

⁷⁶ Holmberg & Rothstein (2020): 14–15. Egen översättning.

som utgör den låga nivån av social tillit i Sverige. Med hänvisning till SOM-institutets nationella undersökning 2018, förklarar Holmberg och Rothstein att de grupper i samhället som hyser lägst social tillit (och där trenden är nedåtgående) är de mest myndighetsberoende i samhället (t.ex. arbetslösa och sjukskrivna). Politiskt sett är det sympatisörer till Sverigedemokraterna och småpartier, samt personer utan partipolitiska preferenser som har lägst social tillit. Trots att Sveriges invånare, som nämnts tidigare i texten, har en hög social tillit i jämförelse med många länder, så utgör ovan nämnda grupper ungefär 25–30% utav Sveriges vuxna befolkning.⁷⁷

5.7 Uppfattad organiserad brottslighet

Råder liknande samband mellan uppfattad förekomst av organiserad brottslighet och förtroende gentemot samhällsinstitutioner? Som nämnts tidigare i kapitlet har det dödliga skjutvapenvåldet ökat i Sverige.⁷⁸ Denna utveckling tycks vara unik för Sverige ur ett europeiskt perspektiv.⁷⁹ Det framgår även att det blivit svårare att utreda och uppklara brott som ligger i anknytning till organiserad brottslighet i allmänhet,⁸⁰ samt i fall av dödligt våld med skjutvapen som sker i den kriminella miljön. Denna negativa utveckling av antal uppklarade fall, menar Rostami med kollegor, skulle kunna skada allmänhetens förtroende för rättsväsendet.⁸¹

Av förtroendemätningar att döma är en nedåtgående trend inte något som syns idag. Enligt Nationella Trygghetsundersökningen 2020 ligger förtroendet för rättsväsendet (polisen, åklagare, domstolen och kriminalvården) på ungefär samma nivå som föregående år (49 %).⁸² Trenden i förtroendet för myndigheterna ser i stort sett likadan ut, med stabila nivåer i ett flertal år fram till 2017 då förtroendet minskade. Efter 2017 har förtroendet ökat till föregående nivåer, med undantag för Polismyndigheten som ökat desto mer i förtroende med hela 12 procentenheter sedan 2016.⁸³ Vad minskningen i förtroende för rättsväsendet 2017 beror på är väldigt svårt att säga. Polisens ökade förtroende efter 2017 tros däremot bero på hanteringen av terrorattacken på Drottninggatan 2017.⁸⁴ Med det sagt går det inte att sätta ett likhetstecken mellan relativt stabila nivåer av förtroende och bra nivåer

⁷⁷ Holmberg & Rothstein (2020): 7.

⁷⁸ Brottsförebyggande rådet (2020c): 12.

⁷⁹ Brottsförebyggande rådet (2021): 65.

⁸⁰ Polismyndigheten (2019a): 31.

⁸¹ Rostami m.fl. (2018): 15.

⁸² Nationella trygghetsundersökningen är en undersökning med stort bortfall. NTU 2020 hade i den oviktade andelen ett bortfall på 63%. Det går därför givetvis inte att likställa resultaten ovan med en korrekt bild av hur det verkligen ser ut. Exempelvis finns det en stor risk för att några av de mest brottsutsatta grupperna i samhället är underrepresenterade i undersökningen, så som missbrukare, hemlösa och grovt kriminella. Samtidigt tenderar fler kvinnor och svenskfödda att svara i större utsträckning än män och utlandsfödda. Se Brottsförebyggande rådet (2020a): 23–28.

⁸³ Brottsförebyggande rådet (2020a): 13–14.

⁸⁴ Polismyndigheten (2019c).

av förtroende för rättsväsendet. Det är positivt att vi inte kan urskilja en negativ trend, men det är negativt att ungefär hälften av befolkningen uppskattas hysa lågt eller inget förtroende gentemot de brottsbekämpande samhällsinstitutionerna.⁸⁵

En tänkbar påverkansfaktor till allmänhetens uppfattning av fenomenets utbredning är medias framställning av nyheter relaterade till organiserad brottslighet. Det är väl känt att media spelar en stor roll när det kommer till vilka ämnen som är aktuella. Medias språkbruk och ofta sensationella framställning av grupper, fenomen eller personer som direkta hot mot samhället kan skapa reaktioner och oro hos allmänheten som inte står i proportion till verkligheten - något som inom kriminologin kallas för moralpanik.⁸⁶ Moralpanik är ett begrepp som myntades av Stanley Cohen, som tar fasta på relationen mellan medier, brott och allmänhetens syn på brottslighet.⁸⁷ Detta panikartade tillstånd kan uppstå på samtliga nivåer i samhället, men de mest effektiva aktörerna i skapandet eller drivandet av moralpanik är massmedia.⁸⁸ Moralpaniken leder i sin tur till påtryckningar gentemot politiska aktörer att agera mot de som anses bära ansvaret för problematiken.⁸⁹ Detta agerande kan exempelvis mynna ut i förslag om nya lagar eller, om en lag för att ta itu med problemet redan finns, skärpta straff.⁹⁰

Något som går att känna igen i moralpanikens effekter i Sverige är just det offentliga samtalet kring hårdare straff vad gäller den organiserade brottsligheten. En observation är att den svenska kriminalpolitiska debatten präglas av problematiken kring just organiserad brottslighet och i synnerhet yrkanden om ”hårdare tag.” Om detta är ett resultat av en moralpanik eller inte tåls att diskuteras vidare. Å ena sidan är det ständigt aktuellt ett ämne i massmedias rapportering och ett återkommande debattämne i de politiska forumen, som resulterat i nya lagar och förordningar.⁹¹ Dessutom visade SOM-undersökningen 2020 att organiserad brottslighet är det samhällsproblem gällande demokrati och säkerhet som svenskar oroar sig mest över.⁹² Detta kan betraktas som ett resultat av en av mediernas skapade eller pådrivna moralpanik. Å andra sidan är det föga förvånande att utvecklingen i Sverige i fråga om skjutvapenvåld och användandet av handgranater väcker uppmärksamhet och oro. Det svåra förefaller vara att urskilja en definitiv hysteri och

⁸⁵ Ett svarsalternativ i undersökningen var även ”vet inte.”

⁸⁶ Goode & Ben-Yehuda (2009): 90–91.

⁸⁷ Cohen (1972).

⁸⁸ Goode & Ben-Yehuda (2009): 89.

⁸⁹ Ibid.: 56.

⁹⁰ Ibid: 122.

⁹¹ De nya lagarna och förordningarna som trädde i kraft den 1 januari 2020 är: fortsatt och utbyggd försöksverksamhet med ett snabbförfarande i brottmål, ett skärpt straff för mord, ett stärkt straffrättsligt skydd för blåljusverksamhet och myndighetsutövning, stärkt straffrättsligt skydd för förtroendevalda, skärpt straff för utnyttjande av barn genom köp av sexuell handling, samt skärpta straffrättsliga sanktioner mot företag. För att läsa mer om detta, se Regeringskansliet (2019b).

Se även Regeringskansliet (2020); Regeringskansliet (2021).

⁹² Martinsson & Andersson, (2021): 21.

en omspannande konsensus kring utsträckningen av den organiserade brottslighetens förekomst. Snarare går det att betrakta det offentliga samtalet kring organiserad brottslighet som präglad av ett mer och mer polariserat samhälle, där de politiska vindarna blåser hårt. Om polarisering är en potentiell samspelande faktor i hur organiserad brottslighet uppfattas är dock en diskussion som ligger utanför ramarna för detta kapitel.

Huruvida förtroendenivåerna går hand i hand med den allmänna uppfattningen av den organiserade brottsligheten går inte att säga i nuläget. Inom ramen för arbetet med detta kapitel har det inte hittats någon undersökning av hur omfattande den organiserade brottsligheten uppfattas vara av det svenska folket. Till följd av denna avsaknad vet vi inte heller vad en individs uppfattning av organiserad brottslighet grundar sig i eller baseras på.

Medan det finns en omfattande mängd litteratur om organiserad brottslighet i allmänhet finns det alltså inte mycket att finna om uppfattningar av organiserad brottslighet. Konkreta förklaringar om vilka potentiella effekter som uppfattningar kring organiserad brottslighet kan innebära är än mer avlägset. Det som framgår av litteraturen är att förtroendenivåerna för myndigheter varierar och att förtroendet för rättsväsendet som helhet är högt från hälften av befolkningen. Varför resterande hälften inte hyser ett starkt förtroende kan bero på flera anledningar. Om uppfattningar kring organiserad brottslighet är en sådan anledning är en fråga som kvarstår.

5.8 Avslutande reflektioner

På grundval av det material som redovisats i detta kapitel kan man konstatera att korruption och organiserad brottslighet är två nära sammankopplade företeelser. Korruption gör det möjligt för kriminella grupperingar att tillskansa sig fördelar och kan, som Ruggiero noterade, ses som ”ett framträdande kännetecken för organiserad brottslighet.”⁹³ Men vad innebär detta generella konstaterande i praktiken?

Som noterats ovan är organiserad brottslighet nätverksbaserad och flexibel; kriminella gäng kan växa till större kriminella organisationer, öka i komplexitet, samarbeta eller slå sig samman med andra organisationer – eller decimeras av myndigheters insatser. Den organiserade brottslighetens behov, målsättningar och metoder – däribland dess intresse och förmåga att använda korruption – är situationsanpassade.

Studier och forskning som beaktar risken för korruption i den organiserade brottslighetens olika skepnader eller stadier är nödvändiga för att förstå vilken sorts korruptionsrisk som är förknippad med vilken sorts organiserad brottslighet. En givande ansats för att bättre förstå brottsliga processer och deras beståndsdelar är

⁹³ Ruggiero (2010): 88.

så kallad ”*crime script*” analys, brottsmanus. ”Brottsmanus” är ett sätt att organisera kunskap om ett brott eller en brottslig process genom en kronologisk redogörelse av dess beståndsdelar; det vill säga, av de beslut och handlingar som är nödvändiga för att iscensätta brottet.⁹⁴ Ansatsen ger möjlighet att bättre förstå hur olika typer av organiserad brottslighet kan eller eftersträvar att odla korruption i sina omgivningar. En lokal kriminell grupp som ägnar sig åt stöld och häleri har till exempel varken samma förutsättningar eller behov av korruption som ett transnationellt nätverk för människosmuggling. När ett brottsmanus har utformats kan detta användas som underlag för riskanalys, för att identifiera svagheter inom olika myndigheter, samt för att inrikta brottsbekämpande myndigheters preventiva insatser. Det ligger bortom detta kapitels syfte att diskutera tillämpningen av denna ansats, men en intressant översikt med fallstudier gällande kopplingen mellan organiserad brottslighet och korruption finns tillgänglig från *Australian Institute of Criminology*.⁹⁵

Det är inte bara *korruption i sig* som kan nöta på det demokratiska samhället genom att undergräva viktiga samhällsinstitutioners funktion, legitimitet och förtroendekapital. Materialet som redovisats ovan pekar även på vikten av *uppfattad korruption*; det vill säga, vad allmänheten tror om korruptionens utbredning och dess effekter. Både faktisk och uppfattad korruption återfinns som faktorer i samhällssolidaritetsens och demokratins hållbarhet, i och med att individens sociala tillit till människor generellt hänger samman med den tillit som hyses gentemot myndigheter och offentliga institutioner.⁹⁶ Det är därför av stor vikt att studera, inte bara hur faktisk korruption påverkar den sociala tilliten utan även hur uppfattningar om korruption uppstår, sprids och inverkar på samhället. Vad folk tror om samhället och sina medmänniskor påverkar hur de själva agerar. Givet samhällsutvecklingen kan det vara viktigt att ställa liknande frågor i förhållande till den organiserade brottslighetens faktiska och uppfattade utbredning:

- Till vilken grad är allmänhetens uppfattningar om den organiserade brottsligheten verklighetsbaserade? Vad är anledningarna till eventuella skillnader mellan faktisk och uppfattad organiserad brottslighet?
- Påverkar uppfattningen av den organiserade brottsligheten individens grad av social tillit, och i så fall hur?
- Kan allmänhetens uppfattning av den organiserade brottslighetens förekomst vara skadlig för samhället och demokratin? På vilket sätt?

⁹⁴ Cornish (1994): 161. Jfr. Cornish & Clarke (2006).

⁹⁵ Australian Institute of Criminology (2013): 5–6.

⁹⁶ Se kapitel 4, *infra*.

6 Konspiratoriska narrativ som våldsideologi

Hannah Pollack Sarnecki

Under de senaste åren har protestaktioner – ibland våldsamma – ägt rum runt om i världen. I Tyskland ledde protester under sommaren 2020 till ett försök att storma riksdagshuset i Berlin. I januari 2021 stormades den amerikanska kongressbyggnaden i Washington DC. Även om de demonstrationer som organiserats på olika platser har varit av olika karaktär och de drivande delvis har haft olika syften med sitt engagemang, så har de gemensamt att de triggats av konspiratoriska narrativ.¹ Dessa går ut på att en världselit, sammansvärjning eller dold makt i någon form konspirerar mot folket. I USA ansåg de demonstranter som med våld tog sig in i kongressen att de förhindrade att det amerikanska valet blev stulet av demokraterna. I flertalet länder har de protesterande hävdat att coronaviruset, de restriktioner som följt i pandemins spår samt vaccineringen mot covid-19, är del av en så kallad global elits plan för att underkua befolkningen.

I en svensk kontext har protesterna enligt arrangörerna handlat om att stå upp för vad de beskriver som sanning och frihet. Budskap om Sverige som en repressiv och genomkorrupt stat har spridits och en bild av det demokratiska samhällets totala sammanbrott målats upp.² Alternativmedicinska grupper samt aktörer som är emot eller tveksamma till alla (eller vissa) vacciner har tillsammans med radikalnationalistiska aktörer³ enats via idéer som ofta har kopplingar till gamla konspirationsteoretiska narrativ.⁴ Den rörelse som samlar vaccinkritiker har under senare år motiverat tillräckligt många människor runt om i världen att inte vaccinera sig respektive att inte använda vetenskapligt beprövad medicin, så att sjukdomar som varit utplånade under lång tid nu kommer tillbaka i vissa delar av

¹ I den här texten används termen *konspiratoriska narrativ* (eller *konspirationsteoretiska narrativ*) för att beskriva berättelser präglade av ett konspirationsteoretiskt tänkande. *Konspirationism* används för att beskriva en alternativ tolkningsmodell av verkligheten präglad av föreställningen att konspirationer existerar överallt och hänger ihop. Ibland används *konspiratoriska narrativ/konspiratoriska berättelser*, *konspirationism* samt *alternativa politiska berättelser* synonymt. Dessa begrepp skulle emellertid behöva utredas betydligt närmare. Termen *konspirationsteorier* används när det handlar om enskilda konspirationsteorier. Se avsnitt 1.2.1 för en genomgång av termerna *konspirationsteorier* och *konspirationism*.

² Författaren till denna text har sedan maj 2020 systematiskt följt de grupperingar som mobiliserat under pandemin, via alternativa medier, öppna forum på Internet och i sociala medier, samt närvarat under flertalet demonstrationer i Stockholm.

³ Detta är grupper som också överlappar med varandra.

⁴ Detta beskrivs mer ingående i rapporten Pollack Sarnecki (2021a).

världen.⁵ De grupper som menar att pandemin är överdriven eller uppdiiktad sprider inte sällan också föreställningar om att vaccin mot covid-19 är mycket farligt eller till och med dödligt.⁶

I detta kapitel undersöks konspiratoriska narrativ som fenomen och på vilket sätt dessa utmanar demokratin.⁷ Mer specifikt är intresset riktat mot relationen mellan spridningen av den här typen av narrativ och dess popularitet i breda befolkningslager, i politiken och hos extremistgrupperingar.⁸ Särskilt relevant är att närmare undersöka den roll dessa narrativ kan spela i radikaliseringsprocesser. För att närma sig den frågan krävs en förståelse för fenomenets historia och dess koppling till rasism, politik, ideologi, våld, opinionsbildning, men också för hur fenomenet hänger ihop med ett ifrågasättande av statens legitimitet och av kunskapsproducerande institutioners trovärdighet.⁹ Kapitlet fokuserar särskilt på konspiratoriska narrativ som innehåller rasism eller som påminner om rasistiska myter till formen. Syftet är att via tidigare studier uppmärksamma ett komplext fenomen som har inflytande över betydande delar av politiken runt om i värden och som påverkar den demokratiska utvecklingen, samt har nära kopplingar till politiskt våld.

För att få inblick i några av dagens mest populära konspiratoriska narrativ återges först exempel på några populära konspirationsteoretiska teman. Sedan görs en genomgång av hur fenomenet karaktäriserats inom forskningen, varpå en del av forskningsläget redogörs för. Efter det diskuteras den roll ett konspirationsteoretiskt tänkande kan spela i våldsbejakande radikalnationalistiska respektive våldsbejakande islamistiska miljöer.¹⁰ Slutligen sammanfattas några centrala punkter och förslag på framtida forskning ges.

⁵ Douglas m.fl. (2019).

⁶ Se också Qutelia (2021). En teori som sprids i dessa miljöer handlar om att Microsoft-grundaren Bill Gates antingen äger laboratoriet i Wuhan där viruset påstås ha tillverkats eller att han ägnar sig åt vaccin för att via vaccinet kunna injicera hela världens befolkning med ett kontrollerande microchip.

⁷ Eftersom den här texten delvis handlar om aktuella och just nu pågående skeenden är en del av referenserna av givna skäl till artiklar i olika nyhetsmedier.

⁸ Begrepp som extremism, terrorism och radikaliserings är inte oproblematiska och används ofta i offentliga sammanhang liksom i forskningen utan att närmare definieras. Begreppen har också skiftat mening genom historien och ändrar betydelse beroende på sammanhang. Historikern Hélène Lööw (2017: 21), har beskrivit att våldsbejakande extremism är det senast tillkomna av en lång rad olika begrepp som använts av statsmakterna för att ringa in och definiera de grupper/partier eller miljöer som historiskt ansetts utgöra ett hot mot det rådande styrelseskicket. Begreppen radikal och radikaliserings har under senare år laddats med nytt innehåll. Från att tidigare ha stått för någonting positivt och progressivt, markerar det idag att en grupp eller individ kan vara på väg att övergå till att använda våld eller terrorism (ibid). I texten använder jag ibland "radikal" och "extrem" som synonymer vilket inte är oproblematiskt, men här finns inte utrymme att utreda begreppen.

⁹ Pollack Sarnecki (2021a).

¹⁰ I den här texten används radikalislamism eller jihadistisk salafism som benämning på grupper inspirerade av eller kopplade till grupper som al-Qaida och Daesh. Islamism används för att beskriva de grupperingar som inte är våldsbejakande och som samlingsnamn för de

6.1 Några konspirationsteoretiska teman

6.1.1 Ersättning och Folkmord

Genom olika faser i historien har konspirationsteorier cirkulerat och fått fäste hos delar av befolkningen runt om i världen. Inte sällan har de varit nära länkade till rasism och grova våldsdåd. Under senare år har flera terrordåd utförts av personer vars världsbilder varit präglade av ett konspirationsteoretiskt tänkande. Brenton Tarrant mördade år 2019 femtioen personer och skadade ytterligare ett fyrtiotal när han öppnade eld mot två olika moskéer i Christchurch, Nya Zeeland. Inspirerad av Tarrants dåd, mördade Patrick Crusius bara några månader senare tjugotvå personer på en stormarknad i El Paso i Texas, USA. Tarrants mål var att mörda så många muslimer som möjligt medan Crusius mål var att mörda så många latin-amerikaner som möjligt.¹¹ Tarrant respektive Crusius lämnade politiska manifest bakom sig i vilka konspiratoriska föreställningar om *The Great Replacement* eller den Stora Ersättningen är framträdande. Teorierna om den Stora Ersättningen kretsar kring föreställningar om att den europeiska (vita) befolkningen är på väg att förgöras och ersättas av immigranter, minoritetsgrupper och människor som inte är vita. I svenska radikalnationalistiska sammanhang – men också i andra politiska kontexter – vävs dessa konspiratoriska undergångsnarrativ ofta samman med bilden av Sverige där gängkriminalitet, skjutningar och våldtäkter påstås vara en direkt konsekvens av massinvandring. Detta är idéer som också har spridits i samband med protesterna i Sverige mot pandemirestriktioner, som beskrivs ovan.¹²

Konspiratoriska narrativ om att den europeiska vita befolkningen håller på att ersättas av immigranter och icke-vita är inte ny. Författaren Jean Raspail beskrev exempelvis i boken *The Camp of the Saints* från år 1973 hur massimmigration förgör den västerländska civilisationen. Till synes inspirerad av bland annat Raspail skrev historikern Renaud Camus år 2011 boken *Le Grand Remplacement*¹³ (Den Stora Ersättningen) i vilken han utvecklar föreställningen att vita kristna européer är på väg att bytas ut av icke-européer – särskilt av muslimer – till följd av massinvandring. En annan person som dessa idéer kan härledas till är den

våldsbejakande respektive inte våldsbejakande grupperingar. Termerna radikalnationalism, ultranationalism och högerextremism används omväxlande som samlingsnamn för radikalnationalistiska, vit-maktmiljöer och rasideologiska grupperingar. Inom dessa miljöer finns så väl våldsbejakande grupperingar och individer och sådana som inte är det. När jag syftar på våldsbejakande grupperingar skriver jag ut våldsbejakande, annars syftar jag på de bredare miljöerna. Flera av de individer som begått terrordåd under de senaste åren har dock befunnit sig i utkanterna av extremistmiljöerna och inte minst detta tydliggör att användningen av begreppet våldsbejakande kan vara problematiskt. Detta behöver utredas närmare, dock finns inte utrymme för en begreppsdiskussion här.

¹¹ Pollack Sarnecki (2021a).

¹² Ibid.

¹³ Camus (2011).

brittiske politikern Enoch Powell som år 1968 höll ett inflytelserikt tal¹⁴ där han hävdade att massmigration utgjorde ett stort och våldsamt hot mot vita människor.¹⁵

Idéhistorikern Stéphane Bruchfeld beskriver hur dagens idéer om den Stora Ersättningen och farhågorna om den vita rasens undergång utgör direkta paralleller till 1930- och 1940- talets nationalsocialistiska föreställningsvärld, då judar sågs som ansvariga för den vita rasens påstådda tillintetgörelse.¹⁶ I många av dagens konspirationsteoretiska varianter som bygger på idéerna om den Stora Ersättningen påstås judar planera internationell migration av muslimer och icke-vita till Europa med syftet att tillintetgöra den vita rasen eller den europeiska kulturen, medan muslimer ofta anklagas för att demografiskt ockupera västerländska samhällen, inte minst genom att föda många barn.¹⁷

Föreställningarna om att muslimer är på väg att ockupera Europa återfinns också i Eurabiamyten, vars välkända förespråkare är författaren Gisele Littman som publicerat ett antal böcker på temat.¹⁸ Böckerna beskriver hur Europa kommer att islamiseras och förslavas av muslimsk massinvandring och så småningom bli ett kalifat med sharialagar. Detta kommer enligt författaren att få som konsekvens att den europeiska demokratin och den västerländska civilisationen krossas.¹⁹

Narrativen om den Stora Ersättningen har blivit populära i många radikalnationalistiska, antimuslimska och antisemitiska sammanhang. Förutom de gärningspersoner som nämns ovan, är ytterligare en person som präglats av Littmans teorier om Eurabia massmördaren Anders Behring Breivik, som år 2011 mördade 77 personer i Norge. I det manifest han skrev innan dåden framkommer att han tagit stort intryck av Littmans idéer.²⁰ Den här typen av anti-muslimska konspiration-narrativ utgör också kärnan i den radikalnationalistiska rörelse som kallas *Counterjihad* – kontrajihadism – och som växte fram under 2000-talet (och som Breivik sade sig vara inspirerad av). Detta är en transnationell antimuslimsk rörelse som menar att alla muslimer utgör ett hot mot den västerländska civilisationens existens och som framställer religionen islam som en totalitär politisk ideologi i färd med att utkämpa ett krig mot västvärlden.²¹ Även om teorierna om

¹⁴ Powells tal – vanligtvis benämnt ”*Rivers and Blood*” – finns tillgängligt på:

<https://www.telegraph.co.uk/news/0/enoch-powells-rivers-blood-speech/>. Hämtad 3 januari 2020

¹⁵ Se också Pollack Sarnecki (2021a).

¹⁶ Bruchfeld (2019).

¹⁷ Ibid. Den här påstådda planen går också under namnet Coudenrove-Kalergi-Planen.

¹⁸ Littmans böcker *Eurabia: The Euro-Arab Axis* (2005) och *Europe, Globalisation and the Coming of the Universal Caliphate* (2011) utgår bägge ifrån dessa föreställningar.

¹⁹ Littman (2005); Saunder (2012). En annan som bidragit till de här konspiratoriska narrativen är författaren Bruce Bawer (2006) som likt Littman har publicerat en bok om hur Europa degenererat och låtit de ”muslimska massorna” svämma över Europa.

²⁰ Se Mulhall (2017). Den person Breivik refererar till mest i sitt manifest är den norske bloggaren och islamofoben ”Fjordman” eller Peder Jensen (se t.ex. Bangstad 2014).

²¹ Mulhall (2017).

muslimers påstådda ockupationsprocess av västerländska samhällen har avfärdats av många forskare och skribenter, har ett antal aktivister och politiker i såväl Europa som i USA fortsatt propagerat för dessa idéer.

Teorierna om den Stora Ersättningen överlappar med de teorier som systematiskt propageras för i våldsbejakande radikalnationalistiska miljöer om att det pågår ett folk mord på vita.²² Dessa föreställningar hänger ihop med idén i de här kretsarna om ett stundande raskrig, ett krig som betraktas som positivt och nödvändigt för att den vita rasen ska kunna segra och en ny samhällsordning ta plats. I så väl Tarrants som Crusius politiska manifest framgår att de var präglade av föreställningarna om ett hot mot den europiska befolkningen och den vita rasen, och att de därmed betraktade sina våldsdåd som ett sätt att säkra den vita rasens överlevnad.²³ Dessa föreställningar hänger i sin tur samman med klassiskt fascistiska idéer om att det moderna samhället är degenererat och på väg att kollapsa – eller *behöver* kollapsa. Att begå våldsdåd uppmuntras i delar av de våldsbejakande radikalnationalistiska miljöerna eftersom detta betraktas som ett sätt att skapa splittring och kaos. Förhoppningen är att på så vis påskynda raskriget och därmed också den samhällskollaps som ska bana väg för en ny renare och vitare värld.²⁴

Idén om att vita är hotade av immigranter, minoritetsgrupper och icke-vita går alltså mycket långt tillbaka i tiden. Det är emellertid tydligt att våldspotentialen i föreställningarna om ett befolkningsutbyte och ett folk mord på vita fortsatt är stor. Som beskrivits har flera grova våldsdåd ägt rum som på ett eller annat sätt har motiverats med självförsvar mot detta påstådda hot.²⁵ Ytterligare ett exempel på en person formad av den här typen av världsåskådning är Robert Bowers som år 2018 sköt elva personer och skadade sex personer i en synagoga i Pittsburgh, USA. Precis innan dådet anklagade han en judisk ideell organisation som hjälper immigranter för att ligga bakom en ”invasion av mördare” till USA.²⁶

6.1.2 New World Order och Kulturmarxismen

Narrativen om den Stora Ersättningen och om vilka som påstås ligga bakom påminner om flera andra teorier som handlar om att världen styrs av en hemlig sammansvärjning bestående av en grupp som gynnar sina egna intressen, manipulerar regeringarna, förslavar människorna – och har en agenda som går ut på att förgöra den västerländska och kristna kulturen. Ett exempel på en sådan som har sina rötter i 1400-talet och som sedan 1700-talet har förekommit i mängder av konspiratoriska narrativ är den om *Illuminati*. Teorierna om illuminati hävdar att det existerar en hemlig sammansvärjning bestående av en inflytelserik – ofta judisk elit – som vill kontrollera världen och förgöra kristendomen. Illuminati påminner

²² Se exempelvis Nordiska Motståndsrörelsen (2017).

²³ Tarrant (2019); Crusius (2019).

²⁴ Pollack Sarnecki (2021a).

²⁵ Se Bruchfeld (2019).

²⁶ Detta publicerade han på den radikalnationalistiska digitala plattformen Gab (se Roose 2018).

om konspirationerna som kretsar kring *the Deep State*, eller den djupa staten. Teorierna om den djupa staten (som kommer att beskrivas ytterligare nedan), inriktar sig på existensen av en stat i staten eller en skuggregering som styr över nationen. Dessa idéer ligger i linje med konspirationsteorierna om *New World Order*, som existerar i olika varianter och går ut på att en hemlig elit vill etablera en ny världsordning.

De föreställningar som beskrivs ovan överlappar på många sätt med konspirationsteorierna om "kulturmarxismen" som gör gällande att liten grupp marxister har tagit över centrala västerländska institutioner med syftet att krossa den västerländska, kristna civilisationen.²⁷ John Timothy Earnest, den man som år 2019 sköt mot en synagoga i Poway i Kalifornien, USA och dödade en kvinna är en av alla dem som förefaller ha varit präglad av teorier om kulturmarxismen.²⁸ Även Breivik omfamnade kulturmarxismen *tillsammans* med myten om Eurabia. I sitt politiska manifest återkommer Breivik ständigt till kulturmarxismen som han menar är den stora fienden och som han kopplar ihop med multikulturalism och politisk korrekthet.²⁹

Teorierna om kulturmarxismen är precis som andra konspiratoriska narrativ mycket flexibla och det finns en variation i innehållet i de olika versionerna även om kärnan består. Teorierna har utvecklats ur en förvrängning av de ansatser som kom ifrån Frankfurtskolan, eller ur den breda akademiska ansats som kallas kritisk teori.³⁰ Frankfurtskolan grundades i början av 1920-talet i Tyskland och var en akademisk inriktning som inkluderade ett antal forskare och filosofer varav många hade judisk bakgrund och tvingades fly Europa under 1930-talet när nazisterna kom till makten.³¹ Flera av dem hamnade i New York, USA och började arbeta på Colombia University. Trots att det rör sig om en mycket liten grupp filosofer som aldrig haft det inflytande som framhålls av de som sprider de här föreställningarna, påstås de genom sina akademiska positioner och via exempelvis medier och underhållningsindustrin ha marknadsfört vad som i sammanhanget beskrivs som subversiva idéer om bland annat mångfald, feminism och antirasism, vilket enligt teorierna om kulturmarxismen påstås ha lett till att de fördärvat USA:s och hela västvärldens kultur.³²

Bland annat har de amerikanska högernationalistiska ideologerna och skribenterna Paul Weyrich och William S. Lind varit centrala för spridningen och populariserandet av föreställningarna om kulturmarxismen.³³ Sedan slutet av 1990-talet

²⁷ Se t.ex. Busbridge m.fl. (2020).

²⁸ Rosenberg (2019).

²⁹ Se Jamin (2014).

³⁰ Berkowitz (2003).

³¹ Se t.ex. Braune (2019). Några av de mest kända är filosofen Max Horkheimer, filosofen och sociologen Theodor Adorno samt filosofen och litteraturkritikern Walter Benjamin.

³² Braune (2019); Finnsjö (2020).

³³ Se Berkowitz (2003; Mirrlees (2018).

har de propagerat för kulturmarxismen som en ideologi centrerad kring politisk korrekthet och multikulturalism.³⁴ Kulturmarxisterna har enligt teorierna i generation efter generation infiltrerat centrala samhällsliga institutioner med syftet att ”inifrån” förgöra kristna traditioner och värderingar. Slutmålet är att underminera hela den kristna (vita) civilisationen genom bland annat en frigjord syn på sexualitet, icke-traditionella värderingar kopplade till familjen – och via immigration och globalisering.³⁵

I olika tolkningar av teorierna pekas olika grupper ut som det största hotet – det kan vara liberala, judar, muslimer, latinamerikaner, kvinnor, feminister, hbtq-personer eller andra (eller alla samtidigt). I Breiviks fall var det inte minst unga socialdemokrater – särskilt kvinnliga sådana – som han såg som kulturmarxister och förrädare därför att de enligt honom är ansvariga för en invasion av muslimer till Europa.³⁶ Teorierna om kulturmarxismen har fått fäste bland många högerpopulistiska partier och politiker i såväl Europa som USA och Australien och tycks enligt den forskning som finns på området att bli allt mer vanlig i många olika grupper.³⁷

6.1.3 Den djupa staten och Q’Anon

Teorier om den så kallade djupa staten förekommer sedan länge i radikalnationalistiska miljöer, men existerar också i andra grupperingar. Ofta handlar dessa föreställningar idag i en eller annan form om att det demokratiska politiska systemet är falskt. I själva verket styr en liten men mäktig grupp över alla centrala samhällsliga institutioner. Politiker, myndigheter, mittfårans medier och forskare betraktas i linje med dessa idéer som köpta och korrupta och påstås agera på order av den dolda makten – den ”riktiga” makten.

Exempel på nyare konspirationsteorier som knyter an till teorierna om den djupa staten, rymms under *Q’Anon*. Ett fenomen som kanske bäst kan beskrivas som en

³⁴ Ibid. Den amerikanska konspirationsteoretikern och kultledaren Lyndon LaRouche förefaller ha varit en av de första att formulera den samtida radikalnationalistiska idén om kulturmarxismen (se Finnsjö 2010). Även högnationalister som Pat Buchanan och kända antisemiter som David Irving och Kevin Macdonald har varit drivande i att sprida dessa idéer (se t.ex. Braune 2019). Andra personer som populariserat föreställningen om kulturmarxisterna inte minst via den amerikanska konservativa TV-kanalen *Fox News* och den radikalnationalistiska plattformen *Breitbart News* är journalisten Andrew Breitbart och Steven Bannon, den sistnämnda USA:s före detta president Trumps kampanjchef och tidigare rådgivare (ibid).

³⁵ Se t.ex. Mirrlees (2018). Konspirationsteorierna om kulturmarxismen ligger mycket nära nazisternas idéer och propaganda om ”kulturbolsjevismen” som gick ut på att inte minst Frankfurtskolan via socialism, kommunism och ”modern kultur” hade för avsikt att ta över världen och fördärva den ”ariska kulturen”

³⁶ Bangstad (2014).

³⁷ Se Busbridge m.fl. (2020). Inte sällan används ”kulturmarxister” och ”globalister” som synonymer i konspiratoriska sammanhang.

rörelse som samlar ett antal olika konspiratoriska föreställningar. Den mest centrala handlar i en amerikansk kontext om ett hemligt och mäktigt satanistiskt pedofilsällskap (en kabal) som bildat en stat i staten – den djupa staten – bestående bland annat av Hollywood-kändisar och demokrater.³⁸ Dessa dricker barns blod och är på väg att ta över världen och den enda som kan rädda världen är USA:s före detta president Donald Trump. Q’Anon startade med en användare på internetforumet 4chan och sedan 8chan (och så småningom också på andra forum) som under namnet Q insinuerade att han arbetade för den amerikanska underrättelsetjänsten. Denne Q, vars identitet fortfarande är oklar, menade att Trump rekryterats av militären för att bli vald till president, och att han därmed är utvald för att bekämpa den djupa staten. Q’Anons föreställningsvärld sammanbinder ultranationalism och illvilja mot demokrater med mycket gamla antisemitiska myter om judar som barnamördare.³⁹ Teorierna om Q’Anon existerade under en period framförallt i en amerikansk kontext, där även vissa republikanska politiker visat sitt stöd för teorierna, vilket i någon mån bidragit till att ge dessa föreställningar legitimitet.⁴⁰

De konspiratoriska narrativ som ryms inom Q’Anon utgör exempel på hur de som producerar och sprider den här typen av teorier ofta intresserar sig för det som är aktuellt och för samtida fenomen, samtidigt som förklaringarna hämtas långt tillbaka i tiden. Gamla myter anpassas till nya teman – men också till den lokala kontext i vilken de förekommer. I vissa sammanhang som exempelvis i Storbritannien har förespråkare för Q’Anon varit mycket aktiva i protester mot pedofili,⁴¹ och även i Sverige har exempelvis plakat med referenser till Q’Anon syns under vissa av de protester som organiserats i relation till pandemin.⁴² Även personer som anslutit sig till den rörelse som samlar vaccinkritiker sprider idéer relaterade till den djupa staten och Q’Anon.⁴³

År 2019 klassades Q’Anon av FBI i USA som ett potentiellt inhemskt terrorhot.⁴⁴ Bland de individer som stormade den amerikanska kongressen i januari 2021 fanns

³⁸ Den här teorin påminner mycket om konspirationsteorin om *pizza gate* som kretsade kring att bland andra den amerikanska politikern Hillary Clinton hade en anknytning till en påstådd pedofilring som hade sin bas på en pizzeria i Washington, USA.

³⁹ Det är tydligt att Q’Anon hämtar näring ifrån gamla antisemitiska konspirationsteorier, myter om judar som barnamördare och bloddrickande går mycket långt tillbaka i historien, under nazisternas styre i Tyskland var denna propaganda ett återkommande inslag i nazistiska veckotidningar.

⁴⁰ Se t.ex. Steck mfl., (2020).

⁴¹ *Freedom for the Children* (FFTC) är ett exempel på en (än så länge) liten internationell organisation som startade i juni 2020 i USA och som samlar ett brett spektrum av konspirationsteoretiskt tänkande. Övergripande fokuserar organisationen på att ”rädda barn” men här finns många anhängare av Q’Anon (se Lawrence, 2020).

⁴² Se Pollack Sarnecki (2021a).

⁴³ Se McIntyre (2020). Parollen för de protester som arrangerades mot Corona-restriktioner i Stockholm i mars i år och som samtidigt tog plats på många andra ställen runt omkring i Europa var ”WeWillAllBeThere” vilket påminner om den slogan som Q’Anons förespråkare använder sig av ”WhereWeGoOneWeGoAll” (WWG1WGA).

⁴⁴ Se t.ex. Miller m.fl., (2020).

bland annat ett antal folkvalda politiker, fascistiska milisgrupperingar och radikalnationalistiska organisationer – samt Q'Anon anhängare.⁴⁵ Förespråkare för Q'Anon var framträdande både vad gäller att uppmuntra till våld innan och under protesterna, och ett antal tongivande personer som tog sig in i kongressbyggnaden har visat sig vara hängivna teorierna om Q'Anon.⁴⁶

Andra nyare konspirationsteoretiska varianter är de som kretsar kring vad som kalls *the Great Reset* eller den Stora Omstarten. Dessa har fått stor spridning på internet och på sociala medier⁴⁷, men även propagerats för under de protester som organiserats runt om i världen under pandemin, och så också i Sverige.⁴⁸ Förespråkarna för teorierna om *The Great Reset* hävdar ofta att coronaviruset och alla de restriktioner som följt i dess spår är del av en strategi som går ut på att underkua befolkningen och beröva dem deras grundläggande fri- och rättigheter med syftet att förändra hela världsordningen i grunden.⁴⁹ Pandemin anses i linje med detta narrativ vara en förevändning för världens regeringar, mittfårans medier och för bankväsendet att skapa en totalitär global regim på bekostnad av vanligt folk, och en förevändning för att införa skadlig politik på en rad olika områden.⁵⁰ Idéerna som förknippas med *the Great Reset* började florerat under sommaren år 2020 efter att man under *The World Economic Forum*, den stora icke-statliga organisation som har möten varje år i Davos, framförde initiativet *The Great Reset* som gick ut på att man i spåren efter pandemin skulle försöka minska global ojämlikhet och utöka miljömässigt hållbara strategier för detta. Innehållet i initiativet har sedan omtolkats och används som ”bevis” för att en global diktatur är på väg att installeras.⁵¹ Även filmer som handlar om att coronapandemin är en iscensatt plan – en ”plandemi” – som en så kallad global elit ligger bakom, har fått stor spridning på nätet och i sociala medier.⁵²

Många av de föreställningar som beskrivits i texten hittills i form av olika konspirationsteoretiska varianter handlar om att en liten mäktig grupp, ofta kallade globalister eller refererade till som en finanselit eller New World Order antingen

⁴⁵ Se t.ex. Barry, McIntire & Rosenberg (2021).

⁴⁶ Wamsley (2021). Bland de individer som stormade den amerikanska kongressen fanns bland annat ett antal folkvalda politiker, fascistiska milisgrupperingar och radikalnationalistiska organisationer och alltså ett stort antal Q'Anon anhängare (se t.ex. Barry, McIntire och Rosenberg 2021).

⁴⁷ Den här teorin och referenser till den sprids på sociala medier från plattformar som Youtube, Twitter och Parler till plattformar som Telegram och Gab (se ADL, 2020). Ett av alla exempel på hur detta kan se ut är en av de videos som sprids ifrån den amerikanska radikalnationalisten Alex Jones plattform Infowars, se <https://banned.video/watch?id=60487a1e2b8053843762834>

⁴⁸ Pollack Sarnecki (2021a).

⁴⁹ Ibid. Se också t.ex. ADL (2020).

⁵⁰ Sedan skrevs boken *Covid-19: The Great Reset* (2020) av Malleret & Schwab (den senare grundaren till *The World Economic Forum*) på samma tema, en bok och titel som av konspirationsteoretikerna påstår vara ytterligare bevis på den plan som nu under Coronapandemin sätts i verket.

⁵¹ Pollack Sarnecki (2021a).

⁵² Se t.ex. Shepherd (2021).

redan har tagit över centrala samhälleliga institutioner eller är på väg att göra det. Detta är föreställningar som ofta har kopplingar till antisemitiska konspirationsnarrativ och som är mycket vanliga i våldsbejakande radikalnationalistiska miljöer, men som tycks bli allt mer rumsrena i andra grupper.⁵³

6.2 Från extremt till mittfåran?

Flera forskare kopplar samman spridningen av konspiratoriska narrativ med den högerpopulistiska⁵⁴ våg som svept över världen under de senaste åren, inte minst eftersom det tycks vara så att radikalnationalistiska partier har följare som är särskilt benägna att omfamna den här typen av föreställningar.⁵⁵ Högerpopulistiska partier styr länder som Ungern, Polen och Slovenien för att nämna några exempel, men även på platser där högerpopulistiska partier inte idag sitter vid makten, har konspiratoriska narrativ i någon mån format eller påverkat den politiska agendan, ett exempel är Brexit i Storbritannien, ett annat de diskussioner som förs om flyktingar i Sverige och Tyskland.⁵⁶ I de här debatterna har konspirationsteoretiska berättelser spelat en stor roll. Vidare använder sig politiker som USA:s Donald Trump, Ungerns Victor Orbán och Frankrikes Marine Le Pen ofta av en konspirationsteoretisk retorik.

I länder som Ungern sprids konspirationsteorier om den judiske finansmannen och filantropen George Soros som anklagas för att vara ute efter världsherravälde och för att vilja förgöra väst med mångkultur. Föreställningar om Soros, eller om en elit bestående av så kallade globalister eller kulturmarxister⁵⁷ som är på väg att ta över viktiga institutioner i väst samt om en pågående påstådd ”islamisering”, sprids också i vissa sammanhang inom radikalnationalistiska kretsar i den svenska politiken.

Ett antal forskare menar att de konspiratoriska narrativens popularitet utanför marginaliserade miljöer utgör ett hot mot den framtida politiska utvecklingen.⁵⁸ Den här typen av narrativ kan urholka demokratin genom att angripa och under-

⁵³ Se Pollack Sarnecki, Sahlström & Shannon (kommande, 2022). Ett konspirationstänkande tycks också florerat i vissa kretsar där man anklagat den svenska regeringen och Folkhälsomyndigheten för att bedriva ett folkmord på Sveriges äldre (se Begg, 2020).

⁵⁴ Användningen av högerpopulism har blivit kritiserad eftersom likhetstecken görs mellan grupper som skiljer sig på många sätt. I den här texten finns dock inte utrymme att diskutera detta närmare. *Högerpopulism* används här för att prata om politiska partier, politiker och anhängare av dessa som utgår ifrån en radikalnationalistisk ideologi. Detta är dock begrepp som skulle behöva redas ut betydligt mer noggrant.

⁵⁵ Se t.ex., Bergmann & Butter (2020); Busbridge m.fl. (2010).

⁵⁶ Bergmann & Butter (2020).

⁵⁷ Ett annan vanligt kodord för en judisk världskonspiration är namnet ”Rothschild”. Detta är namnet på en känd bankfamilj som i århundraden använts i antijudisk propaganda som en symbol för judisk makt och en global sammansvärjning (se t.ex. SKMA, 2014).

⁵⁸ Se t.ex. Barkun (2016).

gräva såväl minoritetsgrupper och politiska partier, som forskare och kunskapsproducerande institutioner.⁵⁹ Under senare år har forskare börjat studera effekterna av spridningen av konspirationsteoretiska berättelser, men fortfarande behövs fler studier som belyser hur relationen mellan konspiratoriska narrativ i radikala kretsar respektive mer etablerade sammanhang ser ut, och vilka effekter en normalisering av konspiratoriska narrativ kan få för olika grupper i samhället, och för samhället stort.

6.2.1 Allt är planerat, inget händer av en slump – och allt hänger ihop

Fenomenet konspirationsteorier är inte helt enkelt att definiera. Teorier av det slaget har antagit olika skepnader i olika tider, på olika platser och i olika sammanhang – och fortsätter att utvecklas på oväntade sätt hela tiden.⁶⁰ Konspirationsteorier och den betydelse de har för människor varierar ofta beroende på lokal kontext, samtidigt fyller de många gånger liknande psykologiska och sociala funktioner för människor och samhällen.⁶¹ Många gånger är konspirationsteorier också uppbyggda på liknande sätt, ofta handlar de om att en historisk eller politisk händelse (eller flera olika händelser) påstås ha inträffat som en konsekvens av en noga uträknad plan, genomförd av en mindre grupp individer med mycket makt.

Historikern J.M. Roberts anser att även om innehållet kan variera, så utgår konspirationsteorier ifrån samma kärna; det finns en hemlig kraft som opererar bakom det som utåt målas upp som om det vore vad som egentligen pågår politiskt.⁶² Geoffrey Cubitt som också är historiker, menar att konspirationsteorier är ett sätt att försöka förklara både pågående händelser och historiska skeenden.⁶³ Det som karaktäriserar konspirationsteorier är enligt honom utgångspunkten att allt är planerat och att inget händer av en slump.⁶⁴ En annan central komponent är att konspirationerna pågår i hemlighet – och inte avslöjas ens efter att konspiratörernas mål har uppnåtts.⁶⁵ Cubitt hävdar vidare att konspirationsteorier delar in världen i två läger, till det ena hör de elaka konspiratörerna och till de andra de oskyldiga offren för sammansvärjningen.⁶⁶

Statsvetaren Michael Barkun gör gällande att det som kännetecknar konspirationsteorier är premissen att 1) inget händer av en slump, 2) ingenting är som det verkar och 3) allt hänger ihop.⁶⁷ Barkun gör också skillnad på tre olika grupper eller

⁵⁹ Rosenblum & Muirhead (2019).

⁶⁰ Hristov m.fl. (2020).

⁶¹ Ibid.

⁶² Roberts (1974): 29–30.

⁶³ Cubitt (1993).

⁶⁴ Ibid.

⁶⁵ Ibid.

⁶⁶ Ibid.

⁶⁷ Barkun (2013): 3–4.

nivåer av konspirationsteorier, även om inga vattentäta skott finns mellan dessa. Den första är *händelsekonspirationer*, detta är konspirationer som cirkulerar kring en enda händelse. Den andra är *systemkonspirationer*, här kopplas händelser och teorier ihop för att visa att en och samma grupp driver ett större maktspel. Den tredje benämner han *superkonspirationer*, detta är snarare en analys av världsordningen som förklarar hur allt hänger ihop. Alla institutioner, medier och större händelser betraktas som en del av den hemliga sammansvärjningen – och allt sammankopplas i ett hierarkiskt system som förklarar hur hela världen domineras.

Många forskare är överens om att konspirationsteorier inte är ett begrepp som tillräckligt väl fångar in fenomenet. Dels handlar det sällan om en teori och dels rör det sig ofta om en tolkningsmodell av verkligheten, om en alternativ politisk berättelse om verkligheten. Ofta skiljer man i forskningen mellan konspirationism och konspirationsteorier. Konspirationism används för att beskriva en världsåskådning inom vilken konspirationer som hänger ihop med varandra existerar överallt och förklarar hur olika skeenden utvecklas.⁶⁸ Konspirationism kan sammanfattas som tron på att världen styrs genom konspirationer, eller som en alternativ politisk berättelse av hur världen fungerar och hänger ihop. Statsvetarna Nancy Rosenblum och Russell Muirhead menar att det *nya* med konspirationismen idag är att de helt saknar teori.⁶⁹ En ny konspirationism har vuxit fram, som till skillnad ifrån tidigare inte kräver bevis, mönster eller närmare granskning av påstådda mörkläggningar eller dolda fakta. Den nya konspirationismen bygger istället på upprepandet av lögnen och mantrat ”många säger att...”. Detta sätt att prata på, associerar forskarna med USA:s före detta president Donald Trump. Konspirationism menar de, är inte längre ett marginaliserat fenomen, utan existerar idag mitt i politikens hjärta.

6.2.2 Anekdotisk bevisföring

Ytterligare en aspekt av definitionsproblematiken, har att göra med att konspirationer verkligen har ägt rum. Det vill säga att en liten grupp konspirerar i det dolda och försökt att dölja sina spår (ett känt exempel är Watergate-skandalen). Socialpsykologen Jovan Byford menar dock att det finns stora skillnader mellan riktiga konspirationer och konspirationsteorier, även om konspirationsteoretikerna vill få det att framstå som om gränserna är luddiga eller icke-existerande.⁷⁰ En stor skillnad är enligt forskaren att riktiga konspirationer involverar många olika aktörer som har olika intressen och mål. Centralt är också enligt Byford att de

⁶⁸ Se Mintz (1985).

⁶⁹ Rosenblum & Muirhead (2019).

⁷⁰ Byford (2020).

riktiga konspirationerna sällan faller ut enligt planen – i verkligheten är det omöjligt att dölja alla spår eller att kontrollera alla aktörer så att de agerar exakt enligt plan.⁷¹

Konspirationsteorier handlar om att hitta en överbryggande förklaring till *allt*, och konspirationsteoretiker är inte intresserade av människors olika och motstridiga intressen och mål. Konspirationsteoriernas grundläggande premisser är skrivna i sten. Allt som motsäger teorin – alla bevis emot konspirationen – betraktas endast som bevis på hur listig sammansvärjningen bakom konspirationen är, och på konspiratörernas förmåga att dölja sin komplott (ibid).⁷² Konspirationsteoretikerna är alltså inte intresserade av riktig evidens, eller av att på ett adekvat sätt testa sina hypoteser.⁷³ För att bekräfta att en konspirationsteori stämmer, använder sig konspirationsteoretiker istället ofta av anekdotisk bevisföring. Det vill säga att de hänvisar till enstaka fall, eller till personliga erfarenheter och upplevelser, vilket ofta kombineras med grova generaliseringar om en viss grupp människor. Ett exempel på detta skulle kunna vara påståendet att ”eftersom terrordåd har begåtts av muslimer så är alla muslimer potentiellt våldsamma”. Filosofen Quassim Cassam menar att det som skiljer ”vanliga” teorier om konspirationer ifrån ”konspirationsteorier”, är att det senare alltid är en form av propaganda vars funktion är att marknadsföra en politisk agenda.⁷⁴ Cassam skiljer också mellan dem som producerar konspirationsteorier och dem som konsumerar teorierna. Producenterna uppfinnar teorierna ofta med syftet att sprida dem till så många som möjligt, medan konsumenterna köper och möjligen också tror på dem.⁷⁵

Konspirationsteorier kan ibland bygga på korn av sanning, fakta som med hjälp av anekdotisk bevisföring och grova generaliseringar expanderas till en slags teoretisk konstruktion, som exempelvis ”det fanns judar som var bolsjeviker, alltså bär judarna skulden för kommunismen”. Ett uns av sanning manipuleras och förvrängs för att tjäna ett visst syfte, oftast för att markera en skillnad mellan oss och dem, eller för att peka ut en viss grupp som De Onda. Inte alla konspirationsteorier innehåller rasism eller påminner om rasistiska myter till formen – men det är som nämnts på den typen av konspirationsteorier den här texten fokuserar. Gränsen mellan vad som kanske kan beskrivas som slentrianmässig rasism och en konspirationsteori, är emellertid inte alltid självklar. Här är utgångspunkten att konspirationsteorier ofta är en form av mer – i brist på bättre term – raffinerad rasism. För vissa syften, som exempelvis för att bedriva en viss politik med målet att inkludera vissa och exkludera andra, eller för att försöka göra sig av med vissa kategorier människor, tycks det vara mer effektivt att använda sig av utstuderade,

⁷¹ Ibid.

⁷² Ibid.

⁷³ Ibid.

⁷⁴ Cassam (2020).

⁷⁵ Ibid.

sammanhängande och övergripande berättelser som kan förstärka den slentrianmässiga rasismen – och detta är någonting konspirationsteoretiska berättelser kan erbjuda.

6.3 Har konspirationsteorier alltid funnits?

Idag är forskningen om konspirationsteorier omfattande och spänner över många olika discipliner. Beroende på ämnestradition har fenomenet angripits på olika sätt, i den här texten redogörs endast för en liten del forskningen på området.

Har konspirationsteorier alltid funnits? En del historiker hävdar att så givetvis är fallet, medan andra lutar åt att konspirationsteorier som vi känner dem idag, uppstod någon gång i samband med upplysningstiden.⁷⁶ Oavsett hur man förhåller sig till detta, är forskarna överens om att konspirationsteorier är ett fenomen med en lång tradition. Forskning visar att långt in på 1900-talet bestod många historiska texter av konspiratoriska tolkningar av händelser. Exempelvis beskrevs i historieböckerna hur judar och frimurare låg bakom den franska revolutionen.⁷⁷

Först under 1940-talet började vissa forskare att ifrågasätta konspirationsteoriernas legitimitet. Sociologer som Karl Popper, var en av dem och det var också han som myntade den moderna betydelsen av ”konspirationsteori.”⁷⁸ Efter Förintelsen framhävde forskare som Theodor Adorno faran med konspirationsteorier och försökte att förstå vilka personlighetstyper som kunde kopplas till fenomenet, och varför folk drogs till auktoritära ledare. År 1964 skrev historikern Richard Hofstadter en inflytelserik text, *The Paranoid Style of American Politics*, där han beskrev att anhängarna av konspirationsteorier led av en form av paranoia (se mer om detta längre fram i texten). En stor del av den forskning som idag produceras på området, går fortfarande i dialog med den texten. Under senare år har forskningen om konspirationsteorier och konspirationism kommit att bli allt mer omfattande.

6.3.1 Propaganda och rasism: gamla myter i en ny tappning

Propaganda och konspirationsteorier har alltså fått fäste hos människor under olika tidperioder, inte minst i totalitära samhällsregimer som i Tyskland under andra världskriget då Hitler anklagade judar för att vara på väg att ta över världen, samt judar och marxister för att ha producerat ”den stora lögnen” om orsakerna till Tysklands nederlag under första världskriget. Även de flesta kommunistregimer har genomsyrats av en rädsla för konspirationer, där medborgare misstänkts för att vara potentiella fiender till staten eller spioner om de påstås ha haft minsta anknytning till ”västerländsk imperialism”.

⁷⁶ Se McKenzie-McHarg (2020); Butter & Knight (2020).

⁷⁷ Butter & Knight (2020).

⁷⁸ Popper (1950), i Butter & Knight (2020).

Snabb social, politisk och religiös förändring – och revolutioner som den franska, de amerikanska och de ryska – har bidragit till framväxten av mängder av konspirationsteorier genom tiderna, ofta länkade till ett mystiskt eller hemlighetsfullt sällskap med en dold agenda.⁷⁹ Myter och konspirationsteorier har på olika platser genom tiderna skiftat beroende på socioekonomiska och politiska omständigheter, samtidigt som många visat sig vara seglivade och relativt konstanta – som exempelvis de om judar som de stora konspiratörerna.⁸⁰

Antisemitism är mycket vanligt förekommande i konspirationsteorier, och konspirationsteorier har varit en central aspekt av antisemitismen genom historien. Stereotypa bilder av judar som ondskefulla, lömska, oförutsägbara och maktfullkomliga – samt som tillhörande en lägre stående ras, har djupa rötter i kristendomen och i Europa.⁸¹ Efter första världskriget spreds anti-judiska konspirationsteorier i massiv skala, mycket gamla fördomar blandades med nya, och judar beskyldes bland annat för att vara bolsjeviker och marxister. År 1903 publicerades Sions vises protokoll, ett dokument som påstods bekräfta en judisk komplot mot den kristna civilisationen.⁸² Att skriften tidigt avslöjades som påhittad hindrade inte att den översattes till många olika språk och spreds i stora upplagor. Protokollet påstod att judarna kontrollerade politiken, massmedierna och världsekonomin och fick efter den ryska revolutionen år 1917 stor internationell spridning.⁸³ Detta är fortfarande en storsäljare och under senare år har mängder av nya upplagor spridits, inte minst på nätet. Myten om den judiska världskonspirationen kom att bli central för den nationalsocialistiska ideologin som påstods bekämpa den internationella judiska sammansvärjningen. Ledande nazister anammade de antisemitiska konspirationsteorierna, som var centrala komponenter i rättfärdigandet av massmordet på judar under nazistregimen. Konspirationsteorier spelar en stor roll i antisemitiskt tänkande och propaganda, och i forskningen har det beskrivits hur antisemitismen ofta kan fylla en funktion som en form av världsförklaring.⁸⁴ Det handlar om så djupt rotade föreställningar i den kristna europeiska kulturen, att antisemitismen kan ses som ett arkiv som erbjuder en världsbild, eller färdigformulerade förklaringar till ”allt”.⁸⁵

Konspirationsteorier har alltså ofta nära koppling till rasism och negativa fördomar om Andra. Flera forskare har lyft hur konspirationsteorier tenderar att förstärka dikotomin ”vi” mot ”de”.⁸⁶ I USA har studier utförts bland vita amerikaner där man funnit en relation mellan negativa fördomar om svarta och tvivel på att USA:s

⁷⁹ Roberts (1972).

⁸⁰ Se t.ex. Wetzel (2014).

⁸¹ Se t.ex. Bachner (1999).

⁸² Cohn (1966); Herf (2006).

⁸³ Ibid.

⁸⁴ Se Bauer (1993). Se även t.ex. Byford (2011).

⁸⁵ Kvist Geverts & Andersson (2017).

⁸⁶ Se t.ex. Douglas (2017).

före detta president Barack Obama egentligen har rätt till amerikanskt medborgarskap, vilket i så fall skulle innebära att han inte var legitim president.⁸⁷ Konspirationsteoretiska narrativ om muslimer är också mycket vanligt förekommande, en sådan som under senare år fått fäste bland högerpopulistiska politiker och i radikalnationalistiska sammanhang i såväl Europa som i USA är den om Eurabiamyten som beskrivs i början av den här texten och som påstår att muslimer är på väg att erövra den västerländska civilisationen.

I många av dagens mest spridda konspirationsteoretiska narrativ blandas myter från medeltiden om att judar mördade barn och drack deras blod, med föreställningar om att judar styr världspolitiken och ligger bakom immigrationen till Europa. Många av de kristna europeiska antisemitiska myterna har också exporterats och fått fäste i många andra delar av världen, bland annat i Mellanöstern där de ofta vävs samman med Israel-Palestina konflikten. På samma sätt som antisemitismen har konspirationsteorier visat sig vara mycket flexibla. Genom tiderna har de anpassats till nya politiska, ekonomiska och sociala omständigheter, och väckts till liv av olika politiska skeenden.

I en studie om antisemitism och antisemitiska hatbrott utförde vi intervjuer med bland annat skolungdomar och skolpersonal.⁸⁸ Av intervjuerna framgår att konspirationsteorier om judar är utbredda på svenska skolor och att det inte är ovanligt med så kallade judeskämt som bygger på ett konspirationstänkande. Skämten handlade framförallt om att judar är rika, snåla, giriga eller maktfullkomliga och konspirationsteorierna gick ofta ut på att judar styr politiska skeenden, äger alla medier, bär ansvaret för globala kriser, styr Israel och USA, ligger bakom terrorattacker eller är ansvariga för det multikulturella samhället. Lärare berättade dessutom att de hade elever på sina skolor som ansåg att Förintelsen var påhittad av judar, och i vissa fall att historieböckerna var skrivna av judar som vinklat innehållet för att tjäna sina egna intressen.⁸⁹

6.4 Det konspiratoriska tänkandets attraktionskraft

Inom antropologi – och i samhällsvetenskaperna överlag – har konspirationsteorier ofta betraktats som någonting som kan ge enkla svar på komplicerade frågor.⁹⁰ Konspirationsteorier har likt fenomen som häxeri och ockultism, undersökts av antropologer som meningsskapande och som någonting som kan ge människor en förklaring till varför de drabbas av olyckor och motgångar. Den här typen av förklaringsmodeller eller världsåskådningar har ofta analyserats som ett sätt för

⁸⁷ Barlow m.fl i Douglas (2017).

⁸⁸ Pollack Sarnecki, Sahlström & Shannon (2019).

⁸⁹ Ibid.

⁹⁰ Rabo (2020).

människor som lever under ovissa förhållanden, och som saknar makt och inflytande, att hantera verkligheten. I senare forskning dras liknande slutsatser om anledningen till att människor dras till konspirationsteorier. I en globaliserad och komplex värld, kan konspirationism leda till upplevelser av agens eller handlingsutrymme för marginaliserade individer och grupper. Att se mönster, lägga ihop pusselbitar och hitta egna förklaringar kan inge en känsla av makt och kontroll.⁹¹ Samtidigt menar forskare att det inte är så enkelt – personer med makt och inflytande sprider också konspirationsteorier.⁹²

I senare forskning om konspirationsteorier har antropologer och andra samhällsvetare skiftat fokus ifrån människors tro, och i högre utsträckning ägnat sig åt att utforska vad människor *inte* tror på. Skepsis och tvekan inför etablerad vetenskap och sanning lyfts som en central komponent för att förstå varför människor dras till ett konspirationsteoretiskt tänkande. Samtidigt visar den forskningen hur personer som tror på konspirationsteorier aktivt producerar alternativ kunskap som de tycker bättre representerar ”sanningen.”⁹³ Sociologen Jaron Harambam har genom fältarbete studerat miljöer där den här typen av tänkande är utbrett för att förstå vad som lockar människor att tro på konspirationer.⁹⁴ Han understryker i sin forskning att det är centralt att ha insikt i att det rör sig om heterogena miljöer och grupper som består av både kvinnor och män med olika bakgrund, och att människorna som lockas av de här teorierna och världsåskådningarna gör det av olika anledningar. Dessutom konstateras att det är problematiskt att patologisera människor som tror på konspirationsteorier, om vi verkligen vill förstå fenomenet och kunna bemöta den här typen av förklaringsmodeller och perspektiv på världen på ett relevant och fruktbart sätt.⁹⁵

6.4.1 Varför slår konspirationsteorier rot?

En del av den psykologiska forskningen har behandlat konspirationsteorier som förenat med ett irrationellt tänkande, eller som ett utslag av paranoia. Detta kan härledas till tolkningar av den inflytelserika texten av Hofstadter som redan nämnts, där han beskriver konspirationsteorier som ”*a paranoid state of mind*”.⁹⁶ Olika

⁹¹ Douglas m.fl. (2016).

⁹² Pelkmans & Machold (2011), i Rabo (2020).

⁹³ Harambam (2017; Rabo (2020).

⁹⁴ Harambam (2017).

⁹⁵ Ibid. Flera forskare påpekar att konspirationsteorier inom vissa grupper kan vara ett utslag av erfarenheter som gör det logiskt att tro på vissa konspirationsteorier. Ett exempel är motståndet mot vaccin kopplat till en tro på konspirationsteorier om staten och läkemedelsindustrin, som är mer utbredd bland svarta än bland vita personer i USA. Detta härleds bland annat till de kirurgiska övergrepp som vita personer utsatte svarta för under slaveriets tid – men också till erfarenheterna av den så kallade Tuskegee studien (se t.ex. Brown, 2017). Detta var ett experiment som genomfördes i Alabama, USA om effekterna av obehandlad syfilis under åren 1932-1972 på svarta män som var ovetande om vad studien innebar, och som i många fall dog till följd av obehandlad syfilis trots att medicin fanns.

⁹⁶ Hofstadter (1964).

forskare har tolkat den här texten på olika sätt, men Hofstadter tycks inte ha menat att människor med ett konspiratoriskt tänkande var paranoidea i klinisk mening, utan att det rör sig om personer som upplever att nationen, kulturen, och deras livsstil är hotad, något som leder till bland annat starka känslor av misstänksamhet.⁹⁷

Socialpsykologen Karen Douglas m.fl. har gått igenom en stor del av den psykologiska forskningen på området och kommer fram till att det i huvudsak finns tre drivkrafter eller motiv bakom människors tro på konspirationsteorier.⁹⁸ Det första är kunskapsdrivet. I en värld som kan upplevas som osäker med mängder av ofta motstridiga budskap, kan konspirationsteorier vara ett sätt att försöka skapa förståelse för omgivningen och för allt det som är svårt att förstå. Det andra motivet är existentiellt. Här handlar det om att människor som upplever att de saknar inflytande över tillvaron via konspirationsteorier inges en känsla av trygghet och kontroll (se också ovan). Genom att peka ut och angripa upplevda hot tar man makt över sin omgivning både som enskild individ och som del av ett kollektiv. Det tredje motivet är enligt forskarna socialt, här handlar det om att befästa en positiv bild av sig själv och den egna gruppen genom att skylla allt som är dåligt på de Andra. På det här sättet kan en bild upprätthållas av den egna gruppen som kompetent och moralisk – samtidigt som den framställs som utsatt för konstant sabotage och hot ifrån de Andra.

6.5 Konspirationsteoretiska narrativ och opinionspåverkan

Under de senaste åren har socialpsykologer bedrivit omfattande forskning på området, ofta med hjälp av kvantitativa och experimentella studier. Bland annat har forskare undersökt vilka specifika kognitiva processer som ökar chanserna för människor att tro på de här teorierna. Forskning inom området visar att personer med extrema politiska åsikter – både till höger och till vänster på den politiska skalan – har en ökad tendens att tro på konspirationsteorier.⁹⁹ Detta kopplas samman med ett svart-vitt tänkande och en slutenhet vad gäller att ta in information ifrån andra källor än den egna gruppen.¹⁰⁰ I linje med detta visar forskning att vissa individers världsåskådning utgör ett hinder vad gäller att ta in nya perspektiv, men också att människor kan bli än mer övertygade om konspirationsteorier när någon annan försöker att argumentera emot dem.¹⁰¹ Annan socialpsykologisk forskning på området visar att konspirationsteoretiska narrativ är vanligare i samhällen och grupper som präglas av åsiktspolarisering.¹⁰² Ytterligare psykologisk forskning

⁹⁷ Se Muirhead & Rosenblum (2019).

⁹⁸ Douglas m.fl. (2017).

⁹⁹ van Prooijen m.fl. (2015).

¹⁰⁰ Ibid.

¹⁰¹ Se tex. Flynn m.fl. (2017).

¹⁰² Se Oliver & Wood (2014).

om fenomenet visar att människor har en benägenhet att ta till sig budskap som är enkelt formulerad – återigen blir slutsatsen att människor dras till konspirationsteorier åtminstone delvis därför att de ger enkla svar på komplicerade frågor.¹⁰³

I medievetenskapen har konspirationsteorier bland annat analyserats som en del av det som beskrivs som faktaresistens eller kunskapsresistens. Det vill säga det förhållningssätt som innebär att en person inte låter sig påverkas av fakta som talar emot den egna uppfattningen och som istället grundas på exempelvis konspirationsteorier. Faktaresistens menar vissa forskare, bidrar till en mer polariserad världsbild. Något som kan leda till att grundbultarna i ett demokratiskt samhälle frångås. Detta försvårar i sin tur det så kallade demokratiska samtalet, där individer har viljan och förmågan att ändra åsikt i ljuset av ny information.¹⁰⁴ Medieforskare har också studerat konspirationsteorier som en del av opinionspåverkan. Stater, organisationer och privatpersoner har idag nya kanaler för marknadsföring och opinionspåverkan, och konspirationsteorier spelar en allt viktigare roll i det politiska livet runt om i världen.¹⁰⁵

Den samlade forskningen har inte ett entydigt svar på om dagens stora spridning av konspirationsteorier kan härledas till Internet, eller om det snarare handlar om att dessa föreställningar genom nätet har blivit mer synliga och tillgängliga.¹⁰⁶ Den digitala utvecklingen är åtminstone en rimlig delförklaring, den har gett människor betydligt större möjligheter att delta i informationsutveckling, samtidigt som riskerna för desinformation, spridning av myter, propaganda och konspirationsteorier ökat. Rachel Busbridge m.fl. beskriver hur högerpopulister och den så kallade alternativhögern länge har utnyttjat de här möjligheterna för att knyta kontakter, rekrytera medlemmar och för att skapa sammanhållning, inte minst genom att konstruera gemensamma tolkningsramar.¹⁰⁷

6.5.1 En historisk vändpunkt?

Många konspiratoriska narrativ handlar om att statliga institutioner, etablerade medier, politiker samt forskare ingår i en sammansvärjning mot folket.¹⁰⁸ Narrativen går inte sällan ut på att de etablerade samhällsinstitutionerna och vetenskapen inte går att lita på. Politiken ses som en sammansvärjning som endast tjänar elitens intressen medan vetenskapen betraktas som korruperad och som om den bara gagnade en viss ideologi eller vissa ekonomiska intressen. Mittfårans medier betraktas som maktelitens propagandaapparat och perspektivet är att endast det

¹⁰³ Schwartz m.fl. (2017).

¹⁰⁴ SOU (2020).

¹⁰⁵ Barkun (2016).

¹⁰⁶ Hristov m.fl. (2020).

¹⁰⁷ Busbridge m.fl. (2020).

¹⁰⁸ Se Pollack Sarnecki (2021a), Harambam (2017); Illouz (2019).

som främjar maktelitens intressen rapporteras om. Institutionell korruption existerar enligt de som tror på konspirationer, överallt.¹⁰⁹

Konspirationsteorier, menar statsvetaren Barkun är en form av stigmatiserad kunskap, det vill säga kunskap som inte accepteras som sann av de institutioner vi normalt litar på vad gäller fakta, vetenskaplighet och sanning – som exempelvis universitet, statliga myndigheter, etablerade medier och andra.¹¹⁰ Samtidigt påpekar han hur det här perspektivet blir allt mer komplicerat. Inte minst har den teknologiska utvecklingen med internet och sociala medier bidragit till en stor spridning av ”marginaliserad kunskap”, eller så kallade alternativa fakta och sanningar. Gränserna mellan vad som är etablerad kunskap och inte suddas ofta ut, och den tillförlitlighet som vetenskap associerats med förknippas idag bland vissa grupper i högre grad också med alternativa kunskapskällor.¹¹¹

För att förstå spridningen av konspirationsteoretiska narrativ förefaller det alltså vara centralt att se detta i ett sammanhang av såväl nationalism som i relation till ett ifrågasättande av fakta och vetenskap, liksom i en kontext av en kritik mot ”eliten” och ”etablissemangen”. Högerpopulistiska politiker som exempelvis Trump och Orbán – som själva tillhör etablissemangen – använder sig av konspiratoriska narrativ och spär på misstron mot den så kallade eliten, inte minst mot etablerade medier genom att t.ex. när det passar dem politiskt, avfärda dem som falska nyheter, vilket ger grogrund för ett konspiratoriskt tänkande och alternativa världsbilder. Sociologen Eva Illouz menar att samtiden är en unik historisk vändpunkt när det kommer till synen på sanning.¹¹² En tid som vänder upp och ner på upplysningens grundläggande fundament vad gäller sanning som centralt för moral och politik.¹¹³ Exempel på detta är politiker som exempelvis Trump eller Rysslands Vladimir Putin som ofta ljuger utan att behöva ta ansvar för det.

Ett skäl till det förändrade förhållningssättet till sanning menar Illouz, har att göra med det konstanta flöde av information vi utsätts för.¹¹⁴ Idag presenteras vi ständigt för alternativa sanningar där mängder av experter hävdar att de vet vad som är sant. Dessutom introduceras nya fakta hela tiden, och människor har lärt sig att fakta snabbt kan ändras. Också postmodernismens popularitet i många akademiska kretsar är ett skäl till samtidens skepsis inför sanning menar Illouz.¹¹⁵ Postmodernismen är, mycket svepande och förenklat, en filosofisk inriktning som utgår ifrån att sanningsanspråk är historiskt, socialt och kognitivt betingade, och att sanning kan betraktats en form av tvingande auktoritet som behöver ifrågasättas för att sann

¹⁰⁹ Harambam (2017).

¹¹⁰ Barkun (2016); (2020).

¹¹¹ Se Barkun (2016), i Busbridge m.fl. (2020).

¹¹² Illouz (2019).

¹¹³ Se också Kavanagh & Rich (2018) om det de kallar ”*truth decay*” i en amerikansk kontext.

¹¹⁴ Ibid.

¹¹⁵ Illouz (2019): 3.

demokrati ska uppnås. Snarare än att vara någonting gemensamt, har sanning kommit att bli varje människas egendom, det handlar snarare om att tycka, än om att veta.¹¹⁶

En annan aspekt av den ”subjektivitetskult” sociologen beskriver, är samtidens fokus på känslor, som kan exemplifieras genom föresatsen att ”jag känner mig som ett offer, därför är jag ett offer”. Det är hur vi *känner* som spelar roll, inte vad som egentligen har skett. Marknadsföring spelar här en särskild roll, det är inte vad som är sant eller fakta som är viktigt utan folks *åsikter*. Detta gäller även marknadsföring av politik och politiker, det handlar inte om vad politikerna säger – utan om det folk vill och tror att de ska säga och representera. Ett konspirationsteoretiskt tänkande passar väl in i detta eftersom det rör sig mer om *övertygelse* än om vad som är sant. Det rör sig därtill om en mycket kraftig form av övertygelse¹¹⁷ som kan leda till upplevelser av gemenskap och samhörighet, inte minst genom känslan av att till skillnad ifrån de flesta andra ha ”vaknat” och därmed ha ett perspektiv på verkligheten och sanningen som andra inte har.¹¹⁸

6.6 Konspirationstänkande och radikaliseringsprocesser

Konspirationsteoretiska narrativ är centrala komponenter i extremistmiljöer¹¹⁹ och i forskningen om konspirationsteorier har man sedan länge noterat en nära länk mellan dessa och våldsbejakande ideologier.¹²⁰ I Säkerhetspolisens årsbok (avseende år 2020) bedöms attentatshotet från den våldsbejakande högerextrema miljön vara på samma nivå som från den våldsbejakande islamistiska extremistmiljön. De som är mest benägna att begå attentat eller andra grova våldsbrott är enligt Säkerhetspolisen gärningspersoner i utkanterna av extremistmiljöerna.¹²¹ Säkerhetspolisen konstaterar också att en uppluckring av gränser sker, där gränserna mellan de olika delarna i den högerextrema miljön blir allt mer diffusa.¹²² Vidare har Säkerhetspolisen under de senaste åren beskrivit att den högerextrema miljön växer och även får ökat stöd från främmande makt(er) som har att tjäna på ett polariserat samhälle.¹²³

¹¹⁶ Holtz (2020).

¹¹⁷ Illouz (2019).

¹¹⁸ Pollack Sarnecki (2021a).

¹¹⁹ Bartlett & Miller (2010); Lee (2020). I den här studien kommer vänsterextrema grupper inte att ingå. Detta har främst att göra med att de idag inte anses utgöra ett lika stort hot som andra typer av grupperingar.

¹²⁰ Emberland (2020).

¹²¹ Säkerhetspolisen (2021).

¹²² Ibid.

¹²³ Säkerhetspolisen (2019).

Psykologisk forskning visar att anhängare av såväl vänsterextrema som högerextrema politiska ideologier delar vissa underliggande tankestrukturer som kan kopplas till en benägenhet att tro på konspirationsteorier.¹²⁴ Det saknas dock samhällsvetenskaplig – och empirisk – forskning om exempelvis konspirationismens roll i radikaliseringsprocesser¹²⁵ och om konspirationsteoretiska narrativs olika roller och påverkan i extremistmiljöer. Terje Emberland som är religionsvetare menar att terrorismforskare i högre grad bör ägna sig åt att studera innehållet i – och effekterna av – konspirationsteorier av olika slag, för att bättre förstå varför vissa individer går från tanke till terrorhandling.¹²⁶ Han menar vidare (i linje med Bartlett och Miller¹²⁷) att konspirationsteorier kan fungera som *radicalization multipliers*. Det vill säga att ett ökat intresse för konspirationsteorier kan gå hand i hand med en större acceptans för användandet av våld.

Även om det finns forskning om anledningen till att unga människor ansluter sig till extremistgrupperingar, saknas empiriska studier, särskilt i Sverige.¹²⁸ Vad gäller den roll och funktion ett konspiratoriskt tänkande spelar i radikaliseringsprocesser så är forskningen på området begränsad.¹²⁹ Texten som följer är endast ett försök att helt kortfattat beskriva den roll konspirationsteoretiska narrativ möjligen kan spela i radikaliseringsprocesser, i våldsbejakande ideologier och i extremistmiljöer.

Förklaringen till varför människor ansluter sig till extremistmiljöer är komplicerad, och varierar. Det har visat sig att detta är processer som kan se väldigt olika ut för olika individer i olika sammanhang. Forskare använder sig ibland av så kallade driv- och dragningskrafter (*push and pull* faktorer) för att förklara de faktorer som leder till att människor dras mot den här typen av miljöer. Dessa begrepp har ifrågasatts av senare forskning¹³⁰ och kan inte i sig själva förklara radikaliseringsprocesser. Möjligen kan de dock på en mer kollektiv nivå skapa förståelse för vad som kan få människor att ansluta sig till extremistmiljöer. Drivkrafter är de förhållanden hos en person eller i personens livssituation, som kan få individen att röra sig mot miljön medan dragningskrafter är de ideologiska aspekterna som får individen att dras mot miljön. De vanligaste *drivkrafterna* är enligt Säkerhetspolisen upplevda globala orättvisor, upplevt förtryck, diskriminering, utanförskap, identitetssökande eller svårigheter att förena olika identiteter, meningssökande, svåra eller destruktiva familjeförhållanden, samhällsengagemang.¹³¹ De vanligaste *dragningskrafterna* är enligt Säkerhetspolisen, känsla av makt eller kontroll, status i gruppen, social gemenskap eller vänskap, tillhörighet, meningsfullhet,

¹²⁴ van Proijen (2015).

¹²⁵ Se dock Lee (2020).

¹²⁶ Emberland (2020).

¹²⁷ Bartlett & Miller (2010).

¹²⁸ Se dock t.ex. Carlsson (2016).

¹²⁹ Se dock Lee (2020).

¹³⁰ Se Carlsson (2016) för en kritisk diskussion.

¹³¹ Säkerhetspolisen (2010).

tydliga livsregler att förhålla sig till, trygghet, attraktiva ideologiska argument, lojalitet, övertygelse om att man står för det goda och bekämpar det onda, äventyrskänsla, och respekt.¹³²

Frågan om varför så många kvinnor och män ifrån välfungerande demokratier har anslutit sig till terrororganisationen Daesh (eller IS) har väckt stor diskussion. De studier som finns visar att kvinnor och män i hög grad motiveras av samma faktorer.¹³³ Det vill säga erfarenheter av utanförskap, rasism och förtryck i det egna hemlandet i kombination med en längtan efter äventyr och spänning, ideologi, politik och viljan att praktiskt få vara med och bygga upp en ny stat som lyder under sharia-lagar.¹³⁴

Kan dessa olika driv- och dragningskrafter också i viss utsträckning vara relevanta för att förstå den roll konspirationismen kan spela i radikaliseringsprocesser? Forskning i Sverige visar att de som ansluter sig till såväl radikalnationalistiska som radikalislamistiska grupperingar ofta kommer ifrån osäkra och instabila förhållanden, där marginalisering och utanförskap är vanliga erfarenheter.¹³⁵ Som tidigare tagits upp i texten belyser psykologisk såväl som antropologisk forskning att osäkerhet och tvivel är nyckelfaktorer vad gäller drivkraften bakom tron på konspirationsteorier. Benjamin Lee som är en av få forskare som har skrivit om relationen mellan konspirationsteorier och radikalisering menar att detta kan vara en del av förklaringen till varför personer som ansluter sig till extremistgrupperingar tror på dessa förklaringsmodeller.¹³⁶ I en komplex värld där gamla förklaringar till hur världen hänger ihop inte längre gäller, kan konspiratoriska narrativ erbjuda kategoriska svar, särskilt för den som lever under marginaliserade förhållanden, eller upplever ett utanförskap. Alternativa lösningar på komplicerade problem erbjuds: ingenting sker av en slump och allt hänger ihop.

Ett rimligt antagande är att konspirationsteoretiska berättelser också bidrar till upplevelser av att tjäna ett högre syfte, konspirationsteorierna kopplar alltid händelser till någonting större. Enligt den forskning som tidigare redogjorts för i kapitlet, kan konspirationsteorier för personer som upplever att tillvaron är osäker, dessutom inge en känsla av handlingskraft. Genom att hitta mönster och länkar kan människor uppleva att de tar makt och kontroll över tillvaron. Trots deras ofta skräckinjagande karaktär kan konspirationsteorier också erbjuda tröst och skapa ordning i en värld som av många upplevs som kaotisk.¹³⁷ Utöver detta kan konspirationismen erbjuda en alternativ verklighet, fantasi eller utopi där människor får möjlighet att bli betraktade som hjältar, särskilt om de lyckas skada eller övervinna fienden.

¹³² Säkerhetspolisen (2010); Carlsson (2016).

¹³³ Viano (2018); Peresin (2018).

¹³⁴ Viano (2018).

¹³⁵ Se t.ex. Rostami, mfl. (2018).

¹³⁶ Lee (2020).

¹³⁷ Douglas (2017).

Bland ovan nämnda driv- och dragningskrafter nämns social gemenskap och vänskap. Exempelvis finns undersökningar som beskriver att gemenskap kvinnor emellan – systerskap – var en starkt motiverande faktor för kvinnor att ansluta sig till Daesh.¹³⁸ Lee menar att de sociala aspekterna är helt centrala för att förstå överlappningarna mellan konspirationsteorier och ideologier där våld ingår som ett centralt inslag.¹³⁹ Materialet gör det rimligt att anta att konspirationism kan bidra till en känsla av gemenskap och befästa en form av grupptillhörighet på flera olika sätt, inte minst genom utpekandet av en gemensam yttre fiende.

Som tidigare beskrivits i texten menar Barkun att ett konspirationsteoretiskt tänkande existerar som stigmatiserad kunskap (även om detta som sagt går att diskutera).¹⁴⁰ Genom att ansluta sig till vad Lee beskriver som okonventionell kunskap ingår man tillsammans med övriga anhängare i ett utanförskap.¹⁴¹ Detta kan leda till en känsla av en exklusiv gemenskap och en upplevelse av att ”bara vi vet hur det egentligen ligger till.” Barkun menar dessutom att stigmatiserad kunskap ges auktoritet i vissa subkulturer just för att den stigmatiserats.¹⁴² Att texter som exempelvis Sions vises protokoll avfärdas och misskrediteras av etablerade kunskapsproducerande institutioner som universitet menar Barkun i sig gör att texten får ännu mer auktoritet i vissa miljöer. Extremistmiljöer har i forskningen beskrivits som präglade av mycket begränsad och ofta inkorrekt information.¹⁴³ Detta möjliggör också att konspirationsteoriernas förklaringar till hur världen fungerar kan få en så stor roll. Genom dem kan svar erhållas på de motgångar och de svårigheter den egna gruppen möter. Dessutom kan konspirationsteorierna svara på varför den egna gruppen är marginaliserad; en demonisk kraft döljer sanningen ifrån alla andra.

6.7 Konspirationism inom radikal-nationalism och jihadistisk salafism

Nedan ligger fokus på våldsbejakande radikalnationalistiska miljöer och jihadistiska salafistiska miljöer¹⁴⁴ som i sig är heterogena miljöer och består av många olika grupperingar och subgrupper. Som tidigare nämnts har ett antal forskare

¹³⁸ Zafar (2018).

¹³⁹ Lee (2020).

¹⁴⁰ Barkun (2016); (2020).

¹⁴¹ Lee (2020).

¹⁴² Barkun (2020).

¹⁴³ Lee (2020).

¹⁴⁴ Det pågår en diskussion bland akademiker om vilka begrepp som ska användas för att benämna de våldsbejakande islamistiska grupperna. I den här texten används som nämnts i en tidigare jihadistisk salafism som benämning på grupper inspirerade av eller kopplade till al-Qaida och Daesh, ibland används också radikalislamism.

belyst hur konspirationsteorier i radikalnationalistiska sammanhang¹⁴⁵ är särskilt utbredda. Även om forskningen på området tycks vara begränsad, förefaller konspirationsteorier spela en central roll också i många radikalislamistiska¹⁴⁶ sammanhang. Exempelvis beskriver den radikalislamistiska ideologen Sayyid Qutb i en inflytelserik text hur vissa västerlänningar utgör del av en uttänkt plan vars mål är att krossa islam.¹⁴⁷ Dina Al Raffie som forskar om internationell säkerhet beskriver vidare att konspirationsteorier om att judar är på väg att förgöra Islam och muslimer ingår i den världsåskådning som propageras av grupperingar som al-Qaida och Daesh.¹⁴⁸

Våldsbejakande radikalnationalism och jihadistisk salafism skiljer sig ideologiskt, men samtidigt finns vissa gemensamma nämnare.¹⁴⁹ Exempelvis ser anhängarna inom de här grupperingarna sig själva ofta som del av en slags motståndsrörelse, på grundval av deras egna respektive tankegods; som en rörelse i krig med det omgivande samhället. En annan central komponent för dessa olika miljöer är den skarpa distinktionen de gör mellan vänner och fienden. Även föreställningen att den egna religionen eller gruppen står under attack av en fiende som vill förgöra den egna gruppen har de gemensamt. Att dela in världen i gott och ont med tydliga gränser mellan vänner och fiender är också en central komponent i många konspirationsteoretiska narrativ.¹⁵⁰ Även om dessa ibland kan vara invecklade, är det oftast obestridligt vem som är ond och vem som är god, vilket passar väl in i extremistgrupperingarnas världsbild, där fiender att övervinna existerar överallt.

Även det apokalyptiska narrativet som är centralt för ett konspirationsteoretiskt tänkande, d.v.s. uppfattningen att världen är på väg mot undergång, passar väl in i dessa gruppers tolkningsramar om att världen är på väg att förgöras av onda krafter – någonting som legitimerar våldsanvändning och ibland terrorism. Så väl våldsbejakande islamistiska som våldsbejakande radikalnationalistiska grupperingar har en mycket lång historia och tradition av att sprida konspirationsteoretiska berättelser som kretsar kring olika typer av undergångsnarrativ där civilisationen

¹⁴⁵ De breda radikalnationalistiska miljöerna består av heterogena grupperingar som skiljer på många sätt, inte minst vad gäller synen på våldsanvändning, samtidigt finns inte alltid vattentäta skott mellan dessa olika grupperingar.

¹⁴⁶ Islamism är också en term vars innebörd diskuteras i forskningen och som ofta används utan att definieras. Ofta görs i forskningen skillnad på moderat islamism och radikal islamism. Så väl moderata och radikala islamister eftersträvar att samhället och staten ska styras av religiösa tolkningar av islam. Förenklat kan man möjligen säga att det som bland annat skiljer grupperna åt är hur man vill åstadkomma detta, där mer moderata grupper ser förändringen som ett långsiktigt påverkanprojekt inom ramarna för vad som är förenligt med ett demokratiskt system, medan de mer radikala grupperna anser det legitimt att använda våld för att så snabbt som möjligt åstadkomma förändring (se Carlbom, 2017, också refererat till i Pollack Sarnecki, Sahlström & Shannon, kommande, 2022).

¹⁴⁷ Qutb (2002), i Lee (2020).

¹⁴⁸ Al Raffie (2012).

¹⁴⁹ Se Lee (2020): 350.

¹⁵⁰ Se t.ex. Oliver & Wood (2014).

som vi känner den påstås vara på väg – eller behöva – rasa samman för att en ny renare värld ska återfödas där den egna gruppen dominerar. Konspiratoriska narrativ och våldsbejakande ideologier tycks förstärka och bekräfta varandra, samtidigt som konspirationism ofta utgör en grundläggande del av de våldsbejakande grupperingarnas ideologiska fundament.¹⁵¹

Konspirationsteoretiska narrativ som florerar i våldsbejakande radikalnationalistiska respektive jihadistiska salafistiska miljöer överlappar intressant nog med varandra. Konspirationsteoretiska berättelser med kopplingar till antisemitism spelar en central roll i dessa annars ideologiskt olika miljöer. Den röda tråden i den nationalsocialistiska ideologin har varit antisemitismen, där föreställningen om en judisk världskonspiration och kampen mellan ”de goda” och ”de onda” raserna genomsyrar hela ideologin. Judar är därför den ständigt närvarande huvudfienden och den som ligger bakom alla andra fiender.¹⁵² Detta gäller fortsatt för dagens rasideologiska grupper, och präglar stora delar av de radikalnationalistiska miljöerna. Samtidigt sprids konspirationsteoretiska narrativ med kopplingar till antisemitism inom den jihadistiska salafistiska ideologin och i den bredare islamistiska miljön, inte sällan hänger detta också ihop med en anti-amerikansk hållning där Israel och judar i allmänhet betraktas som ansvariga för USA:s agerande och politik.¹⁵³ Konspirationsteoretiska föreställningar som den som sprids via Sions vises protokoll är exempel på narrativ som är populära i så väl våldsbejakande radikalnationalistiska som radikalislamistiska sammanhang (men också i de bredare islamistiska och radikalnationalistiska miljöerna).

6.8 Sammanfattande diskussion och framtida forskning

Den här texten har bland annat handlat om hur konspirationsteoretiska föreställningar används i olika politiska kontexter för att spå på misstro mot etablerade institutioner, ge bränsle åt gammalt hat mot minoriteter och för att befrämja polarisering mellan grupper, ofta med syftet att öka den egna makten och inflytandet. Vidare har texten redogjort för de konspiratoriska narrativens ofta nära länkar till rasism och politiskt våld genom historien och idag, och berört hur dessa ofta överlappar med – och utgör en del av – våldsbejakande ideologier, samt gett inblick i den roll konspirationism kan spela i radikaliseringsprocesser och i extremistmiljöer.

Texten har också kommit in på hur den här typen av politiska förklaringsmodeller idag (på nytt) förefaller bli allt mer accepterade utanför marginaliserade sammanhang. I radikalnationalistiska miljöer sprids föreställningar om att det demokratiska samhället i själva verket är en chimär, att det finns en stat i staten – den djupa

¹⁵¹ Pollack Sarnecki (2021a).

¹⁵² Lööw (2016).

¹⁵³ Tibi (2012).

staten – som egentligen styr och vill människor illa. Dessa idéer förefaller till viss del också få genomslag utanför de mest extrema rörelserna, vilket vi har sett under pandemin då olika grupperingar enats via alternativa politiska berättelser ofta med rasistiska komponenter, om en pågående sammansvärjning mot folket. Konspirationsteoretiska narrativ som utpekar redan utsatta grupper som minoritetsgrupper som ett hot har genom historien ofta fungerat mobiliserande, även om detta är beroende av kontext på flera olika nivåer, inte minst av den politiska kontexten.

Historikern Helene Lööw beskriver hur en aggressiv retorik, trakasserier och i vissa fall våldsdåd ifrån människor utanför de rasideologiska och extremnationalistiska miljöerna kan fungera mobiliserande och stärkande för grupper inom de här miljöerna, då detta tolkas dels som om människor håller på att ”vakna upp” och dels som om dessa miljöer har bredare stöd för sina uppfattningar.¹⁵⁴ På samma sätt kan man tänka sig att konspiratoriska narrativ som utgör del av nämnda extremistgruppers ideologiska grund och de som existerar i mindre radikala sammanhang och i breda befolkningslager, lever i symbios med varandra och förstärker varandra. Att det kan finnas en mottaglighet för de här föreställningarna i breda befolkningslager, kan också tänkas påverka radikaliseringsprocesser.

Huruvida människor idag tror mer på den här typen av alternativa politiska narrativ än under tidigare perioder, eller om det exempelvis handlar om att den här typen av föreställningar under vissa perioder och under vissa politiska förhållanden blir mer rumsrena än under andra – och därför pratas och skrivs mer om – är inte helt givet, även om vi vet att den digitala utvecklingen bidragit till en snabbare spridning av konspirationsteoretiska idéer. För att förstå varför konspirationsteoretiska berättelser får fäste i så många olika grupperingar runt om i världen och vilka effekterna av detta kan bli, är det relevant att se fenomenet i en bred kontext. Nationalism, rasism, en till synes ökad politisk polarisering i många länder, sociala medier och Internet, samt ett ifrågasättande av statliga institutioner och kunskapsproducerande institutioner, är några viktiga parametrar att ta i beaktning för att förstå fenomenets spridning och popularitet i en samtid där sanningen tycks vara relativiserad.

Förutsättningarna för att konspiratoriska narrativ (liksom desinformation) ska spridas är sannolikt goda i en tid när ifrågasättandet av myndigheter och politiker i vissa grupper och kontexter tycks öka, och när de tekniska förutsättningarna för att nå ut till många utan kostnad är stora. Detta är också någonting extremistgrupperingar utnyttjar, liksom främmande makt(er). Det är således centralt att se spridningen av ett konspirationsteoretiskt tänkande i relation till politisk propaganda, samt till opinionsbildning och marknadsföring, där känslor, anekdotisk bevisföring, grova generaliseringar samt övertygelse, snarare än fakta och vetenskap tycks vara av betydelse.

¹⁵⁴ Lööw (2019): 63.

Även om detta är ett snabbt växande forskningsfält, saknas fortfarande studier om många aspekter av konspiratoriska narrativ och deras inverkan, här ges några förslag på framtida forskning. Som beskrivits ovan redogör Säkerhetspolisen för en utveckling där gränserna mellan olika delar av de högerextrema miljöerna suddas ut.¹⁵⁵ I den här texten har exempel återgivits på ett antal gärningspersoner som begått mycket grova våldsbrott och som tycks ha varit starkt präglade av en konspirationsteoretisk föreställningsvärld. Flertalet av dessa (och andra) personer som har begått terrordåd under de senaste åren har befunnit sig i utkanterna av de våldsbejakande högerextrema respektive våldsbejakande islamistiska miljöerna. Så vilken roll spelar konspirationismen vad gäller uppluckringen av gränser mellan de olika delarna av extremistmiljöerna?

De protester som arrangerats runt om i världen under det senaste året har illustrerat hur olika grupperingar som exempelvis vissa alternativmedicinska- och radikal-nationalistiska grupperingar allierat sig med varandra via en kritik av det etablerade samhället. Detta uttrycks inte sällan via spridningen av konspirationer om att en maktelit med en dold agenda är i färd med att etablera världsherravälde och förslava befolkningen, eller uttryckt annorlunda – via ett ifrågasättande av det existerande demokratiska politiska systemets legitimitet. Så vilken roll spelar ideologi för de olika grupperingarnas ifrågasättande av det existerande demokratiska politiska systemet, och hur sprids ideologiska övertygelser i dessa miljöer? Givet de tendenser som lyfts i den här texten där kunskapsproducerande institutioner förefaller ifrågasättas i en till synes ökande grad i vissa grupper, är det essentiellt att titta närmare på de effekter ett mer utbrett tvivlande på etablerade fakta och vetenskap skulle kunna få för samhällsutvecklingen. Samtidigt behövs betydligt mer kunskap om hur konspirationsteoretiska narrativ används i olika samtida politiska, ideologiska och religiösa grupperingar och rörelser. Vilket syfte har de som producerar och sprider dessa perspektiv på världen och vilka blir konsekvenserna för enskilda individer, för minoritetsgrupper, och för samhället i stort? För att närma sig en förståelse för de konsekvenser ett konspirationsteoretiskt tänkande kan få för olika grupper och för den politiska utvecklingen runt om i världen, är det också centralt att belysa hur kopplingen mellan enskilda konspirationsteorier och de ideologier de kommer ifrån ser ut.

Det är också viktigt med forskning om varför alternativa politiska världsbilder lockar unga – men också äldre – kvinnor och män i Sverige idag, och hur de här perspektiven påverkar dem i deras vardag. Finns det en relation mellan ett konspirationistiskt tänkande och upplevelser av utanförskap och så kallade svaga sociala band till det etablerade samhället i Sverige, och hur ser den relationen i så fall ut? Samtidigt behövs studier som närmare undersöker främmande makt(ers) politiska intressen och spridning av konspirationsteoretiska narrativ i demokratiska stater. Mot bakgrund av länken mellan konspiratoriska narrativ och ideologier som förespråkar våld samt mellan tron på konspiratoriska berättelser och

¹⁵⁵ Säkerhetspolisen (2021).

extremism behövs forskning om så väl den roll konspirationismen spelar i radikaliseringsprocesser som i extremistmiljöer. Spelar konspiratoriska narrativ exempelvis en roll i rekryteringsprocesser och i så fall på vilket sätt?

En annan betydelsefull fråga handlar om kopplingen mellan tron på konspirationer och hot och hat riktat mot exempelvis politiker, forskare, journalister och personer som arbetar på myndigheter. Särskilt angeläget är det med empiriska studier om relationen mellan konspiratoriska narrativ och synen på det existerande demokratiska politiska systemets legitimitet, samt om relationen mellan konspirationsövertygelse och våldsanvändning. Detta är relevant om vi vill förstå – och på ett adekvat sätt kunna förebygga och bemöta – de komplexa konstellationer av hot det öppna samhället står inför.

7 Avslutande reflektioner

Erik Svensson & Anders Strindberg

Rapportens kapitel gör nerslag i några av de många företeelser som utmanar eller hotar demokratins samt civilsamhällets förutsättningar, principer och processer. Dessa hot och utmaningar kan komma från aktörer och företeelser inom eller utanför Sveriges geografiska gränser, och kan dessutom sammanfalla eller samverka med varandra. Sammantaget pekar rapporten på en komplex, mångdimensionell och globaliserad verklighet; en gränssnittszon inom vilken vedertagna skiljelinjer – mellan det civila och militära, det nationella och det globala, det privata och offentliga, det virtuella och det fysiska – blir alltmer otydlig.¹⁵⁶

Denna utgångspunkt föranleder ett antal viktiga principiella och praktiska frågeställningar som inte har några självklara svar. Geografiskt vet vi var Sveriges gränser är dragna och att dessa gränser definierar det territorium som ska försvaras i händelse av militärt angrepp – men var går gränserna för den svenska informationsmiljön? Vem uppehåller sig legitimt i det svenska medielandskapet? Hur säkras denna miljö från angrepp utifrån eller sabotage och slitningar inifrån? Hur tar man itu med konspirationsteorier och falska nyheter som sprids på laglig väg och påverkar det demokratiska samtalet? Hur gör man när sådana företeelser utnyttjas av främmande makt eller flätas samman med extremistiska agendor?

7.1 Utmaningar

En gemensam nämnare för de företeelser som diskuteras i denna rapport är det faktum att demokratins egna processer och principer kan utgöra resurser, eller rent av förutsättningar för demokratiskadlig verksamhet. Otillbörlig påverkan från främmande makt, desinformation som syftar till samhällelig splittring, konspiratoriska narrativ som främjar våldsideologier, polariserande extremistiska agendor, korruption som skadar tilltron till myndigheter och medmänniskor; samtliga dessa fenomen utnyttjar på olika sätt det öppna demokratiska samhällets kommunikationsvägar, friheter och möjligheter.

I kapitel 1 noteras att demokratins grundidé är att den skyddar befolkningen från tyranni genom att tillåta olika åsikter och perspektiv – men samtidigt finns aktörer och företeelser som utnyttjar denna frihet i syfte att begränsa eller avskaffa den. Detta ställer oss inför en svårlöst men angelägen utmaning: Hur värnar och säkrar vi Sveriges demokrati utan att kringskära befolkningens demokratiska fri- och rättigheter och därmed underminera demokratin? Att ta sikte på och begränsa ett våldsbejakande antidemokratiskt tankegods kan ses som oproblematiskt – men hur

¹⁵⁶ Se exempelvis Ehrhart (2017). Jfr. Hedtjärn Swaling & Ingemarsdotter (2021).

kan en demokratisk stat utforma åtgärder mot de som utan våld motverkar den demokratiska ordningen? Det är förbjudet att hota andra – men kan man i en demokrati förbjuda människor att hata varandra?

Samhällssolidariteten är både en förutsättning för, och produkt av en fungerande demokratisk rättsstat. I detta sammanhang är tilliten en central variabel som återkommer på olika sätt i de olika kapitlen. Kapitel 4 diskuterar hur tillit mellan aktörer byggs genom upprepade interaktioner, då parterna lär sig vad de kan förvänta sig av varandra. Till stor del handlar dock tillit (och därför samhällssolidariteten) om hur individer och grupper upplever eller uppfattar sin omvärld. Denna subjektivitet kan påverkas av en rad erfarenheter och föreställningar som ligger långt bortom de specifika interaktionerna. I kapitel 4 diskuteras hur olika former av tillit påverkar och samverkar med varandra. Exempelvis kan bristande tillit till en myndighet skada den generella sociala tilliten. Bristande social tillit kan sänka tilliten till samhällets alla institutioner. Sådana brister kan föranleda individer och grupper att aktivt välja eller passivt acceptera demokratiskadliga narrativ och handlingar. I kapitel 6 ser vi exempelvis hur låg politisk tillit kan leda till att man enklare tar till sig konspirationsteorier som ”förklarar” sociala eller politiska företeelser på sätt som ytterligare skadar tilliten. I kapitel 5 diskuteras hur faktisk eller uppfattad korruption kan tära på både social och institutionell tillit, men även leda till att individen själv blir korrupt, vilket i sin tur kan påverka andras sociala och institutionella tillit.¹⁵⁷

Uppfattningen att man själv eller ens grupp är förfördelad eller marginaliserad är en återkommande faktor i samtliga de företeelser som belyses i denna rapport. De olika kapitlen pekar på faktorer som exempelvis:

- negativitet eller likgiltighet inför samhället och sin egen plats i gemenskapen
- brist på meningsfullhet och sökandet efter densamma
- frustration eller missnöje riktade mot myndigheter
- avund eller ilska gentemot en annan del av befolkningen
- likgiltighet inför eller okunskap om demokratins grundläggande principer och värderingar.

Dessa är naturligtvis fullt acceptabla känslor och åsikter i en demokrati och man kan uppleva allt detta utan att på något sätt utgöra ett säkerhetshot. Samtidigt förefaller de vara beständiga byggstenar i olika säkerhetshot; mot individer, mot samhället och mot staten. Tilliten, samhällssolidariteten och demokratins hållbarhet går hand i hand. När Olof Petersson hävdade att samhällssolidariteten är en förutsättning för en fungerande demokratisk ordning¹⁵⁸ gav han uttryck för något som är viktigt ur demokratiteoretiskt perspektiv, men även ur säkerhetsperspektiv.

¹⁵⁷ Jfr. Holmberg & Rothstein (2020).

¹⁵⁸ Myndigheten för samhällsskydd och beredskap (2014): 14.

7.2 Intressen

Demokratin som process och de värderingar och strukturer som möjliggör denna process betraktas som centrala svenska skyddsvärden. Resonemangen utvecklas i *Nationell säkerhetsstrategi* publicerad 2017:

Människors lika värde samt invånarnas jämlika och jämställda möjligheter till inflytande och aktivt deltagande i samhällslivet är ett nationellt intresse. Yttrandefrihet, informationsfrihet, rätten till utbildning, mötesfrihet, demonstrationsfrihet, föreningsfrihet samt religions- och övertygelsefrihet är några av de mänskliga rättigheter som ska skyddas genom arbetet för Sveriges säkerhet. Demokrati, mänskliga fri- och rättigheter samt Sveriges säkerhet stärks av fria, självständiga medier.¹⁵⁹

Säkerhetsstrategin påpekar att befolkningens aktiva deltagande stärker demokratin och rättsstaten, och att det är av stor vikt att individen uppfattar sig själv som delaktig i samhället. Enligt strategin har detta i sin tur säkerhetspolitiska implikationer:

Social tillit och sammanhållning är därför viktigt också i säkerhetsarbetet. Att invånarna har förtroende för varandra och för offentliga institutioner stärker den gemensamma förmågan att förebygga och hantera större kriser och katastrofer. Rättsskipning och annan myndighetsutövning ska vara förutsebar, enhetlig och rättssäker. Enskilda ska vara skyddade mot godtyckliga ingrepp. Rättssäkerhet och rättstrygghet är grundläggande för att invånarna ska känna förtroende för lagarna, myndigheterna och domstolarna.¹⁶⁰

Det finns även en separat strategi för att ”främja, förankra och försvara” demokratin framtagen av Kulturdepartementet 2018.¹⁶¹ Detta dokument menar att ”den svenska demokratin står på en stark grund” och ”är väl rustad inför framtiden” men att utvecklingen i världen och i Sverige innebär att demokratin inte kan tas för given. Bland de utmaningar som lyfts fram återfinns ”ojämlikt deltagande, desinformation och propaganda, hot mot opinionsbildare och mer aktiva antidemokratiska aktörer.”¹⁶²

Demokratins strukturer och principer är alltså centrala skyddsvärden, men att värna och försvara strukturer och värderingar är något annat än att värna och försvara fysiska objekt. Vi ser i de olika kapitlen hur grunderna för demokratihotande verksamhet läggs långt innan något egentligt eller identifierbart hot uppstår. Dessa grunder läggs i civilsamhället, bland befolkningen och är inte bara sektorsöverskridande, utan dessutom mångdimensionella. Arbetet med att skydda och säkra demokratin kräver insatser från många fler aktörer än de som traditionellt ansvarar för rikets inre och yttre säkerhet.

¹⁵⁹ Ibid.

¹⁶⁰ Ibid.

¹⁶¹ Regeringskansliet (2018).

¹⁶² Regeringskansliet (2018): 7.

7.3 Demokratisk säkerhet och totalförsvaret

För demokratisk säkerhet som koncept är utgångspunkten att demokratins grundkomponenter och samhällssolidariteten tillsammans utgör nationella intressen; kritiska tillgångar som i sig själva är skyddsvärda. Synen på demokrati som ett skyddsvärde är dock oskiljbar från frågan om *hur* demokratin skyddas. Ekman, Linde och Sedelius noterar att ”demokratin kräver ständigt underhåll”¹⁶³ och detta underhåll blir en del av demokratin. Skyddet av demokratin måste därför *återspegla* eller *uttrycka* de principer och funktioner som ska skyddas.

Efter 100 år av allmän rösträtt och med en stark demokratisk värdegrund är det, som Kulturdepartementet antyder, lätt att ta demokratin för given. Detta påkallar ett samtal om vad ”de demokratiska processerna” och ”det öppna demokratiska samhället” faktiskt betyder och förpliktar; inte minst hur de avgränsar myndigheters handlingsfrihet i skyddet av demokratin. I kapitel 2 diskuteras risken att lagstiftning avsedd att skydda demokratin kan ha demokratiskadliga effekter och kapitel 3 pekar på att missriktade eller illa genomtänkta myndighetsinsatser kan försvaga demokratin. Kapitel 4 redogör för ett samspel mellan tilliten till myndigheter och tilliten till medmänniskor som kan påverka samhällssolidaritetsens och demokratins dragningskraft. Ingen enskild myndighet eller annan samhällsaktör kan förväntas ha en samlad bild av vare sig utmaningen eller dess effekter. Förmågan att effektivt identifiera hot samt att värna och säkra demokratin kräver därför en bred samverkan.

Enligt den nationella säkerhetsstrategin är målen för vår säkerhet att värna befolkningens liv och hälsa, liksom samhällets funktionalitet, samt förmågan att upprätthålla grundläggande värden som demokrati, rättssäkerhet och mänskliga fri- och rättigheter. En förutsättning för att kunna uppnå dessa mål är att vårt lands politiska oberoende och självständighet säkras samt att vår territoriella integritet kan upprätthållas.¹⁶⁴

Att bidra till upprätthållandet av självständighet och territoriell integritet är en uppgift som ankommer på totalförsvaret. Dock är demokratin påfallande frånvarande i de dokument som inriktar detta. I försvarsberedningens rapporter – *Värnkraft* och *Motståndskraft* – nämns aldrig demokrati, vare sig som mål eller skyddsvärde.¹⁶⁵ Enligt försvarsbeslutet ”Totalförsvaret 2021-2025”, konstateras i korthet att hot riktade mot de demokratiska processerna förekommer och att det psykologiska försvaret förväntas värna det öppna och demokratiska samhället, den fria åsiktsbildningen samt Sveriges frihet och oberoende, och att säkerställa befolkningens

¹⁶³ Ekman, Linde & Sedelius (2014): 15. Jfr. kapitel 1.2 infra.

¹⁶⁴ Regeringskansliet (2017).

¹⁶⁵ Försvarsberedningen (2019); Försvarsberedningen (2017).

försvarsvilja; i övrigt omnämns inte demokrati som mål för varken totalförsvaret, det militära eller det civila försvaret.¹⁶⁶

Med utgångspunkt i den nationella säkerhetsstrategin är värnandet av demokratin, rättssäkerhet och mänskliga fri- och rättigheter vad totalförsvaret ytterst syftar till. Dock kan även det omvända vara gällande: om inte dessa värden upprätthålls i fred kommer staten troligen inte uppfattas som värd att försvara under höjd beredskap eller krig. Den folkförankring och tillit som är nödvändig för ett fungerande totalförsvär riskerar därmed att utebli. Demokratisk säkerhet är en förutsättning för ett fungerande totalförsvär, precis som att ett fungerande totalförsvär är ämnat att vara den yttersta garanten för demokratins säkerhet.

¹⁶⁶ Proposition 2020/21:30.

8 Referenser

8.1 Kapitel 1: Inledning

Andersen-Rodgers, David & Kerry Crawford (2020). *Human Security: Theory and Action*. Lanham et alibi: Rowman & Littlefield.

Asmussen, Jan, Stefan Hansen & Jan Meiser (2015). *Hybride Krigsführung – eine neue Herausforderung? Kieler Analysen zur Sicherheitspolitik Nr. 43*. Institut für Sicherheitspolitik an der Christian-Albrechts-Universität zu Kiel.

Bleich, E. (2011). *The Freedom to Be Racist? How the United States and Europe Struggle to Preserve Freedom and Combat Racism*. New York: Oxford University Press.

Bossong, Raphael & Mark Rhinard (2020). The internal and external security nexus in Europe: Exploring and problematizing its emergence. I Haar, Roberta N., Thomas Christiansen, Sabina Lange & Sophie Vanhoonacker (red.). *The Making of European Security Policy: Between Institutional Dynamics and Global Challenges*. London: Routledge.

Buzan, Barry (1983). *People, States and Fear: An Agenda for International Security Studies in the Post-Cold War Era*. Sussex: Wheatsheaf Books.

Collins, Alan (red.) (2019). *Contemporary Security Studies, 5th Ed.* Oxford: Oxford University Press.

Cormac, Rory & Richard J. Aldrich (2018). Grey is the New Black: Covert Action and Implausible Deniability. *International Affairs* 94(3).

Czaplewski, Jennifer et al (2021). *Modern Cybersecurity: Tales from the Near-Distant Future*. Morrisville, NC: Jupiter One.

Dahl, Robert A. (1982). *Dilemmas of Pluralist Democracy vs. Control*. New Haven: Yale University Press.

Dobel, Patrick J. (1999). *Public Integrity*. Baltimore: The Johns Hopkins University Press.

Ehrhart, Hans-Georg (2017). Postmodern warfare and the blurred boundaries between war and peace. *Defense & Security Analysis* 33(3): 263–275. DOI: 10.1080/14751798.2017.1351156

Ekman, J., J. Linde & T. Sedelius (2014). *Demokratiseringsprocesser: Nya perspektiv och utmaningar*. Stockholm: Studentlitteratur.

Försvarsberedningen (2019). *Värnkraft: Inriktningen av säkerhetspolitiken och utformningen av det militära försvaret 2021-2025*. Stockholm.

Försvarsmakten (2016). *Militärstrategisk doktrin*. Stockholm: Högkvarteret.

- Gusy, Christoph (2011). *Grundrechte und Verfassungsschutz*. Wiesbaden: VS Verlag.
- Hed tjärn Swaling, Vidar & Jenny Ingemarsdotter (2021). Framtidens hot – ser vi dem komma? I Lundén, Jenny, Anders Melander, Elin Hellquist, Björn Ottosson, Anders Strindberg & Liselotte Steen (red.). *Strategisk utblick 9: Framtida hot*. FOI-R--5103--SE. Stockholm: Totalförsvarets forskningsinstitut.
- Hough, Peter, Andrew Moran, Bruce Pilbeam & Wendy Stokes (red.) (2021). *International Security Studies: Theory and Practice, 2nd Ed*. Abingdon: Routledge.
- Johansen, Robert C. (1991). Real Security is Democratic Security. *Alternatives: Global, Local, Political* 16(2).
- Lundén, Jenny, Anders Melander, Elin Hellquist, Björn Ottosson, Liselotte Steen & Anders Strindberg (2021). *Strategisk utblick 9*. FOI-R--5103--SE. Stockholm: Totalförsvarets forskningsinstitut.
- Lundquist, Lennart (2001). *Medborgardemokratin och eliterna*. Stockholm: Studentlitteratur.
- Malik, Shahin (2021). Framing a Discipline. I Hough, Peter, Andrew Moran, Bruce Pilbeam & Wendy Stokes (red.). *International Security Studies: Theory and Practice, 2nd Ed*. Abingdon: Routledge.
- Morag, Nadav (2018). *Comparative Homeland Security: Global Lessons, 2nd Edition*. Hoboken, NJ: John Wiley & Sons.
- Myndigheten för samhällsskydd och beredskap (2014). *Att värna den demokratiska rättsstaten*. Stockholm: MSB. Hämtad från <https://rib.msb.se/filer/pdf/27379.pdf>
- Office of the Director of National Intelligence (2017). *Assessing Russian Activities and Intentions in Recent US Elections*. Washington, DC: Intelligence Community Assessment.
- Peoples, Columba & Nick Vaughn-Williams (2021). *Critical Security Studies: An Introduction, 3rd Ed*. Abingdon: Routledge.
- Regeringens proposition 2009/10:55. *En politik för det civila samhället*. Stockholm.
- Regeringskansliet (2017). *Nationell säkerhetsstrategi*. Stockholm.
- Tatlow, Didi Kirsten (2020). How “Democratic Security” can Protect Europe from a Rising China. *DGAP Policy Brief* 13.

8.2 Kapitel 2: Demokrati och demokratihot

- Amnesty International (2020). Austria/France: Measures announced by the governments threaten freedom of association. Amnesty International Public Statement. EUR 01/3359/2020. Hämtad 2021-05-20 från <https://www.amnesty.org/download/Documents/EUR0133592020ENGLISH.PDF>.
- BBC News (2004). Court rules Vlaams Blok is racist. BBC News, 2004-11-09. Hämtad 2021-04-20 från <http://news.bbc.co.uk/1/hi/world/europe/3994867.stm>.
- Berman, G. & Y. Paradies (2010). Racism, disadvantage and multiculturalism: towards effective anti-racist praxis. *Ethnic and Racial Studies* 33(2): 214-232.
- Bleich, E. (2011). *The Freedom to Be Racist?: How the United States and Europe Struggle to Preserve Freedom and Combat Racism*. Oxford: Oxford University Press.
- Bozóki, András & Dániel Hegedűs (2018). An externally constrained hybrid regime: Hungary in the European Union. *Democratization* 25(7): 1173-1189.
- Brottsförebyggande rådet (2021). *Islamofobiska hatbrott. Rapport 2021:3*. Stockholm: Brottsförebyggande rådet.
- Brunell, E., M. Hellström & M. Ekholm (2020). Nordiska motståndsrörelsen förbjuds i Finland – ”Inte alls säkert att situationen blir bättre” säger expert. Svenska Yle, 2020-11-22. Hämtad 2021-04-20 från <https://svenska.yle.fi/artikel/2020/09/22/nordiska-motstandsrorelsen-forbjuds-i-finland-inte-alls-sakert-att-situationen>.
- Bull, Thomas & Anna Jonsson Cornell (2020). Föreningsfrihet och förbud mot rasistiska organisationer – några rättsliga iakttagelser och en rättspolitisk spaning. *Svensk Juristtidning* 2020. Hämtad 2021-03-09 från <https://svjt.se/svjt/2020/516>.
- Butler, J. (2004). *Precarious Life: The Powers of Mourning and Violence*. London: Verso.
- Buzan, Barry, Ole Wæver & Jaap de Wilde (1998). *Security: A New Framework for Analysis*. Boulder, CO: Lynne Rienner.
- Carter, E. R. & M. C. Murphy (2015). Group-based Differences in Perceptions of Racism: What Counts, to Whom, and Why? *Social and Personality Psychology Compass* 9(6): 269-280.
- Cerulus, L. (2019). Inside the far right's Flemish victory. *Politico*, 2019-05-27. Hämtad 2021-04-20 från <https://www.politico.eu/article/inside-the-far-rights-flemish-victory/>.

- Cooper-Cunningham, D. (2019). Seeing (in)security, gender, and silencing: posters in and about the British women's suffrage movement. *International Feminist Journal of Politics* 21(3): 383-408.
- Crenshaw, K. (1989). Demarginalizing the Intersection of Race and Sex: A Black Feminist Critique of Antidiscrimination Doctrine, Feminist Theory and Antiracist Politics. *University of Chicago Legal Forum* 1989(1): 139-167.
- Derrida, J. (2003). Autoimmunity: Real and Symbolic Suicides. I G. Borradori, *Philosophy in a Time of Terror: Dialogues with Jürgen Habermas and Jacques Derrida*. Chicago: Chicago University Press.
- Folketinget (2017). *Min grundlov: Grundloven med forklaringer*, 14. udgave, 1. Oplag
- Gallie, Walter B. (1956). Essentially Contested Concepts. *Proceedings of the Aristotelian Society* 56: 167–198.
- Hansen, L. (2000). The Little Mermaid's Silent Security Dilemma and the Absence of Gender in the Copenhagen School. *Millennium Journal of International Studies* 29(2): 285-306.
- Hart, H.L.A. (1961). *The Concept of Law*. Oxford: Oxford University Press.
- Huysmans, J. (2014). *Security Unbound: Enacting Democratic Limits*. London: Routledge.
- Irish Human Rights and Equality Commission (2019). Ireland and the Convention on the Elimination of Racial Discrimination. Hämtad 2021-04-20 från https://www.ihrec.ie/app/uploads/2019/11/IHREC_CERD_UN_Submission_Oct_19.pdf.
- Kaldor, M. & I. Vejvoda (1997). Democratization in Central and Eastern European Countries. *International Affairs* 73(1): 59-82.
- Kirshner, A. (2014). *A Theory of Militant Democracy: The Ethics of Combatting Political Extremism*. New Haven, Connecticut: Yale University Press. Kommittédirektiv 2019:39. Förbud mot rasistiska organisationer.
- Lindström, A. & I. Lindroos (2018). Åbo hovrätt upplöser Nordiska motståndsrörelsen i Finland: "Jätteviktig milstolpe". Svenska Yle, 2018-09-28. Hämtad 2021-05-19 från <https://svenska.yle.fi/artikel/2018/09/28/abo-hovratt-upploser-nordiska-motstandsrörelsen-i-finland-jatteviktig-milstolpe>
- Maddox, G. (2019). Karl Loewenstein, Max Lerner, and militant democracy: an appeal to 'strong democracy'. *Australian Journal of Political Science* 54(4): 490-504.

- Maeda, K. (2010). Two Modes of Democratic Breakdown: A Competing Risks Analysis of Democratic Durability. *The Journal of Politics* 72(4): 1129-1143.
- Mattsson, P. (2021). Tvekan till förbud mot förnekelse av Förintelsen. SVT Nyheter, 2021-04-19. Hämtad 2021-04-22 från <https://www.svt.se/nyheter/inrikes/tvekan-till-forbud-mot-fornekelse-av-forintelsen>.
- Morlino, L. (2004). What is a 'good' democracy? *Democratization* 11(5): 10–32.
- Mujezinović Larsen, K. (2016). *Utredning om det strafferettslige diskrimineringsvernet*. Oslo: Barne- og familiedepartementet.
- Myndigheten för samhällsskydd och beredskap (2014). *Att värna den demokratiska rättsstaten*. MSB706. Karlstad: Myndigheten för samhällsskydd och beredskap.
- Mångkulturellt centrum (2014a). Afrofobi: En Kunskapsöversikt. Pressmeddelande. Hämtad 2021-05-26 från <https://mkcentrum.se/afrofobi-en-kunskapsoversikt/>.
- Mångkulturellt centrum (2014b). Afrofobi. En kunskapsöversikt över afrosvenscars situation i dagens Sverige. Botkyrka: Mångkulturellt centrum.
- Neumann, F. L. (1953). The Concept of Political Freedom. *Columbia Law Review* 53(7): 901-935.
- Nielsen, J. (2015). *Foreningsfrihed og mulighederne for at forbyde voldelige foreninger* [Specialeafhandling]. Aarhus universitet, Juridisk institut.
- NOU 2020:4. *Straffelovrådets utredning nr. 1: Kriminalisering av deltakelse i og rekruttering til kriminelle grupper*. Oslo: Justis- og beredskapsdepartementet.
- Näsström, S. (2021). *Demokrati: En liten bok om en stor sak*. Lund: Historiska media.
- Orrenius, N. (2013). Över tusen barn med i olaglig kartläggning. Dagens Nyheter, 2013-09-23. Hämtad 2021-03-09 från <https://www.dn.se/nyheter/sverige/over-tusen-barn-med-i-olaglig-kartlaggning/>.
- Petersson, O. (2015). *Demokratis motståndare*. MSB896. Karlstad: Myndigheten för samhällsskydd och beredskap.
- Polisen (2018). Demokratibrott – polisens arbete. Hämtad 2021-04-06 från <https://polisen.se/om-polisen/polisens-arbete/demokratibrott/>.
- Prop. 190 L (2020-2021) (2021, 7 maj). Endringer i straffeprocessloven og straffeloven (kriminalisering av deltakelse i kriminelle sammenslutninger).

- Rose, R., D. Shin & N. Munro (1999). Tensions Between the Democratic Ideal and Reality: South Korea. I Norris, P. (red.), *Critical Citizens: Global Support for Democratic Government*. Oxford: Oxford University Press.
- Schmitter, P. C., & T.L. Karl (1991). What Democracy Is . . . And Is Not. *Journal of Democracy* 2(3): 75–88.
- SOU 2021:15. *Föreningsfrihet och terroristorganisationer*. Hämtad 2021-05-21 från <https://data.riksdagen.se/fil/B6807D81-ACD7-4388-B9F8-2BEFA87E3688>.
- Strömbäck, J. (2005). In search of a standard: four models of democracy and their normative implications for journalism. *Journalism Studies* 6(3): 331-345.
- Svenska FN-förbundet (2020). Efterlyses: Hårdare tag mot rasistiska organisationer, publicerad 2020-03-20. Hämtad 2021-03-09 från <https://fn.se/aktuellt/ovriga-nyheter/efterlyses-hardare-tag-mot-rasistiska-organisationer/>.
- Säkerhetspolisen (u.å.a). Extremistmiljöerna. Hämtad 2021-04-12 från <https://www.sakerhetspolisen.se/forfattningsskydd/extremistmiljoerna.html>.
- Säkerhetspolisen (u.å.b). Författningsskydd. Hämtad 2021-04-06 från <https://www.sakerhetspolisen.se/forfattningsskydd.html>.
- Säkerhetspolisen (2021). *Säkerhetspolisens Årsbok 2020*. Stockholm: Säkerhetspolisen
- Tebaldi, M. (2016). Security, city and democracy. *City Territ Archit* 3(17): 1-9.
- UN Committee on the Elimination of Racial Discrimination. (2006). Consideration of reports submitted by States parties under article 9 of the Convention: International Convention on the Elimination of All Forms of Racial Discrimination: concluding observations of the Committee on the Elimination of Racial Discrimination: Norway, CERD/C/NOR/CO/18. Hämtad 2021-05-20 från <https://www.refworld.org/docid/45c30bc7c.html>.
- United Nations Treaty Collection (2021). International Convention on the Elimination of All Forms of Racial Discrimination, 2021-04-20. Hämtad 2021-04-20 från https://treaties.un.org/Pages/ViewDetails.aspx?src=TREATY&mtdsg_no=IV-2&chapter=4&clang=_en#EndDec.
- Willsher, K. (2021). France bans far-right 'paramilitary' group Génération Identitaire. *The Guardian*, 2021-03-03. Hämtad 2021-05-25 från <https://www.theguardian.com/world/2021/mar/03/france-bans-far-right-paramilitary-group-generation-identitaire>.

- Ytrube, C. (1997). On Norberto Bobbio's Theory of Democracy. *Political Theory* 25(3): 377-400.
- Zakaria, F. (1997). The Rise of Illiberal Democracy. *Foreign Affairs* 76(6): 22-43.
- Žižek, S. (2015). Slavoj Žižek on the Charlie Hebdo Massacre: Are the Worst Really Full of Passionate Intensity? *New Statesman*, 2015-01-10. Hämtad 2021-05-26 från <https://www.newstatesman.com/world-affairs/2015/01/slavoj-i-ek-charlie-hebdo-massacre-are-worst-really-full-passionate-intensity>.

8.3 Kapitel 3: Demokratisk säkerhet

Article 19 (2013). *Russia: Federal laws introducing ban of propaganda of non-traditional sexual relationships*. London: Article 19.

Berger, J.M. (2017). *The Extremist Construction of Identity: How Escalating Demands for Legitimacy Shape and Define In-Group and Out-Group Dynamics*. ICCT Research Paper. The Hague: International Centre for Counter Terrorism.

Berger, J.M. (2018). *Extremism*. Cambridge, MA: The MIT Press.

Bodine-Baron, Elizabeth, Todd C. Helmus, Andrew Radin & Elina Treyger (2018). *Countering Russian Social Media Influence*. Santa Monica, CA: RAND Corporation. Hämtad 2021-09-30 från https://www.rand.org/pubs/research_reports/RR2740.html

Boghardt, Thomas (2009). Soviet Bloc Intelligence and Its AIDS Disinformation Campaign. *Studies in Intelligence* 53(4): 1-24.

Conley, Heather A., James Mina, Ruslan Stefanov & Martin Vladimirov (2016). *The Kremlin Playbook: Understanding Russian Influence in Central and Eastern Europe*. Washington, DC: CSIS.

Cormac, Rory & Richard J. Aldrich (2018). Grey is the new black: covert action and implausible deniability. *International Affairs* 94(3): 477–494.

Cullen, Patrick J. & Erik Reichborn-Kjennerud (2017). *Understanding Hybrid Warfare*. Multinational Capability Development Campaign. Hämtad 2021-09-30 från https://assets.publishing.service.gov.uk/government/uploads/system/uploads/attachment_data/file/647776/dar_mcdc_hybrid_warfare.pdf

Dahl, Robert A. (2020). *On Democracy*, Second Edition. New Haven & London: Yale University Press.

Davatoğlu, Ahmet. (1994). The Clash of Interests: An Explanation of the World [Dis]order. *Intellectual Discourse* 2(2).

Dubowitz, Mark & Saeed Ghasseminejad (2020). Iran's COVID-19 Disinformation Campaign. *CTC Sentinel* 13(6): 40-48. Hämtad 2021-09-30 från <https://www.ctc.usma.edu/wp-content/uploads/2020/06/CTC-SENTINEL-062020.pdf>

Erlingsson, Gissur & Jonas Linde (2011). Det svenska korruptionsproblemet. *Ekonomisk Debatt* 39(8): 5-18.

Forattini, F. (2021). For a broader understanding of corruption as a cultural fact, and its influence in society. *Academia Letters*, Article 2245.

- Försvarsmakten (2016). *Militärstrategisk doktrin*. Stockholm: Högkvarteret.
- Gaddy, Jonathan W. (2016). *An ontology of power: perception and reality in conflicts*. Master's thesis. U.S. Naval Postgraduate School, Monterey. Hämtad 2021-09-30 från <http://hdl.handle.net/10945/51697>
- Grzywaczewski, Tomasz (2021). Russia and Belarus Are Using Migrants as a Weapon Against the EU. *Foreign Policy Online*. Publicerad 2021-09-18. Hämtad 2021-09-30 från <https://foreignpolicy.com/2021/09/18/russia-belarus-poland-lithuania-migrants-eu-weapon/>
- Hoffer, Eric (1951). *The True Believer: Thoughts on the Nature of Mass Movements*. New York: Harper & Row.
- Kavanagh, Jennifer & Michael D. Rich (2018). *Truth Decay: An Initial Exploration of the Diminishing Role of Facts and Analysis in American Public Life*. Santa Monica, CA: RAND Corporation. Hämtad 2021-09-30 från https://www.rand.org/pubs/research_reports/RR2314.html
- Kragh, Martin & Sebastian Åsberg (2017). Russia's Strategy for Influence through Public Diplomacy and Active Measures: The Swedish Case. *Journal of Strategic Studies* (online): 773-816.
- Liang, Qiao & Xiangsui Wang (2015). *Unrestricted Warfare: China's Master Plan to Destroy America*. Echo Point Books.
- Lim, Louisa, Julia Bergin & Johan Lidberg (2021). *The COVID-19 Story: Unmasking China's Global Strategy*. Brussels: International Federation of Journalists. Hämtad 2021-09-30 från https://www.ifj.org/fileadmin/user_upload/210512_IFJ_The_Covid_Story_Report_-_FINAL.pdf.
- Lipset, Seymoure Martin (1963). *Political Man: The Social Bases of Politics*. New York: Doubleday.
- Malthaner, Stefan & Peter Waldmann (2014). The Radical Milieu: Conceptualizing the Supportive Social Environment of Terrorist Groups. *Studies in Conflict and Terrorism* 37(12): 979-998.
- Matthews, Miriam, Katya Migacheva, & Ryan Andrew Brown (2021). *Superspreaders of Malign and Subversive Information on COVID-19: Russian and Chinese Efforts Targeting the United States*. Santa Monica, CA: RAND Corporation. Hämtad 2021-09-30 från https://www.rand.org/pubs/research_reports/RRA112-11.html.
- Moghaddam, Fathali M. (2006). *From the Terrorists' Point of View: What they Experience and Why they Come to Destroy*. Westport, CT: Praeger Security International.

- Monaghan, Sean (red.) (2019). *Countering Hybrid Warfare*. Multinational Capability Development Campaign. Hämtad 2021-09-30 från https://assets.publishing.service.gov.uk/government/uploads/system/uploads/attachment_data/file/784299/concepts_mcdc_countering_hybrid_warfare.pdf.
- Myndigheten för samhällsskydd och beredskap (2014). *Att värna den demokratiska rättsstaten*. Stockholm: MSB.
- Mölder, Holger & Vladimir Sazonov (2018). Information Warfare as the Hobbesian Concept of Modern Times — The Principles, Techniques, and Tools of Russian Information Operations in the Donbass. *The Journal of Slavic Military Studies* 31(3): 308–328.
- New Knowledge (2017). *The Tactics and Tropes of the Internet Research Agency*. Hämtad 2021-09-30 från <https://www.yonder-ai.com/resources/reports/the-disinformation-report/>.
- Politiets sikkerhetstjeneste (2021). *Nasjonal trusselvurdering 2021*. Oslo: PST. Hämtad 2021-09-30 från https://www.pst.no/globalassets/artikler/trusselvurderinger/nasjonal-trusselvurdering-2021/ntv_2021_final_web_1802-1.pdf
- Pynnöniemi, Katri (2019). The Asymmetric Approach in Russian Security Strategy: Implications for the Nordic Countries. *Terrorism and Political Violence* 31(1): 154-167.
- Ranstorp, Magnus, Filip Ahlin, Lina Ahlerup & Magnus Normark (2021). *Gränslös extremism: En studie om transnationella kopplingar till svenska radikala miljöer*. Stockholm: Försvarshögskolan.
- Regeringens proposition 2019/20:131. *Ökat skydd mot hedersrelaterad brottslighet*. Stockholm.
- Rostami, Amir, Hernan Mondani, Christoffer Carlsson, Chistoffer Edling & Jerzy Sarnecki (2018). *Våldsbejakande extremism och organiserad brottslighet i Sverige*. Stockholm: Institutet för framtidsstudier.
- Schlesinger, Jr., Arthur M. (1949). *The Vital Center: The Politics of Freedom*. New York: Houghton Mifflin.
- Selvage, Douglas (2019). Operation “Denver”: The East German Ministry of State Security and the KGB's AIDS Disinformation Campaign, 1985–1986 (Part 1). *Journal of Cold War Studies* 21(4): 71-123.

- Sotlar, Andrej (2004). Some Problems with a Definition and Perception of Extremism within a Society. I Mesko, Gorazd, Milan Pagon & Bojan Dobovsek (red.). *Policing in Central and Eastern Europe: Dilemmas of Contemporary Criminal Justice*. Maribor, Slovenia: Faculty of Criminal Justice, University of Maribor. Hämtad 2021-09-30 från <https://www.ojp.gov/pdffiles1/nij/Mesko/208033.pdf>
- Strindberg, Anders (2021). *Våldsbejakande islamistisk extremism och hedersrelaterat våld och förtryck: En förstudie om skärningspunkter*. FOI-R--5143--SE. Stockholm: Totalförsvarets forskningsinstitut.
- Säkerhetspolisen (2019). *Säkerhetspolisens årsbok 2018*. Stockholm.
- Säkerhetspolisen (2020). *Säkerhetspolisens årsbok 2019*. Stockholm.
- Säkerhetspolisen (2021). *Säkerhetspolisens årsbok 2020*. Stockholm.
- Treverton, Gregory F., Andrew Thvedt, Alicia R. Chen, Kathy Lee & Madeline McCue (2018). *Addressing Hybrid Threats*. Stockholm: Försvarshögskolan.
- UK Security Service (2005). *About MI5*. London: UK Security Service. Hämtad 2021-09-30 från <https://www.mi5.gov.uk/output/Page126.html>
- U.S. Central Intelligence Agency (inget datum). *The Freedom Fighter's Manual*. New York: Grove Press.
- U.S. Congress, House Committee on Foreign Affairs (1963). *Castro-Communist Subversion in the Western Hemisphere: Hearings Before the Subcommittee on Inter-American Affairs*. 88th Cong., 1st sess. (March 4, 1963).
- U.S. Department of Justice (2019). *Report On the Investigation Into Russian Interference in the 2016 Presidential Election: Volume I of II*. Washington, DC: March 2019.
- U.S. Department of State (1987). *Soviet Influence Activities: A Report on Active Measures and Propaganda, 1986-87*. USDOS Publication 9627. Washington, DC.
- U.S. Senate. Committee on Foreign Relations (2018). *Putin's Asymmetric Assault on Democracy in Russia and Europe: Implications for U.S. National Security. A Minority Staff Report Prepared for the Use of the Committee on Foreign Relations, United States Senate*. 115 S. Rpt. 115-121: 27-76. Hämtad 2021-09-30 från <https://www.foreign.senate.gov/imo/media/doc/FinalRR.pdf>
- von Clausewitz, Carl (1991). *Om kriget*. Stockholm: Bonnier. Orig. pub. 1832.
- Wigell, Mikael (2019a). *Democratic Deterrence*. FIIA Working Paper. Helsingfors, Finska utrikespolitiska institutet. Hämtad 2021-09-30 från https://www.fiia.fi/wpcontent/uploads/2019/09/wp110_democratic-deterrence.pdf
- Wigell, Mikael (2019a). Hybrid Interference as a Wedge Strategy. *International Affairs*, 95(2).

8.4 Kapitel 4: Vikten av tillit

Andersson, Ulrika (2020a). *Medieförtroende i pandemitider*. Göteborg: SOM-Institutet & Göteborgs universitet.

Andersson, Ulrika (2020b). *Stort förtroende för Folkhälsomyndigheten och 1177 under coronapandemin*. Göteborg: SOM-Institutet & Göteborgs universitet.

Andersson, Ulrika & Henrik Oscarsson (2020). *Institutionsförtroendet inte lika politiserat under pandemin*. Göteborg: SOM-Institutet & Göteborgs universitet.

Andreasson, Ulf (2017). *Tillit – det nordiska guldets*. Köpenhamn: Nordiska ministerrådet.

Atterstam, Inger (2016). Epidemiolog: Alla Tycks Ha Tappat Omdömet. *Svenska Dagbladet*, 2016-05-09. Hämtad från <https://www.svd.se/superepidemiologen-om-massvaccineringen-mest-upprord-ar-jag-over-att-ingen-tagit-ansvar>.

Barney, Jay B. & Mark H. Hansen (1994). Trustworthiness as a Source of Competitive Advantage. *Southern Medical Journal* 15: 175-190. DOI: 10.1002/SMJ.4250150912

Bay, Sebastian (2020). *Psykologiskt Försvar — Förebyggande i Fokus*. FOI Memo 7349. Stockholm: Totalförsvarets forskningsinstitut.

Berg, Joyce (1995). Trust, Reciprocity and Social History. *Games and Economic Behavior* 10: 122–42.

Bohnet, Iris & Richard Zeckhauser (2004). Trust, Risk and Betrayal. *Journal of Economic Behavior & Organization* 55: 467–84.

Buchan, Nancy R., Rachel T A Croson & Sara Solnick (2008). Trust and Gender: An Examination of Behavior and Beliefs in the Investment Game. *Journal of Economic Behavior and Organization* 68(3-4): 466–76.

Citrin, Jack & Laura Stoker (2018). Political Trust in a Cynical Age. *Annual Review of Political Science* 21. DOI: 10.1146/annurev-polisci-050316-092550.

Corriveau, Kathleen H, Paul L Harris, Elizabeth Meins, Charles Fernyhough, Bronia Arnott, Lorna Elliot, Beth Liddle, Alexandra Hearn, Lucia Vittorini & Marc de Rosnay (2009). Young Children's Trust in Their Mother's Claims: Longitudinal Links with Attachment Security in Infancy. *Child Development*, 80: 750–61.

Denrell, Jerker (2005). Why Most People Disapprove of Me: Experience Sampling in Impression Formation. *Psychological Review* 112(4): 951–78.

Ederer, Florian & Frédéric Schneider (2018). Trust and Promises over Time. *SSRN Electronic Journal*. Hämtad från <https://ssrn.com/abstract=3169881>. DOI: 10.2139/ssrn.3169881.

- Evans, J. St. B.T., Julie L. Barston & Paul Pollard (1983). On the Conflict between Logic and Belief in Syllogistic Reasoning. *Memory & Cognition* 11(3): 295–306.
- Fehr, Ernst (2009). On The Economics and Biology of Trust. *Journal of the European Economic Association* 7(2-3): 235–66.
- FeldmanHall, Oriel, Joseph E. Dunsmoor, Alexa Tompary, Lindsay E. Hunter, Alexander Todorov & Elizabeth A. Phelps (2018). Stimulus Generalization as a Mechanism for Learning to Trust. *Proceedings of the National Academy of Sciences* 115(7): E1690–97.
- Ferguson, Jodie L., Pam Scholder Ellen & Gabriela Herrera Piscopo (2011). Suspicion and Perceptions of Price Fairness in Times of Crisis. *Journal of Business Ethics* 98(2): 331–49.
- Foddy, Margaret, J Platow, Michael & Toshio Yamagishi (2009). Group-Based Trust in Strangers: The Role of Stereotypes and Expectations. *Psychological Science* 20(4): 419–22.
- Friedrich, Daniel & Nicholas Southwood (2011). Promises and Trust. I Sheinman, Hanoch (red.). *Promises and Agreements: Philosophical Essays*. Oxford: Oxford University Press.
- Gabriel, Oscar W. (2017). Participation and Political Trust. I Zmerli, Sonia & Tom W G van der Meer (red.). *Handbook on Political Trust*. Cheltenham: Edward Elgar Publishing.
- Gray, Kurt & Daniel M. Wegner (2008). The Sting of Intentional Pain. *Psychological Science* 19(12): 1260–62.
- Grundy-Warr, Carl & Shaun Lin (2020). COVID-19 Geopolitics: Silence and Erasure in Cambodia and Myanmar in Times of Pandemic. *Eurasian Geography and Economics* 00(00): 1–18.
- Haerpfer, C., R. Inglehart, A. Moreno, C. Welzel, K. Kizilova, J. Diez-Medrano, M. Lagos, P. Norris, E. Ponarin & B. Puranen m. fl. (2020). *World Values Survey: Round Seven - Country-Pooled Datafile*. Madrid & Wien: JD Systems Institute & WVSA Secretariat
- Harring, Niklas, Sverker C. Jagers & Åsa Löfgren (2021). COVID-19: Large-Scale Collective Action, Government Intervention, and the Importance of Trust. *World Development* 128(105236).
- Harris, Paul L. & Kathleen H Corriveau (2011). Young Children’s Selective Trust in Informants. *Philosophical Transactions of the Royal Society of London. Series B, Biological Sciences* 366(1567): 1179–87.

- Hendriks, Friederike, Dorothe Kienhues & Rainer Bromme (2016). Trust in Science and the Science of Trust. I Blöbaum, Bernd (red.). *Trust and Communication in a Digitized World: Models and Concepts of Trust Research*. Geneve: Springer International Publishing.
- Ho, Benjamin & David Huffman (2017). Trust and the Law. *Faculty Research and Reports 100*. Poughkeepsie, NY: Vassar. Hämtad från https://digitalwindow.vassar.edu/faculty_research_reports/100
- Hong, Kessely & Iris Bohnet (2007). Status and Distrust: The Relevance of Inequality and Betrayal Aversion. *Journal of Economic Psychology* 28(2): 197–213. DOI: 10.1016/j.joep.2006.06.003.
- Houser, Daniel, Daniel Schunk & Joachim Winter (2010). Distinguishing Trust from Risk: An Anatomy of the Investment Game. *Journal of Economic Behavior and Organization* 74(1-2): 72-81. DOI: 10.1016/j.jebo.2010.01.002.
- Irwin, Kyle, Laetitia Mulder & Brent Simpson (2014). The Detrimental Effects of Sanctions on Intragroup Trust: Comparing Punishments and Rewards. *Social Psychology Quarterly* 77(3): 253–72. DOI: 10.1177/0190272513518803.
- Irwin, Rachel Elisabeth (2020). Misinformation and De-Contextualization: International Media Reporting on Sweden and COVID-19. *Globalization and Health* 16(1): 1–12. DOI: 10.1186/s12992-020-00588-x.
- Kim, Peter H, Donald L Ferrin, Cecily D Cooper & Dirks, Kurt T (2004). Removing the Shadow of Suspicion: The Effects of Apology Versus Denial for Repairing Competence- Versus Integrity-Based Trust Violations. *Journal of Applied Psychology* 89(1): 104–18.
- King-Casas, Brooks, Damon Tomlin, Cedric Anen, Colin F Camerer, Steven R Quartz & P Reed Montague (2005). Getting to Know You: Reputations and Trust in a Two-Person Economic Exchange. *Science* 308(5718): 78–83. DOI: 10.1126/science.1108062
- Klapwijk, Anthon & Paul. A. M. Van Lange (2009). Promoting cooperation and trust in "noisy" situations: The power of generosity. *Journal of personality and social psychology* 96(1): 83-103. DOI: 10.1037/a0012823
- Kramer R. M. (1994). The Sinister Attribution Error: Paranoid Cognition and Collective Distrust in Organizations. *Motivation and Emotion* 8.
- Kwon, Diana (2020). How Swamped Preprint Servers Are Blocking Bad Coronavirus Research. *Nature* 581(7807): 130–31. DOI: 10.1038/d41586-020-01394-6.
- Kydd, Andrew H. (2007). *Trust and Mistrust in International Relations*. Princeton: Princeton University Press.

- Laland, K. N. (2004). Social Learning Strategies. *Learning & Behavior* 32(1): 4–14. DOI: 10.1098/rspb.2008.0817.
- Larson, Heidi (2018). The Biggest Pandemic Risk? Viral Misinformation. *Nature* 562: 309. DOI: 10.1038/d41586-018-07034-4.
- Lasco, Gideon (2020). Medical Populism and the COVID-19 Pandemic. *Global Public Health* 15(10): 1417–29. DOI: 10.1080/17441692.2020.1807581.
- Leong, Yuan Chang & Jamil Zaki (2017). Unrealistic Optimism in Advice Taking. *Journal of Experimental Psychology: General* 147(2): 170–189. DOI: 10.1037/xge0000382.
- Lewicki, Roy J, Edward C Tomlinson, Nicole Gillespie & Nicole Gillespie (2006). Models of Interpersonal Trust Development: Theoretical Approaches, Empirical Evidence, and Future Directions. *Journal of Management* 32(6): 991-1022. DOI: 10.1177/0149206306294405.
- Läkemedelsverket (2020). Svininfluensan, Pandemrix Och Narkolepsi. Hämtad från <https://www.lakemedelsverket.se/sv/behandling-och-forskrivning/vaccin/risker-med-vaccin/svininfluensan-pandemrix-och-narkolepsi>.
- Majlard, Jan (2020). Carlson: Vår Bedömning Har Visat Sig Vara Korrekt. *Svenska Dagbladet*, 2020-08-30. Hämtad från <https://www.svd.se/who-expert-sverige-forebild-i-pandemin>.
- Marien, Sofie & Marc Hooghe (2011). Does Political Trust Matter? An Empirical Investigation into the Relation between Political Trust and Support for Law Compliance. *European Journal of Political Research* 50(2): 267–91. DOI: 10.1111/j.1475-6765.2010.01930.x.
- Martijn, Carolien, Russell Spears, Joop Van Der Pligt & Esther Jakobs (1992). Negativity and Positivity Effects in Person Perception and Inference: Ability versus Morality. *European Journal of Social Psychology* 22(5): 453–63. DOI: 10.1002/ejsp.2420220504.
- McCabe, Kevin, Daniel Houser, Lee Ryan, Vernon Smith & Theodore Trouard (2001). A Functional Imaging Study of Cooperation in Two-Person Reciprocal Exchange. *Proceedings of the National Academy of Sciences of the United States of America* 98(20): 11832–35. DOI: 10.1073/pnas.211415698.
- McMurphy, Suzann (2013). Trust, Distrust, and Trustworthiness in Argumentation: Virtues and Fallacies. Ossa Conference Archive 113. Hämtad från <https://scholar.uwindsor.ca/ossaarchive/OSSA10/papersandcommentaries/113>

- Morris, Michael. (2011). Organizational Trust: A Cultural Perspective. I Mark N. K. Saunders, Denise Skinner, Graham Dietz, Nicole Gillespie, and Roy J. Lewicki (red.). *Administrative Science Quarterly* 56: 127-132. DOI: 10.2189/asqu.2011.56.1.127.
- Naef, Michael, Ernst Fehr, Urs Fischbacher, J Schupp, Gert G. Wagner (2008). Decomposing Trust: Explaining the National and Ethnical Trust Differences.” International. *Journal of Psychology* 43.
- Naef, Michael & Jürgen Schupp (2009). Experiments and Surveys in Contrast and Combination. *SOEPpaper No. 167*. DOI: 10.2139/ssrn.1367375
- Nickerson, Raymond S. (1998). Confirmation Bias: A Ubiquitous Phenomenon in Many Guises. *Review of General Psychology* 2(2): 175–220. DOI: 10.1037//1089-2680.2.2.175.
- Peters, Uwe (2020). What Is the Function of Confirmation Bias? *Erkenntnis*. DOI: 10.1007/s10670-020-00252-1.
- Portela, Marta & Isabel Neira (2013). Social Capital and Subjective Wellbeing in Europe: A New Approach on Social Capital. *Social Indicators Research* 114: 493–511. DOI: 10.1007/s11205-012-0158-x.
- Putnam, Robert D. (1995). Bowling Alone: America's Declining Social Capital. *Journal of Democracy* 6(1): 65-78.
- Rendell, Luke, Laurel Fogarty, William J E Hoppitt, Thomas J H Morgan, Mike M Webster & Kevin N Laland (2011). Cognitive Culture: Theoretical and Empirical Insights into Social Learning Strategies. *Trends in Cognitive Sciences* 15(2): 68–76. DOI: 10.1016/j.tics.2010.12.002.
- Rothbart, Myron & Bernadette Park (1986). On the Confirmability and Disconfirmability of Trait Concepts. *Journal of Personality and Social Psychology* 50(1).
- Rothstein, Bo & Dietlind Stolle (2008). “The State and Social Capital: An Institutional Theory of Generalized Trust.” *Comparative Politics* 40(4): 441-459. DOI: 10.5129/001041508X12911362383354.
- Rousseau, Denise M., Sim B. Sitkin, Ronald S. Burt & Colin Camerer (1998). Not so Different after All: A Cross-Discipline View of Trust. *Academy of Management Review* 23(3): 393–404. DOI: 10.5465/AMR.1998.926617.
- Scheirer, Walter (2020). A Pandemic of Bad Science. *Bulletin of the Atomic Scientists* 76(4): 175–84. DOI: 10.1080/00963402.2020.1778361.

- Sebhatu, Abiel, Karl Wennberg, Stefan Arora-jonsson & Staffan I Lindberg (2020). Explaining the Homogeneous Diffusion of COVID-19 Nonpharmaceutical Interventions across Heterogeneous Countries. *Proceedings of the National Academy of Sciences* 117(35): 21201–8. DOI: 10.1073/pnas.2010625117.
- Shipan, Charles R. & Craig Volden (2012). Policy Diffusion: Seven Lessons for Scholars and Practitioners. *Public Administration Review* 72(6): 788–96. DOI: 10.1111/j.1540-6210.2012.02610.x.
- Siegrist, Michael & Alexandra Zingg (2014). The Role of Public Trust during Pandemics: Implications for Crisis Communication. *European Psychologist* 19(1): 23–32.
- Sliwka, Dirk (2007). Trust as a Signal of a Social Norm and the Hidden Costs of Incentive Schemes. *American Economic Review* 97(3): 999–1012. DOI: 10.1257/aer.97.3.999.
- Slovic, Paul. “Perceived Risk, Trust, and Democracy. *Risk Analysis* 13(6): 675–682. DOI: 10.1111/j.1539-6924.1993.tb01329.x.
- Smittskyddsinstitutet (2010). The Influenza A(H1N1)2009 Pandemic in Sweden, 2009-2010. Hämtad från <https://www.folkhalsomyndigheten.se/publicerat-material/publikationer/The-Influenza-AH1N12009-Pandemic-in-Sweden-2009-2010/>.
- Smittskyddsinstitutet (2011). Vaccinationskampanjen Mot Influensa A (H1N1) 2009. Hämtad från <https://www.folkhalsomyndigheten.se/publicerat-material/publikationsarkiv/v/vaccinationskampanjen-mot-influensa-ah1n1-2009/>
- Stirrat, M. & D. I. Perrett (2010). Valid Facial Cues to Cooperation and Trust: Male Facial Width and Trustworthiness. *Psychological Science* 21(2): 349-54. DOI: 10.1177/0956797610362647.
- The Lancet (2021). COVID-19 Resource Centre. Hämtad från <https://www.thelancet.com/coronavirus>.
- Thielmann, Isabel, Daniel W. Heck & Benjamin E. Hilbig (2016). Anonymity and Incentives: An Investigation of Techniques to Reduce Socially Desirable Responding in the Trust Game. *Judgment and Decision Making* 11(5): 527–36.
- Todorov, Alexander, Christopher Y. Olivola, Ron Dotsch & Peter Mende-Siedlecki (2015). Social Attributions from Faces: Determinants, Consequences, Accuracy, and Functional Significance. *Annual Review of Psychology* 66: 519–45. DOI: 10.1146/annurev-psych-113011-143831.

- Tyler, Tom, Avital Mentovich & Sagarika Satyavada (2014). What Motivates Adherence to Medical Recommendations? The Procedural Justice Approach to Gaining Deference in the Medical Arena. *Regulation & Governance* 8: 350-70. DOI: 10.1111/rego.12043.
- Tyler, Tom R. (2006). Psychological Perspectives on Legitimacy and Legitimation. *Annual Review of Psychology* 57: 375-400. DOI: 10.1146/annurev.psych.57.102904.190038.
- Tyler, Tom R. & Jonathan Jackson (2013). Popular Legitimacy and the Exercise of Legal Authority: Motivating Compliance, Cooperation, and Engagement. *Psychology, Public Policy, and Law* 20(1): 78-95. DOI: 10.1037/a0034514.
- UNESCO (2021). Open Access to Facilitate Research and Information on COVID-19. Hämtad från <https://en.unesco.org/covid19/communicationinformationresponse/opensolutions>.
- Uslaner, Eric M. (2002). The Moral Foundations of Trust. SSRN Electronic Journal. DOI: 10.2139/ssrn.824504,
- van Lange, Paul A. M. (2015). Generalized Trust: Four Lessons From Genetics and Culture. *Current Directions in Psychological Science* 24(1): 71–76. DOI: 10.1177/0963721414552473.
- Ward, Alex (2020). Sweden’s Government Has Tried a Risky Coronavirus Strategy. It Could Backfire. *Vox*, 2020-04-04. Hämtad från <https://www.vox.com/2020/4/9/21213472/coronavirus-sweden-herd-immunity-cases-death>
- Whiteley, Paul F. (2000). “Economic Growth and Social Capital.” *Political Studies* 48(3): 443–66. DOI: 10.1111/1467-9248.00269
- Zak, Paul J. & Stephen Knack (2001). Trust and Growth. *The Economic Journal* 111(470): 295–321. DOI: 10.1111/1468-0297.00609.

8.5 **Kapitel 5: Korruption och organiserad brottslighet**

Agerberg, Mattias (2020). Corrupted Estimates? Response Bias in Citizen Surveys on Corruption. *Political Behavior* (2020). Online.
<https://doi.org/10.1007/s11109-020-09630-5>

Australian Institute of Criminology (2013). *Trends & issues in crime and criminal justice*. No. 444.

Bauhr, Monika & Färdigh, Mathias A. (2012). Korruption i Sverige 2011–förekomst och acceptans. I Weibull, Lennart, Henrik Oscarsson & Annika Bergström (red.). *I framtidens skugga: 42 kapitel om politik, medier och samhälle: SOM-undersökningen 2011*. Bohus: Ale Tryckteam AB.

Bauhr, Monika & Henrik Oscarsson (2011). *Public Perceptions of Corruption: The Prevalence and Moral Rejection of Corruption in Sweden*. Göteborg: Göteborgs universitet. Hämtad 2021-09-30 från
https://www.gu.se/sites/default/files/2020-05/2011_11_bauhr_oscarsson.pdf

Bauhr, Monika, Sören Holmberg & Sofia Arkhede (2016), *Svenska folket bedömer korruption 2009-2015*. SOM-rapport 2016:03. Hämtad 2021-09-30 från https://medarbetarportalen.gu.se/digitalAssets/1571/1571580_r-svenska-folket-bed--mer-korruption-2015.pdf

Beare, Margaret E. (1997). Corruption and organized crime: Lessons from history. *Crime, Law & Social Change* 28.

Bergh, Andreas, Gissur Erlingsson & Richard Öhrvall (2018). "Korruption i Sverige har underskattats." *Forum* 46, s 63–65. Hämtad 2021-09-30 från
<https://www.ifn.se/media/gnhpipag/2018-bergh-erlingsson-ohrvall-korruption-i-sverige.pdf>

Brottsförebyggande rådet (2007). *Korruptionens struktur i Sverige*. Rapport 2007:21. Stockholm: Fritzes. Hämtad 2021-09-30 från
https://bra.se/download/18.cba82f7130f475a2f1800010086/1371914725742/2007_21_korruptionens_struktur.pdf

Brottsförebyggande rådet (2009). *Polisens möte med organiserad brottslighet: En undersökning om otillåten påverkan*. Stockholm: Fritzes. Hämtad 2021-09-30 från
https://bra.se/download/18.cba82f7130f475a2f180001955/1371914720704/2009_7_polisens_mote_organiserad_brottslighet.pdf

- Brottsförebyggande rådet (2014), *Korruption i myndighetssverige: Otillåten påverkan mot insider*. Rapport 2014:4. Stockholm: Fritzes. Hämtad 2021-09-30 från
https://bra.se/download/18.35c681d4143337cb6b210c6/1390233687467/2014_4_Korruption_i_myndighetssverige.pdf
- Brottsförebyggande rådet (2016a). *Kriminella nätverk och grupperingar: Polisens bilder av maktstrukturer och marknader*. Rapport 2016:12. Stockholm: Wolters Kluwer. Hämtad 2021-09-30 från
https://bra.se/download/18.3c6dfe1e15691e1603e1b5ca/1471871016717/2016_12_Kriminella_natverk_och_grupperingar.pdf
- Brottsförebyggande rådet (2016b). *Otillåten påverkan mot myndighetspersoner*. Rapport 2016:13. Stockholm: Wolters Kluwer. Hämtad 2021-09-30 från
https://bra.se/download/18.3c6dfe1e15691e1603e6093a/1473246912101/2016_13_Otillaten_paverkan_mot_myndighetspersoner.pdf
- Brottsförebyggande rådet (2020a). *Nationella Trygghetsundersökningen 2020: Om utsatthet, otrygghet och förtroende*. Rapport 2020:8. Stockholm: Norstedts juridik. Hämtad 2021-09-30 från
https://bra.se/download/18.7d27ebd916ea64de5306cd13/1606479595116/2020_8_Nationella_trygghetsundersokningen_2020.pdf
- Brottsförebyggande rådet (2020b). Statistik utifrån brottstyper: Organiserad Brottslighet. Hämtat 2021-09-30 från <https://www.bra.se/statistik/statistik-utifran-brottstyper/organiserad-brottslighet.html>
- Brottsförebyggande rådet (2020c). *Dödligt våld i den kriminella miljön 2005-2017*. Rapport 2020:4. Stockholm: Norstedts juridik. Hämtad 2021-09-30 från
https://bra.se/download/18.7d27ebd916ea64de5304ed97/1614334722173/2020_4_Dodligt_vald_i_den_kriminella_miljon.pdf
- Brottsförebyggande rådet (2021). *Dödligt skjutvapenvåld i Sverige och andra europeiska länder: En jämförande studie av nivåer, trender och våldsmetoder*. Rapport 2021:8. Stockholm: Norstedts juridik. Hämtad 2021-09-30 från
https://bra.se/download/18.1f8c9903175f8b2aa70c9a1/1629181100220/2021_8_Dodligt_skjutvapenvald_i_Sverige_och_andra_europeiska_lander.pdf
- Brunetti, Aymo & Beatrice Weder (2003). "A free press is bad news for corruption." *Journal of Public Economics* 87: 1801-1824.
- Buscaglia, E & van Dijk, J (2003). Controlling organized crime and corruption in the public sector. *Forum on crime and society* 3(1-2).
- Center for the Study of Democracy (2010). Examining the links between organised crime and corruption. *Trends in Organised Crime* 13.
- Cohen (1972). *Folk Devils and Moral Panic: The Creation of Mods and Rockers*. London: MacGibbon and Kee.

- Cornish, Derek B. (1994). The procedural analysis of offending and its relevance for situational prevention. I Clarke, Ronald V. (red.). *Crime prevention studies* Vol. 3. Monsey, NY: Criminal Justice Press.
- Cornish, Derek B. & Clarke, Ronald V. (2006). The rational choice perspective. I Henry, Stuart & Mark M. Lanier (red.). *The Essential Criminology Reader*. Boulder, CO: Westview.
- Erlingsson, Gissur & Jonas Linde (2011). Det svenska korruptionsproblemet. *Ekonomisk Debatt* 39(8): 5-18.
- European Commission (2017). Eurobarometer: Corruption. Factsheet Sweden, Hämtad 2021-09-30 från <https://europa.eu/eurobarometer/surveys/detail/2176>
- European Union (2017). Serious and Organised Crime Threat Assessment: Crime in the Age of Technology. Hämtad 2021-09-30 från <https://www.europol.europa.eu/activities-services/main-reports/european-union-serious-and-organised-crime-threat-assessment-2017>
- Europol (2017). *European Union Serious and Organised Crime Threat Assessment: Crime in the Age of Technology*. Haag: Europol.
- Fritzen, Scott A., Søren Serritzlew & Gert Tinggaard Svendsen (2014). Corruption, Trust and their Public Sector Consequences: Introduction to the Special Edition. *Journal of Comparative Policy Analysis: Research and Practice* 16(2): 117-120. DOI: 10.1080/13876988.2014.896124
- Goode, Erich & Nachman Ben-Yehuda (2009). *Moral Panics – The social construction of deviance*. Second edition. London: Wiley-Blackwell.
- Group of States against Corruption, GRECO (2019). *Evaluation Report Sweden*. Strasbourg: GRECO. Hämtad 2021-09-30 från <https://rm.coe.int/fifth-evaluation-round-preventing-corruption-and-promoting-integrity-i/1680943be3>
- Gunnarson, Carina & Amir Rostami (2019). "Sweden: organised crime, politics and civil society." I Alum, Felia & Stan Gilmour (red.). *Handbook of Organised Crime and Politics*. Cheltenham: Edward Elgar Publishing.
- Holmberg, Sören & Bo Rothstein (2020). *Social Trust – The Nordic Gold?* Göteborg: Göteborgs universitet. Hämtad 2021-09-30 från https://www.gu.se/sites/default/files/2020-05/2020_1_Holmberg_Rothstein.pdf
- Institutet mot mutor. Brottsbalken. Hämtad 2021-09-30 från <https://www.institutetmotmutor.se/regelverk/det-svenska-regelverket/brottsbalken/>
- Institutet mot mutor. Korruption. Hämtad 2021-09-30 från <https://www.institutetmotmutor.se/kunskapsbank/ordlista/korruption/>

Interpol (2020). How Interpol supports Sweden to tackle organized crime. Hämtat 2021-09-30 från <https://www.interpol.int/Who-we-are/Member-countries/Europe/SWEDEN>

Martinsson, Johan & Ulrika Andersson, red (2021). *Svenska trender 1986-2020*. Göteborg: SOM-institutet & Göteborgs universitet. Hämtad 2021-09-30 från <https://www.gu.se/nyheter/svenska-trender-1986-2020-ute-nu>

Pellegata, Alessandro & Vincenzo Memoli (2016). "Can Corruption Erode Confidence in Political Institutions Among European Countries? Comparing the Effects of Different Measures of Perceived Corruption." *Social Indicators Research* 128: 391–412. <https://doi.org/10.1007/s11205-015-1036-0>

Polismyndigheten (2017a). *Polisens rapport om allvarlig och organiserad brottslighet 2017*. Stockholm: Polismyndigheten.

Polismyndigheten, (2017b). *Utsatta områden – social ordning, kriminell struktur och utmaningar för polisen*. Stockholm: Polismyndigheten.

Polismyndigheten (2019a), *Myndighetsgemensam lägesbild om organiserad brottslighet*. Stockholm: Polismyndigheten. Hämtad 2021-09-30 från <https://polisen.se/om-polisen/polisens-arbete/organiserad-brottslighet/myndighetsgemensam-satsning-mot-organiserad-brottslighet/>

Polismyndigheten (2019b). *Organiserad brottslighet – polisens arbete*. Hämtad 2021-09-30 från <https://polisen.se/om-polisen/polisens-arbete/organiserad-brottslighet/>

Polismyndigheten (2019c), *Ökat förtroende för polisen*. Hämtad 2021-09-30 från <https://polisen.se/aktuellt/nyheter/2019/mars/okat-fortroende-for-polisen/>. Artikeln inte längre tillgänglig.

Polismyndigheten (2020). *Korruption – Lagar och regler*. Hämtad 2021-09-30 från <https://polisen.se/lagar-och-regler/lagar-och-fakta-om-brott/korruption/>

Regeringskansliet (2019a). Gruppen av stater mot korruption (GRECO) har utvärderat Sveriges åtgärder för att förebygga korruption. Pressmeddelande 2019-05-03. Hämtad 2021-09-30 från <https://www.regeringen.se/pressmeddelanden/2019/05/gruppen-av-stater-mot-korruption-greco-har-utvarderat-sveriges-atgarder-for-att-forebygga-korruption/>

Regeringskansliet (2019b), *Nya lagar och förordningar mot gängkriminalitet från 2020*. Hämtad 2021-09-30 från <https://www.regeringen.se/artiklar/2019/12/nya-lagar-och-forordningar-mot-gangkriminalitet-fran-2020/>

- Regeringskansliet (2020). 34-punktsprogrammet: Regeringens åtgärder mot gängkriminaliteten. Hämtat 2021-09-30 från <https://www.regeringen.se/regeringens-politik/ett-tryggare-sverige/34-punktsprogrammet-regeringens-atgarder-mot-gangkriminaliteten/>
- Regeringskansliet (2021). Skärpta straff viktig del i kampen mot den organiserade brottsligheten från december 2020. Hämtat 2021-09-30 från <https://www.regeringen.se/regeringens-politik/ett-tryggare-sverige/skarpta-straff-viktig-del-i-kampen-mot-den-organiserade-brottsligheten/>
- Riksrevisionen (2006). *Skydd mot korruption i statlig verksamhet*. RiR 2006:8. Stockholm: Riksdagstryckeriet. Hämtad 2021-09-30 från https://www.riksrevisionen.se/download/18.78ae827d1605526e94b2e51a/1518435490391/RiR_2006_8.pdf
- Riksrevisionen (2013). *Statliga myndigheters skydd mot korruption*. RiR 2013:3. Stockholm: Riksdagens internttryckeri. Hämtat 2021-09-30 från https://www.riksrevisionen.se/download/18.78ae827d1605526e94b3004f/1518435478705/RiR_2013_2_Anpassad_Myndigheters%20korruption.pdf
- Riksrevisionen (2017). *Statliga myndigheters skydd mot korruption – uppföljning*. Stockholm: Riksdagens internttryckeri. Hämtat 2021-09-30 från <https://www.riksrevisionen.se/rapporter/granskningsrapporter/2013/statliga-myndigheters-skydd-mot-korruption/uppfoljning.html>
- Rostami, Amir, Hernan Mondani, Christoffer Carlsson, Chistoffer Edling & Jerzy Sarnecki (2018). *Våldsbejakande extremism och organiserad brottslighet i Sverige*. Stockholm: Institutet för framtidsstudier. Hämtad 2021-09-30 från https://www.iffs.se/media/22498/brott_2018_4.pdf
- Ruggiero, Vincenzo (2010). Who corrupts whom? A criminal eco-system made in Italy. *Crime, Law & Social Change* 54.
- Sukhareenko, Alexander (2004). The use of corruption by "Russian" organized crime groups in the United States. *Trends in Organized Crime* 8(2).
- Sveriges Radio (2013-10-18). Detta har hänt: Muthärvan i Göteborg. Publicerad 2013-10-18. Hämtad 2021-09-30 från <https://sverigesradio.se/artikel/5678656>
- Sveriges Radio (2020-11-26a). Personal i majoriteten av kommunerna hotades. Hämtad 2021-09-30 från <https://sverigesradio.se/artikel/7607227>
- Sveriges Radio (2020-11-26b). Vågar inte polisanmäla hot mot kommunanställda. Hämtad 2021-09-30 från <https://sverigesradio.se/artikel/7608607>
- Transparency International (2020). *Corruption Perceptions Index Report 2019*. Berlin: Transparency International. Hämtad 2021-09-30 från https://www.transparency.org/files/content/pages/2019_CPI_Report_EN.pdf

Transparency International Sverige (utan datum). *Hur definierar vi korruption?*
Hämtad 2020-09-30 från <https://www.transparency.se/korruption>

Transparency International Sverige (2016). *Hur ser svenskar på korruption? En nulägesrapport om korruption i Sverige*. Hämtad 2021-09-30 från
<https://transparency-se.s3.amazonaws.com/uploads/attachment/media/35/TI-Sverige-GCB-2016-Hur-ser-svenskar-paa-korruption.pdf>

United Nations Development Programme (2019). *Human Development Report 2019*. New York: United Nations. Hämtad 2021-09-30 från
<http://hdr.undp.org/sites/default/files/hdr2019.pdf>

United Nations Office on Drugs and Crime (2018a). *Defining Organized Crime. Education for Justice, Module 1*. April 2018. Hämtad 2021-09-30 från
<https://www.unodc.org/e4j/en/organized-crime/module-1/key-issues/defining-organized-crime.html>

United Nations Office on Drugs and Crime (2018b). *Manual on Corruption surveys: Methodological guidelines on the measurement of bribery and other forms of corruption through sample surveys*. Wien: UNODC. Hämtad 2021-09-30 från https://www.unodc.org/documents/data-and-analysis/Crime-statistics/CorruptionManual_2018_web.pdf

World Bank, The. (2019). TCdata360 Map: Control of Corruption 2019. Hämtat 2021-09-30 från
<https://tcdata360.worldbank.org/indicators/hc153e067?country=SWE&indicator=369&viz=choropleth&years=2019>

World Bank, The (2020). TCdata360: Organized Crime. Hämtad 2021-09-30 från
https://tcdata360.worldbank.org/indicators/h3031de56?country=SWE&indicator=678&countries=NOR,DNK,FIN&viz=line_chart&years=2007,2017

World Economic Forum (2020). *Global Competitiveness Index 2017-2018: Organized Crime*. Hämtad 2021-09-30 från: <http://reports.weforum.org/global-competitiveness-index-2017-2018/competitiveness-rankings/#series=EOSQ035>

8.6 **Kapitel 6: Konspiratoriska narrativ som våldsideologi**

- ADL (2020). "The Great Reset" Conspiracy Flourishes Amid Continued Pandemic. Finns tillgänglig på adl.org/blog/the-great-reset-conspiracy-flourishes-amid-continues-pandemic. Publicerad 29 december 2020, hämtad 8 mars, 2021.
- Andersson, J. (2019). *Svenskarna och Internet 2019: undersökning om svenskarnas internetvanor*. Internetstiftelsen i Sverige.
- Al Raffie, D. (2012). Whose Hearts and Minds? Narratives and Counter-Narratives of Salafi Jihadism. *Journal of Terrorism Research* 3(2). Finns tillgänglig på <http://doi.org/10.15664/jtr.304>., hämtad 5 december 2021.
- Ankel, S. (2020). QAnon has become a powerful force in Germany, helping to drive Europe's biggest anti-lockdown movement. *Business Insider*. Finns tillgänglig på <https://www.businessinsider.com/qanon-german-anti-lockdown-protests-infiltrated-by-us-conspiracy-2020-11?r=US&IR=T>. Publicerad 21 november, hämtad 12 mars, 2021.
- Asprem, E. och Dyrendal, A. (2015). Conspiratoriness Reconsidered: How Surprising and How New is the Confluence of Spirituality and Conspiracy Theory? *Journal of Contemporary Religion* 30(3): 367-382.
- Braut Simonsen, K. (2020). Antisemitism and Conspiracism. I Butter, M och Knight, P. Routledge (red.). *Handbook of Conspiracy Theories*. London and New York: Routledge.
- Butter, M. och Knight, P. (2020). Conspiracy theory in historical, cultural and literary studies. I Butter, M och Knight, P. Routledge (red.). *Handbook of Conspiracy Theories*. London and New York: Routledge.
- Bachner, H. (1999). *Återkomsten. Antisemitism i Sverige efter 1945*. Stockholm: Natur och Kultur.
- Bauer, Y. (1993). Antisemitism as Patterns of Prejudice. *Patterns of Prejudice* (1).
- Bangstad, S. (2014). *Anders Breivik and the Rise of Islamophobia*. Zed Books.
- Bawer, B. (2006). *While Europe Slept: how radical Islam is destroying the West from within*. New York: Anchor Books.
- Barkun, M. (2003). *Culture of Conspiracy: Apocalyptic visions in contemporary America*. Berkeley, CA: University of California Press.
- Barkun, M. (2016). Conspiracy theories as stigmatized knowledge. *Diogenes*. Finns tillgänglig på <https://doi.org/10.1177/0392192116669288>, hämtad 1 juni 2020.

- Barkun, M. (2017). President Trump and the 'fringe'. *Terrorism and Political Violence* 29(3), 437-443. Finns tillgänglig på <https://doi.org/10.1080/09546553.2017.1313649>. Publicerad 27 april 2017, hämtad 25 augusti, 2020.
- Barkun (2020). Anti-Semitism from outer space. The 'Protocols' in the UFO subculture, and why disproving anti-Semitic forgeries doesn't discredit them. *Tablet Magazine*. Finns tillgänglig på <https://www.tabletmag.com/sections/history/articles/protocols-ufo-anti-semitism>. Publicerad 9 december 2020, hämtad 12 december 2020.
- Barry, D., McIntire. & Rosenberg (2021). 'Our President Wants Us Here': The Mob That Stormed the Capitol. *The New York Times*. Publicerad 9 januari 2021, hämtad 10 januari 2021.
- Bartlett, J. och Miller, C. (2010). *The power of unreason: conspiracy theories, extremism and counter terrorism*. London: Demos.
- Begg, K. (2020). How the elderly in Sweden are being neglected and murdered during pandemic times. Finns tillgänglig på, Kebe-216448.medium.com. Publicerad 30 september 2020, hämtad 7 januari 2021.
- Bergmann, E. (2018). *Conspiracy and Populism, the politics of misinformation*. London: Palgrave Macmillan.
- Berkowitz, B. (2003). 'Cultural Marxism' catching on. *Southern Poverty Law Center Intelligence Report*. Finns tillgänglig på <https://www.splcenter.org/fighting-hate/intelligence-report/2003/cultural-marxism-catching>. Publicerad 15 augusti 2003, hämtad 8 juni 2020.
- Bilewicz, M., Winiewski, M., Wołcick, A. (2013). Harmful ideas: The structure and consequences of anti-Semitic beliefs in Poland. *Political Psychology* (34): 821-839
- Borenstein, E. (2019). *Plots against Russia: conspiracy and fantasy after socialism*. Ithaca, NY: Cornell University.
- Bruchfeld, S. (2019). Jews will not replace us! En antisemitisk konspirationsteori med rötter i den tyska nationalsocialismen. *SKMA:s nyhetsbrev*. Stockholm: Svenska Kommittén mot Antisemitism.
- Butter, M. (2014). *Plots, designs and schemes: American conspiracy theories from the Puritans to the present*. Berlin och Boston: De Gruyter.
- Busbridge, R., Mooitt, B., Thornburn, J. (2020). Cultural Marxism: far-right conspiracy theory in Australia's culture wars. *Social Identities*. Finns tillgänglig på 10.1080/13504630.2020.1787822. Hämtad 4 oktober, 2020.
- Blomqvist, H. (2013). *Myten om judebolsjevismen. Antisemitism och kontrarevolution*. Stockholm: Carlsson.

- Braune, J. (2019). Who's afraid of the Frankfurt School? "Cultural Marxism" as an anti-Semitic Conspiracy Theory. *Journal of Social Justice* 9.
- Brottsförebyggande rådet och Säkerhetspolisen. (2009). *Våldsam politisk extremism. Antidemokratiska grupperingar på yttersta höger- och vänsterkanten*. Rapport 2009:15. Stockholm: Brottsförebyggande rådet.
- Brown, De Neen, L. (2017). "You've got bad blood": the horror of the Tuskegee syphilis experiment. *Washington Post*. Finns tillgänglig på <https://www.washingtonpost.com/news/retropolis/wp/2017/05/16/youve-got-bad-blood-the-horror-of-the-tuskegee-syphilis-experiment/>. Publicerad 16 maj 2017, hämtad 10 september 2020.
- Bruchfeld, S. (2019). Jews will not replace us! En antisemitisk konspirationsteori med rötter i den tyska nationalsocialismen. *SKMA:s nyhetsbrev*. Stockholm: Svenska Kommittén mot Antisemitism.
- Buranyi, S. (2020). How Corona Virus has brought together conspiracy theorists and the far right. *The Guardian*. Finns tillgänglig på <https://www.theguardian.com/commentisfree/2020/sep/04/coronavirus-conspiracy-theorists-far-right-protests>. Publicerad 4 september 2020, hämtad 10 mars 2021.
- Byford, J. (2011). *Conspiracy Theories: a critical introduction*. London: Palgrave and Macmillan.
- Byford, J. (2020). How to spot a conspiracy theory when you see one. *The Conversation*. Finns tillgänglig på <https://theconversation.com/how-to-spot-a-conspiracy-theory-when-you-see-one-133574>. Publicerad 16 mars 2020, hämtad 5 september, 2020.
- Camus, R. (2011). *Le Grand Remplacement*. Finns tillgänglig på <http://www.renaud-camus.net/livres-et-textes-en-ligne/>
- Carlsson, C (2016). *Att lämna våldsbejakande extremism*. Forskningsrapport 2016:1. Stockholm: Institutet för framtidsstudier.
- Carlbom, A. (2017). *Islamisk aktivism i en mångkulturell kontext – ideologisk kontinuitet eller förändring?* Karlstad och Malmö: Myndigheten för Samhällsskydd och Beredskap och Malmö universitet.
- Cassam, Q. (2019). *Conspiracy Theories*. Cambridge: Polity Press.
- Cohn, N (1966). *Warrant for Genocide: The Myth of the Jewish World-Conspiracy and the Protocols of the Elders of Zion*. New York: Harper & Row.
- Crucius, Patrick (2019). *The Inconvenient Truth*.
- Cubitt, G. (1993). *The Jesuit Myth: Conspiracy Theory and Politics in Nineteenth Century France*. Oxford: Oxford University Press.

- Davis, J., Wetherell, G. och P.J. Henry. (2018). Social devaluation of African Americans and race-related conspiracy theories. *European Journal of Social Psychology* 35(3): 345-359. Finns tillgänglig på <https://doi.org/10.1002/ejsp.253>. Hämtad 3 oktober 2020.
- Dahl, G. (2006). *Radikalare än Hitler: de esotersika och gröna nazisterna, inspirationskällor, pionjärer, förvaltare, ättlingar*. Stockholm: Atlantis.
- Douglas, K. M., Sutton R. M och Chicchoca, A (2017.). The psychology of conspiracy theories. *Current Directions in Psychological Science* 26(6): 538-542.
- Douglas, K. M och Sutton R. M (2018). Why conspiracy theories matter: a social psychological analysis. *European Review of Social Psychology* 29 (1): 256-298.
- De Leede, Sarah (2018), Western Women Supporting IS/Daesh in Syria and Iraq – An Exploration of their Motivations. *International Annals of Criminology* 2018(56): 43–54.
- Emberland, T. (2020). Why conspiracy theories can act as radicalization multipliers of far right ideals. *PHYS ORG*. Finns tillgänglig på <https://phys.org/news/2020-02-conspiracy-theories-radicalization-far-right-ideals.html>. Publicerad 25 januari 2020, hämtad 1 mars, 2020.
- Finnsjö, M. (2020). Demonerna på universiteten. *EXPO*. Finns tillgänglig på <https://expo.se/demonerna-p%C3%A5-universitetet>. Publicerad 17 januari 2020, hämtad 13 mars 2021.
- Flynn, D.J., Reifler, J. och Nyhan, B. (2017). The Nature and Origins of Misperceptions: Understanding False and Unsupported Beliefs about Politics. *Political psychology; Advances in Political Psychology* 38(S1): 127-150. Finns tillgänglig på <https://doi.org/10.1111/pops.12394>. Hämtad, 2 oktober 2020.
- Gardell, M., Löow, H., Dahlberg-Grundberg, M. (2017). *Den ensamme terroristen*. Stockholm: Ordfront.
- Golec de Zavala, A., & Cichocka, A. (2012). Collective narcissism and anti-Semitism in Poland. *Group Processes and Intergroup Relations* (15) 213-229.
- Goertzel, Ted (1994). Belief in Conspiracy Theories. *Political Psychology* 15(4): 731-742.
- Green, A. (2021). Anti-lockdown groups pulls Germany to the far right. The Querdenken movement has become potent political force in run up to Germany's election. Publicerad 23 februari 2021. Hämtad 2 april 2021 från <https://www.codastory.com/waronscience/querdenken-movement/>
- Harambam, J. (2017). "The Truth is out there": conspiracy culture in an age of epistemic instability, doctoral dissertation. Erasmus University, Rotterdam.

- Herf, J. (2006). *The Jewish enemy: Nazi propaganda during World War II and the Holocaust*. Cambridge, MA: Harvard University Press.
- Hofstaader, R (1996/1964). *The Paranoid Style in American Politics and other essays*. New York: Knopf.
- Holtz, P. (2020). Does Postmodernism Really Entail a Disregard for the Truth? Similarities and Differences in Postmodern and Critical Rationalist Conceptualizations of Truth, Progress, and Empirical Research Methods. *Frontiers in Psychology* 11. DOI: 10.3389/fpsyg.2020.545959
- Hristov, T., McKenzie-McHarg, A., och Romero-Reche, A. (2020). Introduction. I Butter, M och Knight, P. Routledge (red.). *Handbook of Conspiracy Theories*. London and New York: Routledge.
- Illouz, E. (2019). A brief history of bullshit: Why we've learned to ignore truth. *Haaretz*. Finns tillgänglig på <https://www.haaretz.com/israel-news/.premium.MAGAZINE-a-brief-history-of-bullshit-why-we-ve-learned-to-ignore-truth-1.7837206>. Publicerad 14 september 2109, hämtad 4 oktober, 2020.
- Imhoff, R. och Bruder M. (2013). Speaking (un-)truth to power: conspiracy mentality as a generalised political attitude. *European Journal of Personality* 28(1): 25-43.
- Jamin, J. (2014). Cultural Marxism and the radical right. I P. Jackson och A. Shekhovstov (red.). *The post-war Anglo-American far right: A special relationship of hate*. London: Palgrave Macmillian.
- Jones, Alex (2020). Videon "The Great Reset's End Game is Total Extermination of All Humans on Earth". Finns tillgänglig på Infowars under "Banned Videos", se <https://banned.video/watch?id=60487a1e2b8053843762834>. Publicerad den 2 december 2020, hämtad 7 mars 2021.
- Kavanagh, J. och Rich, M. D. (2018). *Truth Decay. An initial Exploration of the Diminishing Role of Facts and Analysis in American Public Life*. Santa Monica, CA: RAND Corporation.
- Küntzel, M. (2013). "The roots of antisemitism in the Middle East: New Debates". I Rosenfeld, A. (red.), *Resurgent antisemitism: Global Perspectives*. Indiana University Press: Bloomington och Indianapolis.
- Kvist Geverts, Karin & Lars M. Andersson (2017). Antisemitismen – antirasismens blinda fläck? I Lennerstrand, Marie & Leos Müller (red.). *Från Afrikakompaniet till Tokyo: en vänbok till György Nývagy*. Stockholm: Bokförlaget Exkurs.

- Lawrence, D. (2020). The UK's emerging conspiracy theory street movement. Hope Not Hate. Finns tillgänglig på <https://www.hopenothate.org.uk/2020/08/28/the-uks-emerging-conspiracy-theory-street-movements/>. Publicerad 28 augusti 2020, hämtad 5 mars 2021.
- Lee, B. (2020). Radicalisation and conspiracy theories. I Butter, M & Knight, P. Routledge (red.). *Handbook of Conspiracy Theories*. London and New York: Routledge.
- Liptak, K. (2020). Trump embraces Q'Anon conspiracy theory "because they like me" för CNN. <https://edition.cnn.com/2020/08/19/politics/donald-trump-qanon/index.html>, hämtad 20 september 2020.
- Littman, G./Bat Ye'or (2005). *Eurabia: The Euro-Arab Axis*. Madison: Fairleigh Dickinson University Press.
- Littman, G./Bat Ye'or (2011). *Europe, Globalisation and the Coming of the Universal Caliphate*. Madison: Fairleigh Dickinson University Press.
- Lööw, H. (2016a). *Nazismen i Sverige 2000–2014*. Stockholm: Ordfront.
- Lööw, H. (2017). I gränslandet – symbiosen mellan det organiserade och det oorganiserade. I Gardell, Lööw, Dahlberg-Grundberg, *Den ensamme terroristen*. Stockholm: Ordfront.
- Lööw, H. (2019). Samtida högerextremism, antagonistiska hot och dess inverkan på lokalsamhället. I Häggström, H. och Brun, H. (red.). *Antagonistiska hot och dess påverkan på lokal samhället*. Stockholm: Försvarshögskolan.
- Marwick, Alice E. och B., Lewis (2017). *Media Manipulation and Disinformation online*. Data & Society. Hämtad från <https://datasociety.net/library/media-manipulation-and-disinfo-online/>
- McKenzie-McHarg, A. (2020). Conceptual history and conspiracy theory. I Butter, M och Knight, P. Routledge (red.). *Handbook of Conspiracy Theories*. London and New York: Routledge.
- Mcintyre, N. (2010). QAnon conspiracy theory gaining ground in UK, analysis shows. *The Guardian*. Finns tillgänglig på <https://www.theguardian.com/us-news/2020/sep/18/qanon-conspiracy-theory-gaining-ground-in-uk-analysis-shows>. Publicerad 18 september, 2020. Hämtad 19 december 2020.
- Mintz, P.F. (1985). *The Liberty Lobby and the American Right: Race, Conspiracy, and Culture*. Westport, CT: Greenwood.
- Miller, Z., Colvin, J., Seitz, A. (2020). Trump praises QAnon, a conspiracy theory the FBI has deemed a domestic terror threat. *The Boston Globe*. Finns tillgänglig på www.bostonglobe.com/2020/08/19/mation/trump/praises-quanon-conspiracy-theory-fbi-has-deemed-domestci-terror-therat. Publicerad 19 augusti 2020, hämtad 19 september, 2020.

- Mirrlees, T. (2018). The Alt-right's Discourse on "Cultural Marxism": A Political Instrument of Intersectional Hate. *Atlantis* 139(1).
- Muirhead, R. och Rosenblum, N. (2019). *A lot of people are saying: The new Conspiracism and Assault on Democracy*. Princeton and Oxford: Princeton University Press.
- Mulhall, J. (2017). Going Mainstream. The mainstreaming of anti-Muslim Prejudice in Europe and North America. Hope not Hate, "Counter-Jihad", Mini Report. Nr 1, 17 februari 2017.
- Nordbeck, A. och Olofsson, M. (2021). Vaccinkrigarna, Dokument inifrån, SVT.
- Nordiska Motståndsrörelsen (2017). *Vår Väg: Ny Politik för en ny tid* (Grängesberg: Nordfront förlag)
- Nordqvist, J. och Leman, J. (2021). Flera högerextremister bland de protesterande. *EXPO*. Finns tillgänglig på <https://expo.se/2021/03/flera-h%C3%B6gerextremister-bland-de-protesterande>. Publicerad 6 mars 2021, hämtad 6 mars 2021.
- Oliver, J. E och Wood T. J (2014). Conspiracy Theories and the Paranoid Style(s) of Mass Opinion. *American Journal of Political Science* 58(4): 952-966.
- Paul, A. (2019). "Cultural Marxism" – the mainstreaming of a Nazi Trope. *Fair*. Finns tillgänglig på <https://fair.org/home/cultural-marxism-the-mainstreaming-of-a-nazi-trope/>. Publicerad 4 juni, 2019. Hämtad 10 mars, 2021.
- Pelkmans, M. och Machold, R. (2011). Conspiracy theories and their truth trajectories. *Focaal. Journal of Global and Historical Anthropology* 59: 66-80.
- Popper, K. (1950). *The Open society and its enemies*. Princeton: Princeton University Press.
- Peresin, Anita (2018). Why Women from the West are joining ISIS. *International Annals of Criminology* 2018 (56): 32–42.
- Pollack Sarnecki, Hannah (2021). *Fascismens gröna rötter: Konspirationsteorier, kris och kollaps*. FOI-R--5161--SE. Stockholm: Totalförsvarets forskningsinstitut.
- Pollack Sarnecki, Hannah, Sahlström, J. och Shannon, D. (2019). *Antisemitiska hatbrott*. Rapport 2019:4. Stockholm: Brottsförebyggande rådet.
- Pollack Sarnecki, H., Shannon, D. och Sahlström, J. (2021). En studie om antisemitism och antisemitiska hatbrott. I Kvist-Geverts, K. och Andersson. M (red.). *Tankar i "judefrågan". Nedslag i den svenska antisemitismens historia* (under utgivning 2021). Uppsala.

- Powell, Enoch (1968). Talet 'Rivers and Blood' finns tillgänglig på:
<https://www.telegraph.co.uk/news/0/enoch-powells-rivers-blood-speech/>,
 hämtad 2 december 2020.
- Qutb, S. (2000). *Milestones*. New Delhi: Islamic book service.
- Qutelia, N. (2021). War On Science. From anti-waxxers to Covid-deniers – the global anit-lockdown movement. Codastory.com, publicerad 26 februari, 2021, hämtad 12 mars 2021.
- Rabo, A. (2020). Conspiracy theory as occult cosmology in anthropology. I Butter, M. & Knight, P. Routledge (red.). *Handbook of Conspiracy Theories*. London and New York: Routledge.
- Raspail, J. (1973). *The Camp of the Saints*. Paris: Éditions Robert Laffont.
- Richardson, J. E. (2015). 'Cultural Marxism' and the British national party: A transnational discourse. I N.Cosey, & J. E. Richardson (Red.), *Cultures of post-War British Fascism*. London: Routledge.
- Roose, K. (2018). On gab, an Extremist Friendly Site, Pittsburgh Shooting Suspect Aired His Hatred in Full. *The New York Times*. Finns tillgänglig på <https://nytimes.com/2018/10/28/us/gab-robert-bowers-synagogue-shooting.html>. Publicerad 28 oktober 2018, hämtad 3 september, 2020.
- Roberts, J. M. (1974). *The Mythology of the Secret Societies*. London: Paladin.
- Rostami, A. & Edling, C. (red.) (2017). *Våldsbejakande extremism. En forskningsantologi av utredningen en nationell samordnare för att värna våldsbejakande extremism*. Stockholm: Statens Offentliga Utredningar.
- Rostami, A. m.fl (2018). *Våldsbejakande extremism och organiserad brottslighet*. Stockholm: Institutet för Framtidsstudier.
- Rosenberg, P.(2019). A User's Guide to "Cultural Marxism" i *Salon*. Finns tillgänglig på <https://www.salon.com/2019/05/05/a-users-guide-to-cultural-marxism-antisemitic-conspiracy-theory-reloaded>. Publicerad 5 maj 2019, hämtad 10 mars, 2021.
- Scaminaci, J. (2017). Battle without Bullets: The Christian Right and Fourth Generation Warfare. Political Research Associates. Finns tillgänglig på <https://www.politicalresearch.org/2017/08/16/battle-without-bullets-the-christian-right-and-fourth-generation>. Publicerad 16 augusti 2017, hämtad 12 mars 2021.
- Schwab, K. & Malleret, T. (2020). *Covid-19: The Great Reset*. Forum Publishing.

- Schwarz, N, Lawrence J. S., Skurnik, I., Yoon, C. (2007). Metacognitive Experiences and the Intricacies of Setting People Straight: Implications for Debiasing and Public Information Campaigns. *Advances in Experimental Social Psychology* (39).
- Shepherd, K. (2021). Facebook and YouTube ban "Planet Lockdown" film filled with coronavirus falsehoods, after it was shared by millions. *Washington Post online*, publicerad 10 februari 2021, hämtad 7 mars 2021.
- SOU 2020:56. *Det demokratiska samtalet i en digital tid. Så stärker vi motståndskraften mot desinformation, propaganda och näthat*. Stockholm: Statens Offentliga Utredning.
- Svenska Kommittén mot Antisemitism (2014). "Rothschild" – ett antisemitiskt kodord som återkommit. Publicerad på SMKAs blogg. Finns tillgänglig på <http://skma.se/blogg/2014/09/rothschild-ett-antisemitiskt-kodord-som-gjot-comeback/>. Publicerad 8 september 2014, hämtad 3 december 2020.
- Steck, E., McDemott, N., Hickey, C, (2020). The congressional candidates who have engaged with the QAnon conspiracy theory. CNN. Finns tillgänglig på <https://edition.cnn.com/interactive/2020/1010/politics/qanin-cong-cabdditates/>. Publicerad 30 oktober 2020, hämtad 18 november 2020.
- Swami, V. (2012). Social psychological origins of conspiracy theories: The case of the Jewish conspiracy theory in Malaysia. *Frontiers in Psychology* 3, artikel 280. DOI: 10.3389/fpsyg.2012.00280
- Swami, V., Voracek, M., Stieger, S., Tran, U. S., Furnham, A. (2014). Analytic thinking reduces belief in conspiracy theories. *Cognition* 133(3): 572–585.
- Saunders, D. (2012). *The Myth of the immigrant Tide, do immigrants threaten the West?* New York och Toronto: Vintage Books.
- Säkerhetspolisen (2010). *Våldsbejakande islamistisk extremism i Sverige*. Säkerhetspolisen: Stockholm.
- Säkerhetspolisen (2019). *Årsrapport för 2018*. Stockholm.
- Säkerhetspolisen (2020). *Årsrapport för 2019*. Stockholm.
- Säkerhetspolisen (2021). *Årsrapport för 2020*. Stockholm.
- Tarrant, B. (2019). *The Great Replacement*.
- Uscinski, J. E (2018). "Down the rabbit hole we go!" I J.E Uscinski (red.). *Conspiracy Theories and people who believe in them*. New York: Oxford University Press.
- Van Prooijen, J-W., Krouwel, A.P.M., och Pollet, T.V (2015). "Political extremism predicts belief in conspiracy theories", *Social Psychological and Personality Science* 6(5): 570-8.

- Wamsley, L. (2021). On Far-Right Websites, Plans To Storm Capitol Were Made In Plain Sight. National Public Radio, NPR. Finns tillgänglig på <https://choice.npr.org/index.html?origin=https://www.npr.org/sections/insurrection-at-the-capitol/2021/01/07/954671745/on-far-right-websites-plans-to-storm-capitol-were-made-in-plain-sight>. Publicerad 7 januari 2021, hämtad 10 januari.
- Wetzell, J. 2014. Antisemitische Einstellungen in Deutschland und Europa. *Politik und Zeitgeschichte*.
- Viano, E. (red.). (2018). Introduction to the special issue on female migration to ISIS. *International Annals of Criminology* (56): 1–10.
- Wardx, C. & Voas, D. (2011). The Emergence of Conspirituality. *Journal of Contemporary Religion* 26(1): 103-121.
- Wodak, R. (2017). Rightwing Populism and Antisemitism. I Rydgren, J. (red.). *Handbook on the Radical Right*. Oxford University Press: Oxford.
- Uscinski, J. och Parent, M, J. (2014). *American Conspiracy Theories*. Oxford University Press: New York.
- Zafar, A. (2018). Female Immigration to ISIS: Unlocking Motives to Turn the Tide. I Viano, E. (red.). *Introduction to the special issue on female migration to ISIS. International Annals of Criminology* 56(1-2): 11-22. DOI: 10.1017/cri.2018.11.

8.7 Kapitel 7: Avslutande reflektioner

- Ehrhart, Hans-Georg (2017). Postmodern warfare and the blurred boundaries between war and peace. *Defense & Security Analysis* 33(3): 263–275. DOI: 10.1080/14751798.2017.1351156
- Ekman, J., J. Linde & T. Sedelius (2014). *Demokratiseringsprocesser: Nya perspektiv och utmaningar*. Stockholm: Studentlitteratur.
- Försvarsberedningen (2017). *Motståndskraft Inriktningen av totalförsvaret och utformningen av det civila försvaret 2021–2025*. Ds 2017:66. Stockholm.
- Försvarsberedningen (2019). *Värnkraft: Inriktningen av säkerhetspolitiken och utformningen av det militära försvaret 2021-2025*. Ds 2019:8. Stockholm.
- Hedtjärn Swaling, Vidar & Jenny Ingemarsdotter (2021). Framtidens hot – ser vi dem komma? I Lundén, Jenny, Anders Melander, Elin Hellquist, Björn Ottosson, Anders Strindberg & Liselotte Steen (red.). *Strategisk utblick 9: Framtida hot*. FOI-R--5103--SE. Stockholm: Totalförsvarets forskningsinstitut.
- Holmberg, Sören & Bo Rothstein (2020). *Social Trust – The Nordic Gold?* Göteborg: Göteborgs universitet. Hämtad 2021-09-30 från https://www.gu.se/sites/default/files/2020-05/2020_1_Holmberg_Rothstein.pdf
- Myndigheten för samhällsskydd och beredskap (2014). *Att värna den demokratiska rättsstaten*. Stockholm: MSB.
- Regeringskansliet (2017). *Nationell säkerhetsstrategi*. Stockholm.
- Regeringskansliet (2018). *Strategi för en stark demokrati – Främja, förankra, försvara*. Stockholm.

